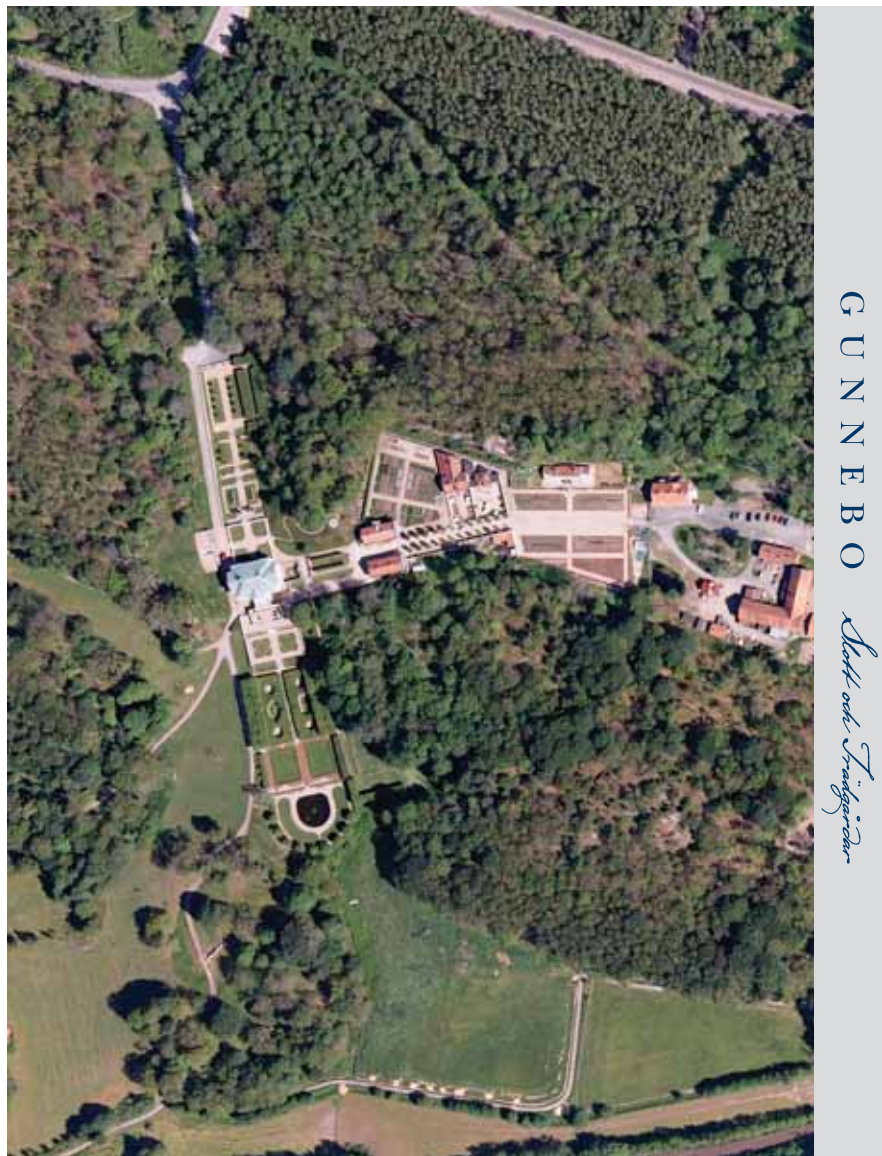

VÅRDPROGRAM

GUNNEBO SLOTT OCH TRÄDGÅRDAR

Engelska parken, stilträdgården och nyttoträdgårdarna

2007

Länstyrelsen i Västra Götaland och Mölndals stad

Detta vårdprogram är upprättat av
Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Mölndals stad.

Kontaktpersoner

Länsstyrelsen: **Tomas M. Larsson**

Mölndals stad: **Lena Vikström, Gunnebo Slott och Trädgårdar**

Projektledare

Joakim Seiler, Trädgårdsmästare Gunnebo Slott och Trädgårdar.

Konsulter

Inger Ernstsson, Trädgårdsarkeolog.

Inger Ernstsson har bidragit i det tidiga arbetet med studier av historiska dokument samt textkommentarer.

Fil.dr Lars Gahrn.

Lars Gahrn har lämnat en lång rad synpunkter angående de historiska och de språkliga aspekterna i hela dokumentet.

Klaus Stritzke, Landskapsarkitekt LAR.

Klaus Stritzke har bidragit till kapitlet Engelska parken.

Kolbjörn Waern, Landskapsarkitekt LAR.

Kolbjörn Waern har bidragit och författat hela eller delar av kapitlen: Värde och Mål, Historia och Orangeriet.

Han har också lämnat synpunkter på hela dokumentet.

Jonas Stenström, biolog, Naturcentrum.

Jonas Stenström har lämnat synpunkter på hela dokumentet.

Grafisk Produktion

Sara Gyllestrand, Designer MFA, och

Anders Ulander, Gunnebo Slott och Trädgårdar.

Förord

Vårdprogrammet du håller i är en detaljerad genomgång av område 1, 2 och 3 i *Gunnebo vårdprogram för slottets och trädgårdarnas omgivning 2001*. Här behandlas trädgårdsanläggningen på Gunnebo slott. I dokumentet behandlas *engelska parken*, *stilträdgården* och *nyttoträdgårdarna*. Stor vikt har lagts vid att söka, samla och sammanställa källmaterial som specifikt behandlar trädgårdsanläggningarna. Vårdprogrammet beskriver det fortsatta restaureringsarbetet i stilträdgården; det redogör för källmaterial och de val man gjort vid rekonstruktion av nyttoträdgårdarna; samt samlar källmaterialet som rör engelska parken.

Innehåll

	<i>Sid</i>
<i>Förord</i>	3
<i>Inledning</i>	6
1. <i>Sammanfattning</i>	7
2. <i>Fastighetsuppgifter</i>	10
3. <i>Värden</i>	12
3.1 <i>Trädgårdarna och engelska parken</i>	12
3.2 <i>Trädgårdshistoriskt värde</i>	12
3.3 <i>Socialhistoriskt värde</i>	13
3.4 <i>Personhistoriskt värde</i>	13
3.5 <i>Biologiska värden</i>	13
3.6 <i>Upplevelsevärden</i>	14
3.7 <i>Särskilt skyddsvärda element</i>	14
4. <i>Mål</i>	16
4.1 <i>Övergripande mål för Gunnebo som helhet</i>	16
4.2 <i>Mål för trädgård och park på Gunnebo</i>	16
5. <i>Historik</i>	18
5.1 <i>Kronologisk beskrivning av områdets utveckling</i>	18
5.2 <i>Influenser och stilideal</i>	24
5.3 <i>Trädgårdsmästarna</i>	26
5.4 <i>Växtmaterialet</i>	27
5.5 <i>Restaurering</i>	32
6. <i>Nulägesbeskrivning</i>	34
6.1 <i>Anläggningar och utrustning</i>	34
6.2 <i>Skötsel</i>	35
7. <i>Delområdesbeskrivningar Engelska parken</i>	38
7.1 <i>Appareillen/norra uppfarten</i>	38
7.2 <i>Eremitageskogen</i>	39
7.3 <i>Floras kulle</i>	40
7.4 <i>Midsommarängen</i>	42
7.5 <i>Orangeriparken</i>	43
7.6 <i>Engelska kullen/Apollos kulle</i>	46
7.7 <i>Tempietto i söder</i>	48

	<i>Sid</i>
8. <i>Delområdesbeskrivningar Stilträdgården</i>	49
8.1 <i>Norra stilträdgården</i>	49
8.2 <i>Tvärskeppet</i>	51
8.3 <i>Första terrassen med sidoskeppet</i>	52
8.4 <i>Uppfartsvägen</i>	53
8.5 <i>Andra terrassen</i>	54
8.6 <i>Tredje terrassen</i>	54
8.7 <i>Fjärde terrassen</i>	55
8.8 <i>Femte terrassen</i>	56
8.9 <i>Gårdsplanen</i>	56
8.10 <i>Planen invid kejsarterassen</i>	58
8.11 <i>Västra trädgården (Kejsarterrassen)</i>	58
8.12 <i>Försänkta gården</i>	60
8.13 <i>Östra parterren</i>	61
8.14 <i>Östra uppfarten</i>	62
8.15 <i>Terrassen vid fritrappan</i>	62
8.16 <i>Norra terrassen i södra anläggningen (blomsterparterren)</i>	64
8.17 <i>Boskéerna</i>	65
8.18 <i>Boulingrins</i>	66
8.19 <i>Anslutning till dammen</i>	67
8.20 <i>Dampparterren</i>	68
8.21 <i>Orangeriet</i>	69
9. <i>Delområdesbeskrivning Köksträdgårdarna</i>	72
9.1 <i>Gamla köksträdgården</i>	72
9.2 <i>Nya köksträdgården</i>	74
9.3 <i>Drivhusterrassen</i>	77
<i>Bilagor</i>	79
<i>Bilaga 1 Rekonstruktionsförslag av Walter Bauer</i>	79
<i>Bilaga 2 Diverse punkter att diskutera rörande Gunnebo, W. Bauer, 1949</i>	83
<i>Bilaga 3 Växtlista orangeriväxter på Gunnebo 1810</i>	86
<i>Bilaga 4 Växtlista 1700-talets grönsaker och kryddor</i>	90
<i>Bilaga 5 Växtlista 1700-talets prydnads- och nyttoväxter</i>	93
<i>Bilaga 6 Växtlista 1700-talets päronsorter</i>	103
<i>Bilaga 7 Växtlista 1700-talets äpplesorter</i>	104

Inledning

Läsanvisning

I följande beskrivningar används en rad olika begrepp. Somliga förklaras löpande i texten, andra som förekommer genomgående förklaras här. Den trädgård som omger huvudbyggnaden på Gunnebo i framförallt nord-sydlig riktning kallas *stilträdgården*. *Köksträdgårdarna* kallas ibland för *nyttoträdgårdarna* som ett beskrivande namn i kontrast till *stilträdgården*, vilken inte har någon nyttoaspekt utan är till för nöjes skull. Vidare används namnet *engelsk park* på den naturpark som omgav *stilträdgården* under slutet av 1700-talet men som idag är så gott som helt försvunnen. Det som under 1700-talet var engelsk park är idag natur- eller 1800-talspark.

Syfte

Detta vårdprogram är en fördjupning av kunskap, mål och åtgärder inom skötselområdena 1, 2 och 3 som Skötselplanen anger skall tas fram. Under 1990-talet och de första åren av 2000-talet har stora delar av trädgårdsanläggningen på Gunnebo restaurerats. Denna intensiva restaureringsprocess är inte avslutad utan kommer att fortlöpa. Samtidigt som den fysiska miljön utvecklas i form av rekonstruktion måste kunskapsnivån också utvecklas. I en historisk anläggning som Gunnebo krävs det kunskapsutveckling för att styra den febrila praktiska aktiviteten rätt. Detta vårdprogram är ett led i kunskapsutvecklingen kring park och trädgård på Gunnebo.

1994 skrev Kolbjörn Waern ett åtgärdsförslag för trädgården. Mycket av det som föreslogs är nu genomfört. Den engelska parken på Gunnebo har inte belysts i tidigare åtgärds- och rekonstruktionsförslag vilket är ett av målen med detta vårdprogram. Under det senaste decenniets intensiva rekonstruktionsarbeten med bland annat arkeologiska uträvningar har ny kunskap samlats in. Målsättningen har varit att införliva denna nya kunskap i vårdprogrammet.

Syftet är att formulera riktlinjer för det fortsatta arbetet med skötsel och utveckling av park och trädgård, samt att öka kunskapen specifikt om Gunnebos parker och trädgårdar. Vårdprogrammet bör tjäna som underlag för det fortsatta skötsel- och underhållsarbetet. Således behöver arbetet inte preciseras i en skötselplan.

1. Sammanfattning

Inledning

Trädgården på Gunnebo består av tre delar: stilträdgården, engelska parken och nyttoträdgårdarna.

Stilträdgården

Stilträdgården är historiskt väldokumenterad med Carlbergs originalritningar som främsta källa. Den har studerats ingående tidigare och restaurerats under 1900-talet. När man nu på nytt studerar denna anläggning ser man att det fortfarande återstår mycket innan 1700-talets stilträdgård är återskapad.

Ett motiv som återkommer i den samtida dokumentationen är förhållningssättet till råa stenytor, både berg och granitmurar. Stilträdgården präglades av mjuk, grön arkitektur där berg och sten doldes av jord och vegetation på många platser i anläggningen.

Flera delar av stilträdgården har historiskt inkorrekt utsmyckning och möblering. Detaljeringsgraden var i de allra flesta delar större jämfört med idag. Hela stilträdgården utvecklas mot en större detaljeringsgrad, då vi idag har de grundläggande elementen sker det genom att tillföra de historiska detaljer som saknas och i vissa fall ta bort de felaktiga. Norra stilträdgården får ett mjukare uttryck när murarna döljs bakom häckar samt ett effektfullt element när treillaget återskapas. Södra stilträdgården utvecklas genom rekonstruktion av dammparterren och genom uppförandet av orangeriet. I boskéerna tillåts tillfälliga moderna tillskott/ installationer.

Engelska parken:

Engelska parken är inte lika väldokumenterad som stilträdgården, till exempel finns inga originalritningar bevarade för den, och det är den del av trädgårdsanläggningen som tidigare uppmärksammats minst och som inte vare sig hävdats i någon större utsträckning eller restaurerats. Detta har lett till att de områden som var engelsk park under 1700-talet i hög grad har ändrat karaktär. Under 1800- och 1900-talen har de öppna och halvöppna delarna utvecklats mot en närmast total öppenhet medan de mer slutna delarna har lämnats helt och utvecklats mot tät skog.

Skogssällskapet formulerade på 1950-talet målsättningen för trädbeståndet i engelska parken. Målsättningen var att huvudbyggnaden skulle kunna avnjutas från så stora delar av omgivningen som möjligt. Här strävade man alltså medvetet efter mer och mer öppenhet. Däremot var strävan under det sena 1700-talet att nå en variation mellan öppet, halvöppet och slutet, plötsliga överraskningar skapades med hjälp av växtridåer och gångvägars riktning. Här är det tydligt att det genom historien har funnits två helt olika mål för dessa områden.

Generellt kan man säga att den utveckling som pågått under längre tid, av öppna ytor mot större öppenhet och av slutna ytor mot ren natur ska brytas. De vidsträckta öppna ytorna utvecklas mot ett halvöppet landskapsmotiv och de delar av parken som blivit natur hävdas på nytt och utvecklas mot lummig park. Engelska parken skall erbjuda både öppna, halvöppna och slutna ytor eller rum i landskapet. Det är just variationen som är signifikant och den har i ganska stor utsträckning försvunnit på Gunnebo.

Nyttoträdgårdarna:

För nyttoträdgårdarna finns det en originalritning av Carlberg bevarad. Den berättar om hur områdena var tänkta att disponeras, men kunskapen om hur dessa trädgårdar såg ut och vad de innehöll är fortfarande starkt begränsad.

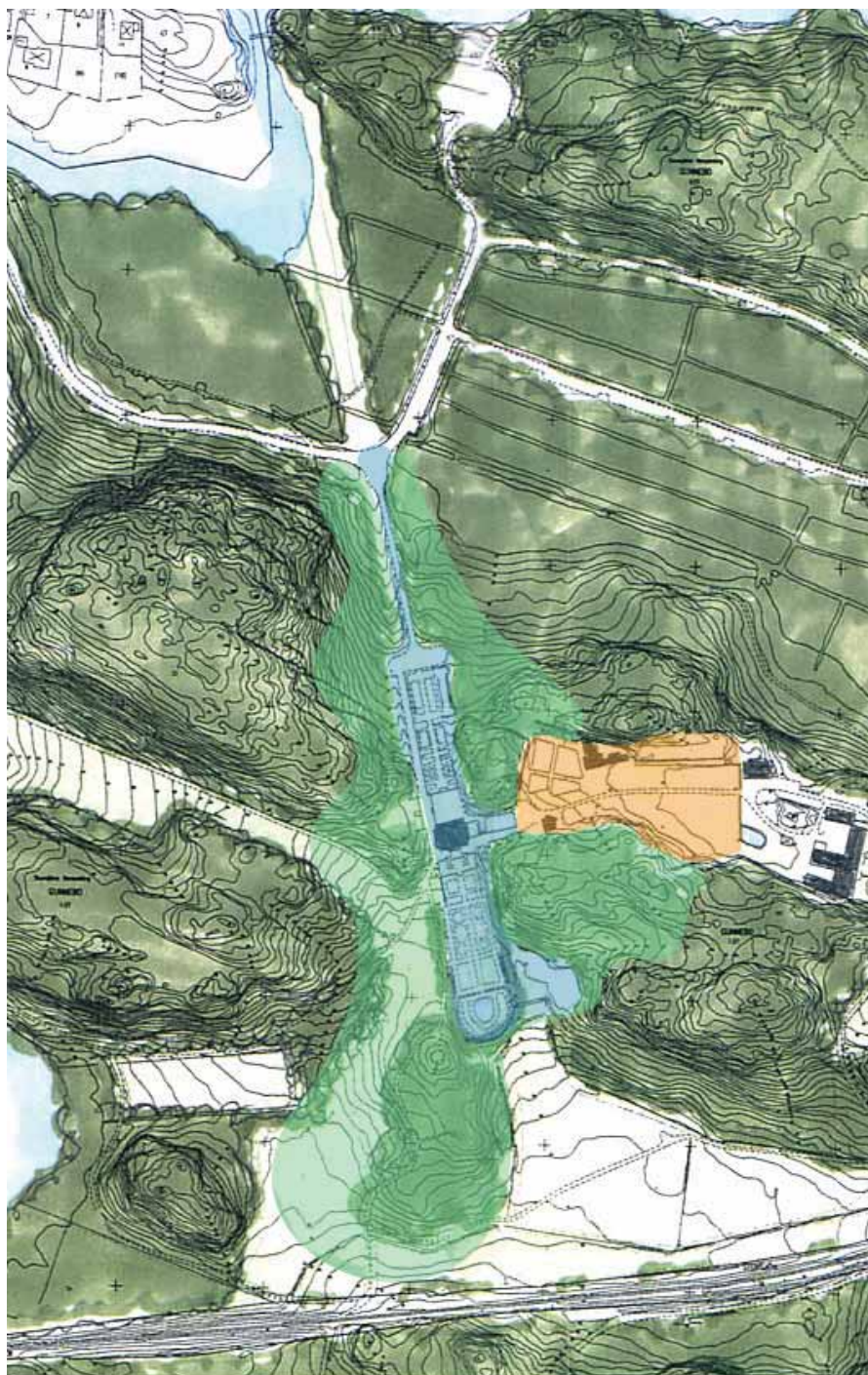
Nyttoträdgårdarna har restaurerats under 1990-talet och 2000-talet vad det gäller disponeringen av ytor. Rekonstruktionen av nyttoträdgårdarnas utseende och innehåll kommer att fortsätta, och inom en snar framtid kan de vara fullt återställda till sin grundstruktur. Den del som fortfarande återstår är drivhusterrassen. Nyttoträdgårdarna utvecklas genom att innehållet allt mer tydligt visar det sena 1700-talets köksträdgård.

Historik

Arvid Bäckström, som är den forskare som studerat anläggningen mest ingående ur ett konsthistoriskt perspektiv, menade att Gunnebo inte var en typiskt anläggning för det sena 1700-talet utan speglade ett barockideal som hade sin storhetstid under det sena 1600-talet.

Magnus Olausson skildrar Gunnebo på följande vis i tidskriften *Country Life august 26, 2004*. s 39:

Nedan: Områdesindelning som visar trädgårdsanläggningens olika områden.

Grön visar Engelska parkens ungefärliga utbredning

Blå visar Stilträdgårdens utbredning

Aprikos visar Nyttoträdgårdarna

"The garden at Gunnebo is possibly one of the most misunderstood in the history of Swedish garden design. (...) The tendency to seek to banish all geometric architectural shapes close to the main building was, and remained, an extremely English phenomenon. In France, on the other hand, as in the rest of Europe, a new mansion was always set in a regularly designed garden. It could be said that his (Carlberg's) taste was entirely in line with contemporary trends on the Continent." Detta innebär en konsthistorisk omvärdering av Gunnebo som bryter med Bäckströms övertygelse.

Övrigt

En fråga som diskuterats i tidigare studier är Carlbergs roll i skapandet av den engelska parken. Det kan vi fortfarande inte ge ett säkert svar på, men några saker är anmärkningsvärda:

- Att Carlberg inte tog tillfället i akt och utvecklade en vidsträckt engelsk park på Gunnebo när förutsättningarna för detta var goda.
- Att det ändå skapades en mindre engelsk park kring stilträdgården där Carlberg bidrog men troligen inte var den drivande. Vem som var drivande kan man bara spekulera i. Trädgårdsmästaren Zackarias Brandt hade den praktiska kunskapen från sin tid på Haga. John Hall d.y. och eventuellt också modern Christina Hall framstår som personligheter som uppskattade den romantiska naturen och därmed kanske uppmuntrade skapandet av en engelsk park på Gunnebo.
- Att den engelska park som skapades inte lyfts fram i de konsthistoriska studier som genomförts tidigare.
- Att de fysiska lämningarna av engelska parken är mycket tydliga.

Karta som visar hela kulturresevatet

2. Fastighetsuppgifter

Läge och kommunikationer

Gunnebo är beläget i Mölndals Stad mellan Stensjön och Rådasjön.

I väst avgränsas området av Stensjön. Söderut gränsar anläggningen till järnvägen Boråsbanan och i ost och nordost ligger Rådasjön. Rakt i norr rinner Ståloppet som förbinder de båda sjöarna och markerar anläggningens gräns i detta väderstreck. Genom området går John Halls väg som ursprungligen var en väg till anläggningen och nu även är en genomfartsväg. Från Göteborg och Mölndal går en bussförbindelse till hållplatsen Kristinedal som ligger en kilometer från huvudbyggnaden. Från busshållplatsen finns flera promenadvägar/stigar genom Kulturresevatet till slottet och trädgårdarna.

Ungefär tre kilometer väster om anläggningen går motorvägen E6 samt järnvägen mellan Göteborg och Malmö. Från Gunnebo är det en mil till centrala Göteborg. Landvetter flygplats ligger cirka två mil öster om anläggningen. Flygtrafiken uppfattas men är inte allvarligt störande.

Fastighetsuppgifter, ägoförhållanden och huvudmannaskap

Idag drivs verksamheten på Gunnebo i form av ett kommunalt bolag i Mölndals Stad.

Byggnadsminne, skyddsföreskrifter mm

Byggnadsminne 1949 enl. 1942 års lag

Byggnadsminne 1963 enl. 1962 års lag

Naturvårdsområde 1974

Strandskydd 1975

Riksintresse 1980-talet

Kulturresevat 2003

Ur byggnadsminnesförklaringen, 10 december 1963:

"3. Till byggnaden hörande parkanläggning och trädgård, ... må ej utan riksantikvariens samtycke bli föremål för väsentlig förändring..... Ägaren skall ägna byggnaden och det i punkt 3 angivna området ..... för deras bestånd erforderligt underhåll och skötsel."

Ur beslut 10 juni 2003 om bildandet av kulturresevatet:

"Reservatsbildningens syfte:

Syftet är att bevara och vårda ett värdefullt kulturlandskap som utgörs av en lantegendom med slotts- och trädgårdsanläggning från sent 1700-tal med ett omgivande landskap präglad av 17-1900-talets jord- och skogsbruk och ägarnas estetiska ambitioner.

Syftet är att förmedla en förståelse för landskapets utveckling i ett historiskt sammanhang.

Kulturlandskapet skall vara källa till kunskap, inspiration, rekreation och friluftsliv.

Syftet är att gynna den biologiska mångfalden."

Landskapets parkmässiga inslag bevaras, utvecklas och tydliggörs. Det innefattar både den ursprungliga parken kring slottet och den större naturpark med utflyktsmål och parkvägar som utvecklats under 1800-1900-tal.

Vidare i beslut 10 juni 2003:

"Syftet ska tryggas genom att:

- Området skyddas från exploatering.

- Den historiska markanvändningen är vägledande för skötseln. Olika områden skall återspegla olika tidsepoker, projekt och ambitioner hos Gunnebos ägare under en period från 1700-1900-tal.

- Kulturhistoriska lämningar eller spår av äldre odlingslandskap bevaras och tydliggörs.

- Skötselmetoder så långt som möjligt följer äldre tiders hävd och brukningstraditioner.

- Skyddsvärda växt- och djurarter ges förutsättningar att överleva i livskraftiga populationer.

Särskild hänsyn skall tas till arter vilka har en historisk kontinuitet på Gunnebo.

- Landskapet är väl tillgängligt för rekreation och studier av natur och kultur.

De verksamheter som idag pågår på Gunnebo slott skall kunna utvecklas inom ramen för kulturresevatet.”

Nyttjande och besöksservice

Gunnebo är idag en anläggning med frivillig entré. Under 1960-80-talet användes stilträdgården som en stadspark med picknick och lekar, som utgjorde ett slitage. När anläggningens besökarantal har ökat har nyttjandet av stilträdgården till ovanstående aktiviteter hållts tillbaka för att begränsa slitaget. 1996 fick Gunnebo en egen trädgårdsmästare, Marika Irvine. Trädgårdsmästaren arbetade intensivt med att få besökarna att nyttja anläggningen på ett mer försiktigt och omsorgsfullt sätt. Det handlade mycket om att sprida kunskap om att platsen var en känslig miljö och ett stort värde som kunde förstöras genom felaktigt nyttjande. Den lokala besökaren har tack vare detta enträgna arbete idag en viss medvetenhet i dessa frågor. Tillresta besökare behöver informeras kontinuerligt.

Både stilträdgården och köksträdgårdarna nyttjas flitigt av besökarna. Stilträdgården erbjuder vackra, stillsamma trädgårdsrum att vistas i, medan köksträdgårdsområdet präglas mer av liv och aktivitet. Den del som idag är mest välbesökt är Gamla köksträdgården. Än så länge är publiktillströmningen aldrig så stor att den utgör ett problem i parken och trädgården.

Engelska parken nyttjas flitigt i två delområden:

Midsommarängen och Apollos kulle. Floras kulle nyttjas av somliga besökare. I övrigt används engelska parken sparsamt, mycket på grund av att där inte finns ett fungerande gångsystem och på grund av att denna park inte är utvecklad och hävdad.

Anläggningens besöksservice består av:

- Hemsida
- Parkering
- Handikapparkering
- WC
- Kaffehus och krog (Handikappanpassat)
- Butik och turistbyrå
- Allmänna visningar av slottet
- Vinterväghållning

Gamla köksträdgården 2005

Handikappanpassning

Stora delar av den historiska trädgårdsanläggningen är inte fysiskt tillgänglig för handikappade. Men i nästan hela anläggningen finns en god visuell tillgänglighet. De flesta besökare rör sig inte genom alla trädgårdsrum, man rör sig genom en del av anläggningen och därifrån ser man och tar del av de andra delarna. Stilträdgårdens olika delar kan beskådas på tämligen nära håll och är på så sätt tillgänglig. Hela köksträdgårdsområdet förutom drivhusterrassen är tillgängligt för alla.

3. Värden

Gunnebo i sin helhet

Gunnebo slott med dess trädgårdar anses vara en av landets mest helgjutna och välbevarade nyklassistiska miljöer. Anläggningen med både hus och trädgård tillkom vid ett och samma tillfälle vid slutet av 1700-talet och har inte förändrats nämnvärt sedan dess.

Intrycket av en helgjuten anläggning har till stor del sin förklaring i att arkitekten C. W. Carlberg inte bara ritade hela anläggningen i detalj, utan även medverkade som byggledare under byggtiden och därmed såg till att intentionerna fullföljdes. Att en stor del av originalritningarna är bevarade, både från hus och trädgård, är unikt och av stort värde för att bedöma autenticiteten. Anläggningens jämförelsevis måttliga storlek har bidragit till att den har kunnat bevaras även under tider då underhållet har varit begränsat.

3.1 Trädgårdarna och engelska parken

Arkitekturhistoriskt värde för helhetsmiljön

Gemensamt för både trädgårdarna och parken är att deras största värde ligger i att vara en del av den helhet som byggnader, trädgård och park utgör på Gunnebo. Om huvudbyggnaden skulle brinna ned och inte återuppbyggas förlorar trädgårdarna en stor del av sitt kulturhistoriska värde. På samma sätt skulle byggnaden förlora en stor del av sitt värde om omgivande trädgård och park skulle försvinna eller förödas

3.2 Trädgårdshistoriskt värde

Stilträdgården

Trädgårdarna och parken har även ett stort självständigt trädgårdshistoriskt värde. Detta gäller främst den väldokumenterade och välbevarade stilträdgården och i lite mindre utsträckning nyttoträdgårdarna och engelska parken. Att de detaljerade originalritningarna till stilträdgården är bevarade är unikt i Sverige och troligen mycket ovanligt även i ett internationellt perspektiv.

Genom att stilträdgården på Gunnebo är relativt välbevarad sedan tiden för dess anläggande och dessutom med hjälp av originalritningarna kunnat restaureras med stor historisk säkerhet har den ett mycket stort trädgårdshistoriskt värde. I Västsverige finns endast ett fåtal övriga trädgårdsanläggningar i klassistisk, geometrisk stil. Ellesbo (Kungälv), Råda (Mölnlycke) och Stora Ek (Mariestad) är kanske de närmast till hands liggande jämförelseobjekten, men ingen av dessa trädgårdar kan mäta sig med Gunnebo när det gäller den bevarade helhetsmiljön eller autenticiteten. Ser man till landet i övrigt finns många stora barock- och rokokoträdgårdar som i storlek överträffar Gunnebo. Även här är det dock svårt att finna någon anläggning som är lika välbevarad och som kunnat restaureras med lika stor säkerhet som trädgården på Gunnebo. Stilträdgården kan därmed sägas vara landets bäst välbevarade och mest autentiskt restaurerade trädgård i klassisk, geometrisk stil.

Inom ramen för detta vårdprogram har det inte varit möjligt att göra en värdering av det trädgårdshistoriska värdet av Gunnebo i ett internationellt perspektiv. Troligen finns flera mindre, välbevarade trädgårdar i Frankrike och Italien från samma tidsepok. Villa Gamberaia i Toscana från början av 1700-talet har stora likheter med Gunnebo och kan ha varit en av Carlbergs inspirationskällor. Trädgården är mycket välhållen, men autenticiteten är måhända inte lika stor som på Gunnebo.

Nyttoträdgården

Gamla Köksträdgården på Gunnebo rekonstruerades på 1990-talet efter en ritning av C. W. Carlberg. Det är osäkert om trädgården kom till utförande så som den ritades av Carlberg. Trädgården har liksom stilträdgården och parken ett stort värde för helhetsmiljön. Genom att trädgården baseras på Carlbergs ritning har den även ett värde ur trädgårdshistorisk synpunkt eftersom den visar hur odlingen av nyttoväxter kunde ingå i anläggningens övergripande plan. Det trädgårdshistoriska värdet minskas dock av att anläggningen i sin helhet är rekonstruerad och kanske aldrig existerat i denna utformning.

Fotografi som visar södra Stilträdgården samt Engelska parken/Apollos kulle ca 1900.

Engelska parken

Den engelska parken på Gunnebo har ett stort trädgårdshistoriskt värde som komplement till stilträdgården. Kontrasten mellan engelska parken och stilträdgården åskådliggör tydligt dessa både huvudriktningar inom trädgårdskonsten. Engelska parken innehåller en del välbevarade element från tiden för dess anläggande vid slutet av 1700-talet, t.ex. de gamla gångvägssträckningarna. Anläggningen är dock långt ifrån lika välbevarad som stilträdgården och Carlbergs ritningar ger endast antydningssvis upplysningar om hur parken kan ha sett ut. En restaurering baseras därför på ett betydligt osäkrare underlag än vad som varit fallet i stilträdgården. Parker i engelsk stil finns även på andra håll i Västsverige, t.ex. på Baldersnäs (Dals Långed) och Apertin (Kil), men är där inte en del av en samtida helhetsmiljö på samma sätt som på Gunnebo.

3.3 Socialhistoriskt värde

Gunnebo byggdes som sommarbostad åt göteborgsköpmannen John Hall. Att ha en lantlig tillflyktsort och produktionsenhet blev efterhand allt vanligare bland stadens högre borgarskikt. Gunnebo med dess trädgårdar och park har därmed ett socialhistoriskt värde som illustration av livet i köpmannastaden Göteborg kring år 1800.

3.4 Personhistoriskt värde

Gunnebo förknippas framför allt med köpmannen John Hall och med arkitekten C.W. Carlberg. John Hall hade vid slutet av 1700-talet stor betydelse för stadens och regionens näringsliv och ägde flera bruk i Dalsland och Värmland. Gunnebo bidrar till att bilden av John Hall blir tydligare, vilket har ett visst ekonomisk-historiskt intresse. C.W. Carlberg bodde och verkade i Göteborg och har ritat flera betydelsefulla byggnader i staden, men är idag mest känd för Gunnebo.

3.5 Biologiska värden

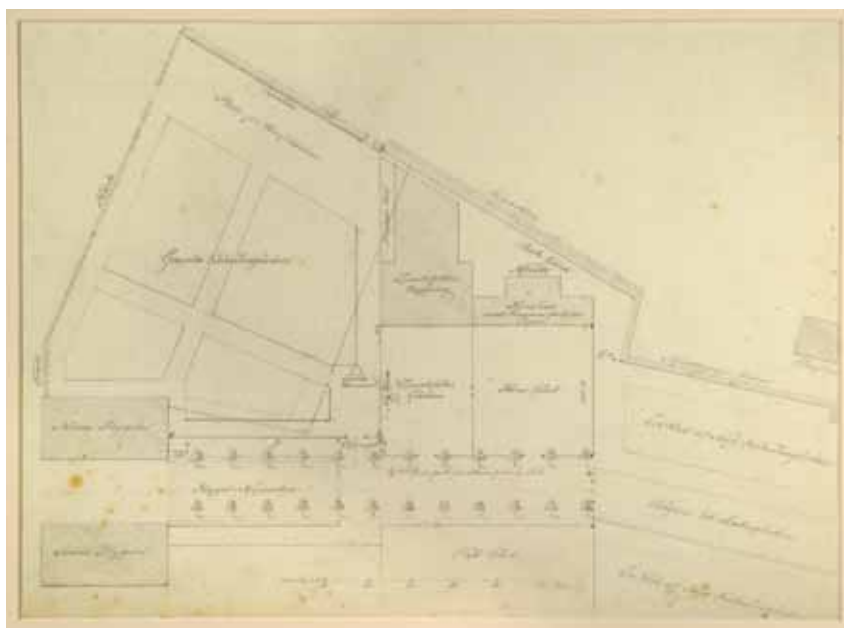
Den engelska parken skapar gynnsamma förhållanden för många djur och växter som idag har svårt att överleva

i vårt moderna produktionslandskap. Många av dessa har förekommit länge på Gunnebo och utgör en naturlig del av parkens innehåll och upplevelser. Parkskötsel med slätter och förekomsten av grova och gamla träd är viktiga förutsättningar för att dessa skall leva kvar. I en engelsk park finns också variation av mera välskötta ytor och orörd natur vilket många arter är beroende av.

På Gunnebo finns bl.a. ett rikt fågelliv, ovanliga svampar och lavar på träden och en speciell flora med lundväxter och så kallade parkfröinkomlingar t.ex. vitrapunkel och parkgröe. Även i stilträdgården finns intressanta djur och växter som förekommit under lång tid t.ex. gamla provenienser av träd andra planterade växter, större vattensalamander i dammen och vissa ovanliga svampar i gräsmattorna. Den nuvarande mer moderna skötseln av gräsmattorna med gräsklippning och gödsling missgynnar dock många av de arter som naturligt hört till denna miljö.

3.6 Upplevelsevärden

Till de mer vetenskapliga värdena ovan kan läggas de stora upplevelsevärden som är knutna till trädgårdarna och parken, vilket de många besökarna är ett tecken på. Det främsta upplevelsevärdet är troligen *skönhetsvärdet*, vilket är beroende av att anläggningen är välskött och vacker. Ett annat upplevelsevärde utgörs av *det historiska värdet*, d.v.s. upplevelsen av en "tidsresa" – en förflyttning till en förgången tid. Gunnebo med dess trädgårdar och park har även ett stort *symbolvärde* för Mölndals stad.

Carlbergs ritning Cbg 179 som visar köksträdgårdsområdet

3.7 Särskilt skyddsvärda element

Ritningarna

Carlbergs originalritningar är som tidigare påpekats av mycket stort värde som stöd för restaureringen av trädgård och park på Gunnebo.

Helheten

Gunnebos främsta värde ligger i den helgjutna och kompletta 1700-talsmiljön, ett värde som minskar om någon enskild del tas bort eller förstörs.

Träden

Träden i trädgårdsanläggningen är det enda levande material som visar anläggningens ålder och därigenom ger kunskapen och upplevelsen av historisk anläggning. Träden har också genom sin kontinuerliga skötsel, knuthamling, estetiska och arkitektoniska kvaliteter. Beskrivningstekniken visar också ett för Sverige typiskt sätt att forma lindträd genom historien. De gamla mer eller mindre ihåliga träden är också intressanta ur ett naturvärdesperspektiv. De beskurna lindarna i stilträdgården är samma träd som planterades i slutet av 1700-talet. Detsamma gäller för en del av ekar och andra ädellövträd i slottets omgivning och den engelska parken. Det är av stort värde att träden vårdas så att de kan stå kvar så länge som möjligt.

Gångvägarna

De gamla gångvägarna i engelska parken är från parkens anläggande vid slutet av 1700-talet och har därför stort historiskt värde.

Murar, trappor och dammskoning

De byggda elementen i stilträdgården i form av murar, trappor och dammskoning har troligen samma utformning som vid tiden för trädgårdens anläggande, även om reparationer har utförts vid olika tillfällen.

Dränering och förstärkningslager

Utgrävningar i samband med stilträdgårdens restaurering har visat att gångvägar och terrasser har omfattande underarbeten i form av bl.a. stenpackningar och dräneringssystem, tillkomna vid trädgårdens anläggande. Det är angeläget att dessa inte skadas vid schaktarbeten i trädgården.

Detaljer

Under senare år har staket, balustrader m.m. rekonstruerats. Dessa element har stor betydelse för upplevelsen av parken och har även ett stort historiskt värde genom att konstruktionerna baseras på Carlbergs detaljerade originalritningar.

Närområdet

De närmaste omgivningarna har stor betydelse för upplevelsen av trädgård och park.

Knuthamlad 1700-talslind på Dammparterren

Akvarell av Weinberg som visar södra Stilträdgården.

4. Mål

4.1 Övergripande mål för Gunnebo som helhet

Det främsta målet för vården av Gunnebo är att bevara anläggningarna med byggnader, trädgårdar, park och kulturlandskap för eftervärlden. Dessutom skall vården av anläggningarna syfta till att i möjligaste mån visa upp Gunnebo så som det tedde sig vid slutet av 1700-talet. Parallellt med ambitionen att återföra Gunnebo till dess utseende vid slutet av 1700-talet skall anläggningen göras tillgänglig och attraktiv för allmänheten, dock utan att den kulturhistoriska miljön skadas.

4.2 Mål för trädgård och park på Gunnebo

”Med stilparken avses den skötta trädgården som anlades samtidigt med slottet. Den klassiska stilträdgård som John Hall d.ä. lät uppföra efter ritningar av arkitekten Carlberg skall så långt som möjligt efterliknas. Anläggningen skall efterlikna det utseende som kom att utföras av John Hall d.ä. och inte i första hand så som den framgår av Carlbergs ritningar. Det är arkitektens intentioner, som de kom till utförande efter konfrontation med Halls ekonomiska och praktiska verklighet, som skall återskapas. Målet för detta område kan kort sammanfattas med ’tillbaka till 1780’.

Med engelsk park avses både sådana områden som ursprungligen anlagts efter engelska parkideal och områden som med tiden fått sådan prägel.

I de delar vilka ursprungligen anlagts som park skall målsättningen vara att efterlikna det ursprungliga utseendet och ambitionerna, så långt som möjligt. I andra delar skall den utveckling mot ett engelskt parkideal, som pågått under de senaste 200 åren, fortsätta.”

Bevarande

De ursprungliga anläggningarna, främst stilträdgården och engelska parken, skall vårdas så att de bevaras för eftervärlden. Det innebär för stilträdgården att formbeskurna häckar och träd skall vårdas och att trappor och murar repareras vid behov. I engelska parken skall vegetationen hållas efter så att gamla gångvägar, husgrunder och andra spår av äldre anläggningar inte försvinner.

Restaurering

Det är önskvärt att i möjligaste mån återföra trädgårdarna och parken till utseendet vid slutet av 1700-talet. Många steg har redan tagits för att åstadkomma detta men mycket återstår fortfarande. Denna målsättning bör därför ses som en långsiktig riktlinje. Inga åtgärder får vidtas i trädgård och park som försvårar en återgång till utseendet vid slutet av 1700-talet.

Stilträdgården:

Stilträdgården skall återföras till utseendet vid tiden för dess färdigställande omkring år 1800, både vad gäller planutseende, utrustning och växtmaterial. Försvunna men dokumenterade element skall återskapas. Carlbergs ritningar skall utgöra det huvudsakliga underlaget för en restaurering, men även samtida avbildningar kan vara vägledande.

Nyttoträdgårdarna:

Eftersom vi saknar säker kunskap om nyttoträdgårdarnas utseende vid slutet av 1700-talet bör Carlbergs ritningar över området vara vägledande för områdets utformning. Området bör således ges en utformning så som det kunde ha sett ut vid slutet av 1700-talet om Carlbergs planer hade fullföljts. Växterna i nyttoträdgårdarna bör i möjligaste mån vara sådana som kunde ha odlats här i äldre tid.

Engelska parken:

Den engelska parken kan inte rekonstrueras. Detta på grund av de stora värdefulla träd som växer där idag, men också på grund av det nuvarande bristfälliga kunskapsläget kring denna del av trädgårdarna på Gunnebo. Målsättningen kan alltså inte vara rekonstruktion utan snarare ett förtydligande av den engelska parken.

Tillgänglighet

Trädgårdarna och parken skall göras tillgängliga och attraktiva för Gunnebos besökare. Olika sätt att levandegöra historien bör prövas, även om det kan innebära avsteg från ett strikt återskapande av Gunnebos utseende vid slutet av 1700-talet. Information om trädgårdarna och parken kan lämnas till besökarna med hjälp av välutformade och tilltalande skyltar. Tillgängligheten för funktionshindrade i trädgårdarna bör vara god, både när det gäller framkomlighet och information.

Hantverket

Vården av Gunnebos trädgårdar och park skall bidra till att bevara och utveckla odladets hantverk. Gunnebo bör vara en plats för en levande trädgårdstradition, där gammalt trädgårdshantverk möter modern teknik och kunskap. En skötsel av anläggningen baserad på gammal trädgårdstradition bör vara ett mål i sig.

Miljö

Skötseln av trädgård och park skall fortsätta utvecklas i en ekologisk riktning utan användning av gifter och konstgödsel. Avfallet från trädgård, djurhållning och restaurang skall i möjligaste mån tas om hand på plats och användas i odlingen.

Forskning och dokumentation

Gunnebo bör bidra till att fördjupa kunskapen om historiska trädgårdsanläggningar och deras växtmaterial. Alla restaurerings- och rekonstruktionsarbeten i Gunnebos trädgård och park bör dokumenteras noga för att underlätta för framtida studier av anläggningarnas utveckling.

Teckning av John Hall d.y. som visar lieslätter på 1700-talets Gunnebo

5. Historik

5.1 Kronologisk beskrivning av områdets utveckling.

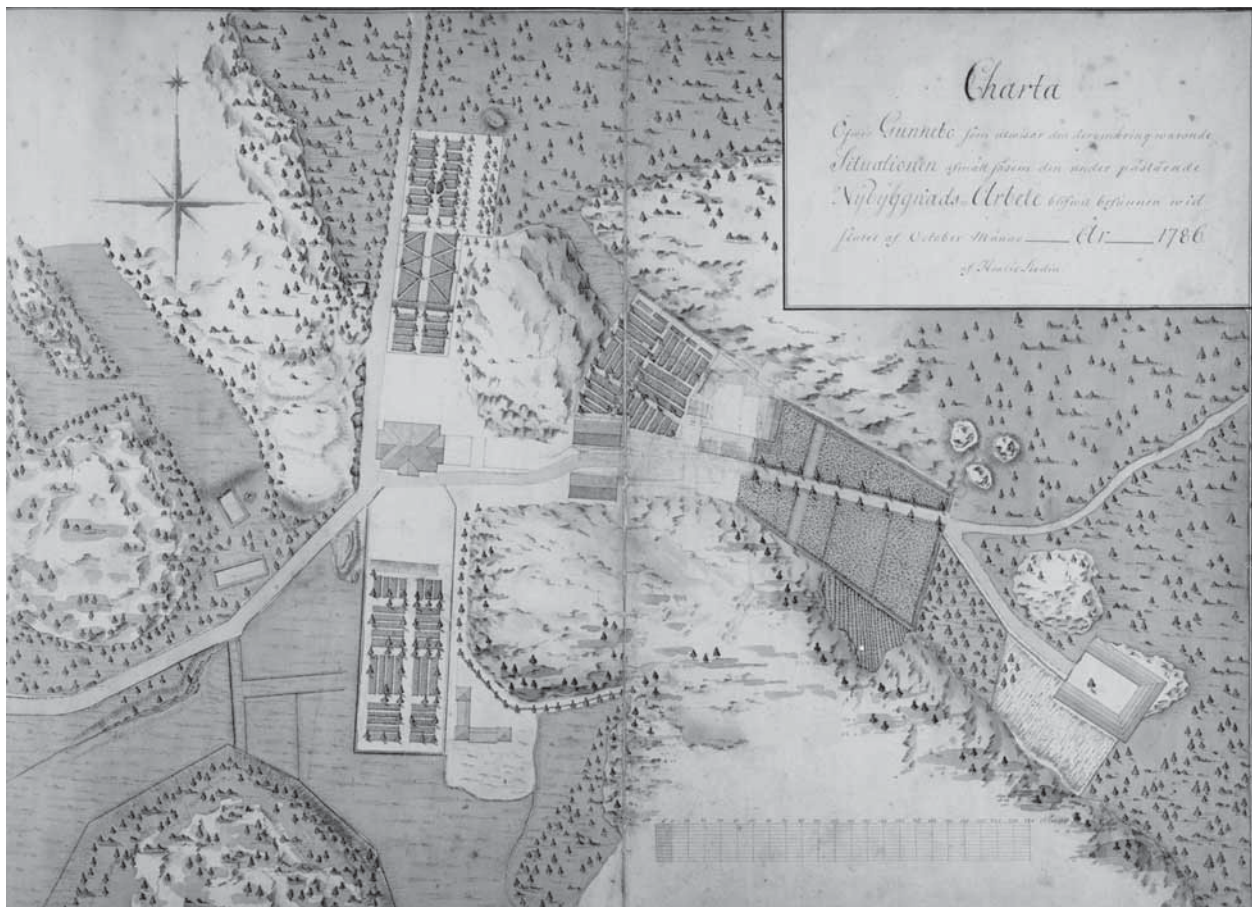
Tiden före John Hall

Gunneboområdet har tidigt varit bebott. I områdets nordöstra del, utmed stranden mot Rådasjön, finns lämningar av boplatser från stenåldern.

Gunnebo nämns första gång vid namn i en förteckning över domprosteriets gods och gårdar från 1396. Under 1500- och 1600-talen var Gunnebo ömsom i händerna på den Stenbockska släkten och ömsom indraget till kronan. Gunnebo med jordbruk och kvarn var uteslutande en inkomstkälla för ägarna och hade inte någon representativ funktion. Det finns inget som tyder på att ägarna hade ambitioner att försköna egendomen.

År 1713 köps Gunnebo av handelsmannen Hans Coopman i Göteborg. Coopman var i första hand intresserad av kvarnen i Mölndals ström för sin tillverkning av kläde. Det är okänt i vilken utsträckning Hans Coopman vistades på Gunnebo, men hans yngste son, klädesfabrikör Carl Coopman, lät 1765 mantalskriva sig på Gunnebo och var därmed den förste kände ägaren som kom att ha sitt hem där.

Carl Coopman tvingades frånträda Gunnebo vid en konkurs 1771 och tre år senare köptes hemmanet av packhusinspektorn Joakim Ulrik af Ditmer. Syftet med af Ditmers inköp var kanske att skaffa sig en lantlig tillflykt, vilket var populärt bland välbeställda i Göteborg under denna tid. Under af Ditmers tid på Gunnebo fanns på hemmanet 3 drängar, 1 trädgårdsdräng, 2 mältarepigor samt änkan Lundberg. 1778 sålde af Ditmer Gunnebo till John Hall d.ä.

Henric Liedins karta från 1786.

Den hallska tiden, 1778 - 1807

Hur såg Gunnebo ut när John Hall tillträdde som ägare år 1778? Vad fick den framgångsrike och redan förmögne 43-åringen att välja att uppföra sin sommarbostad just på Gunnebo?

Göteborgs närmaste omgivningar och de kustnära trakterna i hela Västsverige var under 1700-talet svårt skattade på trädvegetation. Detta hade flera olika förklaringar: ljunghedbränning, hårt betestryck, brännvedsuttag och avverkning för tillverkning av silltunnor under de stora sillinvasionerna. Landskapet kring Göteborg bestod därför till övervägande del av kala berg omgivna av ljunghedar och betesmarker. Detta landskap utstrålade knapphet och kärvhet. Det landskapsideal som stadens mer bildade borgare bekände sig till hade sina rötter i medelhavsområdet. Det var ett pastoralt landskap med stora träd och en atmosfär av rikedom och överflöd.

För att finna detta måste man söka sig inåt landet. På grund av ett gynnsamt lokalklimat och god jordmån hittar man just i den dalgång vari Stensjön, Rådasjön och Landvettersjön ingår, rester av de ekskogar som en gång täckte en stor del av Sydsverige. Detta är en rest av de stora ekbestånd som under en varmare epok täckte en stor del av syd- och mellansverige. Några år före Halls förvärv av Gunnebo hade direktören i Ostindiska Kompaniet, Martin Törngren, upptäckt traktens stora kvaliteter när han förvärvade egendomen Råda på andra sidan sjön.

Hur det såg ut på Gunnebo vid tiden för Halls förvärv 1778 vet vi inte med säkerhet. Samtida avbildningar visar en tämligen rik lövskogsvegetation i lägre liggande partier medan höjderna är kala och trädlösa.

Inga dekorativa trädgårdsanläggningar är kända från tiden före Hall. Det är dock inte omöjligt att far och son Coopman och senare af Ditmer kan ha haft sådana ambitioner. I varje fall är det sannolikt att man ville bevara lummigheten för att ge stället en ståndsmässig prägel i kontrast till böndernas hårt utnyttjade marker. Det är således inte förvånande att John Hall drog sig uppåt Rådasjön och Stensjön för att söka sig ett sommarresidens. Det är heller inte så konstigt att valet föll på Gunnebo, vackert beläget mellan de båda sjöarna i ett pastoralt ekskogslandskap.

Den enda planillustration vi har från tiden omkring det hallska förvärvet av Gunnebo år 1778 utgörs av Henric Liedins karta från 1786. Tillsammans med samtida skisser och generella kunskaper beträffande markanvändningen vid denna tid framtonar följande bild av landskapet på hemmanet Gunnebo vid tiden för Halls övertagande.

Höjderna är trädfria med kalt berg synligt på stora ytor. Den öppna marken mellan kullarna är till sin omfattning inte så annorlunda mot idag. Den består till en mindre del av åkertegar på marker med god dränering, åtskilda med diken och gårdsgårdar. Resten av den öppna marken består av öppen ängsmark. Slätter äger dessutom rum i en del områden med gles lövskog vid sidan om den öppna marken, liksom på maderna vid Stensjön, Rådasjön och Ställoppet.

Kullarnas sluttningar är täckta av gles lövskog, huvudsakligen ek. På grund av den näringsrika mulljorden nedanför kullarna får denna randvegetation ofta en rik utveckling. En del av dessa marker, inhägnade med sten- eller trägårdsgårdar, utgör betesmark för gårdens djur. Betet skapar en öppen, hagmarksliknande lövskog. Uppgifter om "klavbundna får" talar för att man tidvis hade fårbete på inägomarken. Det är sannolikt att hårt betande djur som getter inte tilläts i ekskogen. Däremot kan svinen ha släppts på ekskogen på hösten för ollonbete. Ek räknades till de "bärande" trädslagen som hade stor betydelse för skogsbetet. Utmarkerna i söder och i viss mån höjdryggen utmed Rådasjön utgör den huvudsakliga betesmarken för gårdens djur.

Sammanfattningsvis var de öppna partierna ungefär lika omfattande som idag, men uppdelade i en mängd mindre enheter. De skogbevuxna områdena var betydligt glesare och öppnare, medan höjderna var helt kala med naket berg.

Varken Coopman eller af Ditmer hade skaffat Gunnebo för jordbrukets ekonomiska avkastnings skull. Man kan dock förmoda att såväl Hall som senare ägare hade ett stort intresse för odlingen och dess utveckling. Halls nyanläggningar i form av nya köksträdgården, drivhus och orangeri tyder på detta. Troligen ville Hall, i tidens anda, gärna tillämpa nya lantbruksmetoder och på det hela taget förvalta egendomen mönstergillt.

Konkursförvaltningen, 1807 – 1832

När den hallska konkursen inträffar 1807, är anläggningen i stort sett färdig sedan några år med trädgårdar, orangeri, drivhus, blomsterurnor, skulpturer, fontän m.m. En del av Carlbergs projekt blev aldrig genomförda, såsom en volièr i boskéerna och byggnader i köksträdgården. Om detta berodde på ändrade planer eller om det var på grund av den försämrade ekonomin och konkursen är inte känt.

Det är rimligt att anta att alla större arbeten avbryts vid konkursen. I det utdragna processandet om Gunnebo som följde efter konkursen ges intryck av att byggnader och trädgård snabbt förfaller och ohjälpligt förstörs. Många av dessa beskrivningar har just till syfte att svartmåla situationen och understryka vanskötseln, varför förstörelsen vad gäller trädgård och park sannolikt inte var så omfattande som brev och skrivelser kan ge intryck av. Under hela tiden fanns anställda på Gunnebo med uppgift att sköta egendomen. Tillståndet för orangeriet i stilsträdgården blev dock allt sämre, tills det brann ned år 1829. Att det förstördes genom brand antyder att det trots allt eldades in till detta år och alltså till någon del upprätthöll sin ursprungliga funktion. I köksträdgården tycks drivhus och växthus ha använts under hela tiden för Gunnebos förfall.

I den värdering av Gunnebo som utfördes 1831 talas om att åkern är igenlagd till vall och betesmark. I protokollet heter det även att *”Skogen, som består av lövskog, är så ymnig, att därav årligen kan avyttras”*, vilket tyder på att skogen under lång tid lämnats att växa utan att något större virkesuttag skett. Förutom igenläggning av åkermark tycks konkursförvaltningen ej på något avgörande sätt förändrat markanvändningen. Eftersom man länge tvistade om ägandeförhållandena är det troligt att ingen brydde sig om att göra några större förändringar på egendomen.

Nya ägare, 1832 – 1949

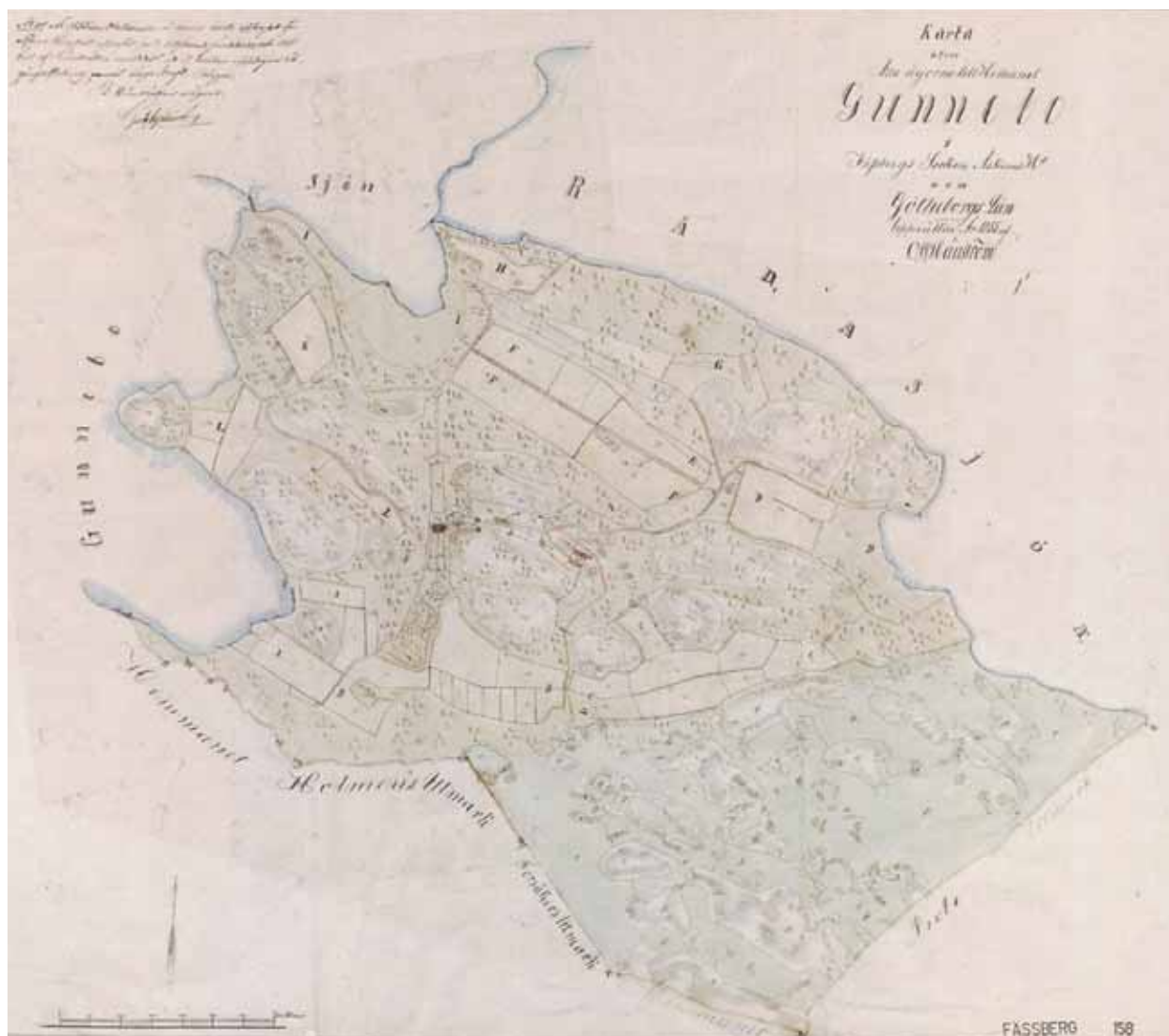
1832 såldes Gunnebo på auktion och ropades in av slaktarmästare Johan Carlsson. Carlssons innehav av egendomen blev kortvarigt. Redan 1837 tecknades avtal om försäljning av Gunnebo till John Barclay. Med Carlssons köp upphörde förfallet och ett långsamt återställande tog vid. Arbetsstyrkan utökas efterhand och 1837 är 5 drängar, 3 pigor samt en trädgårdsmästare Dahlström med hustru noterade i mantalslängderna.

Det finns inga dokument som tyder på att Carlsson hade några särskilda ambitioner vad gäller trädgård och park utöver att ge anläggningarna ett vårdat utseende. Det är troligt att jordbruket skyndsamt sattes i stånd. Sannolikt gjordes även virkesuttag i skogen som antagligen länge fått stå på tillväxt utan någon avverkning. Vid flera tillfällen under perioden 1832-1948 genomfördes trädplanteringsprojekt på Gunnebo. Dessa planteringar är viktiga beståndsdelar i det landskap vi har idag. Trädplanteringsprojekten genomfördes inte i de områden som detta vårdprogram berör, utan i omgivande landskap.

John Barclay fick lagfart på Gunnebo först 1839, men den 25 mars 1838 upprättar han ett avtal med Carlsson där det heter att säljaren från denna dag inte får hugga något träd eller någon buske på hela egendomen. Barclay värderade tydligen Gunnebos träd- och buskvegetation högt, troligen både för dess potentiella ekonomiska värde och som inramning av det sommarlustslott han stod i begrepp att skaffa sig. John Barclay ägde Gunnebo till sin död 1862 och efter honom övertogs stället av dottern Martina och hennes man James Gibson fram till försäljningen år 1872. Gunnebo stannade därmed i familjens ägo i 33 år.

Grosshandlare John Barclay förvärvade Gunnebo i första hand som ett sommarnöje. Vanligtvis gjordes enstaka utflykter till Gunnebo tidigt på våren. I början av maj flyttade familjen med tjänstefolk ut till Gunnebo och i början av oktober gick flyttlasset tillbaka till Göteborg. Under dessa sommarmånader for John Barclay till kontoret i Göteborg på morgonen och åter ut till Gunnebo på kvällen.

Gunnebo var således inte primärt en inkomstkälla, men en utveckling av Gunnebos jordbruk intresserade Barclay. Jordbruket var säkerligen eftersatt som en följd av den långa konkursförvaltningen. Redan 1836, alltså innan Barclay tillträtt som ägare, lät Barclay den engelske lantbruksingenjören George Stephens göra ett förslag till röjning av ny odlingsbar mark genom framför allt dikning och stubbrytning. Principen skulle vara *”to keep the rocks and heights covered with wood and the valleys free and cultivated”*. Strändernas vegetation skulle tunnas ut och lärkträd planteras på lämpliga ställen. Hur mycket som verkställdes av det omfattande programmet är inte känt, men redan 1838 tecknade Barclay avtal om Mossens dikning och röjning. Tvärs över Mossen gick på Halls tid en väg kantad av björkar. Här beställde Barclay, i enlighet med

Hällströms karta från 1855

Stephens anvisningar, att två längsgående diken skulle grävas liksom två tvärdiken, 1,8 meter breda och 0,9 meter djupa. Mellan diken skulle alla stubbar tas bort och marken "flåhackas". Mossen blev dock ständigt svårodlat på grund av Ståloppets återkommande översvämningar.

År 1855 gav Barclay i uppdrag åt kommissionslantmätaren C. W. Hällström att upprätta en karta över Gunnebos ägor. Kartan och dess beskrivning ger en god bild av markanvändningen och av fördelningen mellan öppen och sluten mark. Den största förändringen mot tidigare är utdikning och uppodling av delar av Mossen med Björkallén nordost om gården och av Ladugårdsmossen i söder som idag genomkorsas av Boråsbanan. Dessa båda f.d. mossar utgör vid denna tid merparten av odlingsmarken på Gunnebo. Av den bevarade brevväxlingen framgår att familjen Barclay snart kom att sätta stort värde på sitt Gunnebo. Trädgård och park utvecklades och blomstrade under Barclays tid på Gunnebo.

Under 1700-talet var trädgårdskonsten inte ett självklart uttrycksmedel för städernas borgare. Anläggandet av större trädgårdsanläggningar var fortfarande till stor del förbehållet godsaristokratin på landsbygden. 1800-talets förra del uppvisade emellertid en explosiv utveckling av trädgårdsintresset hos de bildade och mer välbeställda klasserna i städerna. De borgare som hade möjlighet att skaffa sig egna jordegendomar anlade ofta omfattande park- och trädgårdsanläggningar där. De övriga bildade trädgårdsföreningar med syfte att gemensamt åstadkomma trädgårdsanläggningar i stadens närhet. Trädgårdskulturen blev en umgängesform. Så var fallet även i Göteborg. Göteborg var vid denna tid en utpräglad borgerlig stad i den bemärkelsen att staden saknade en gammal aristokrati. Inflytandet från officerskåren var likaså begränsat jämfört med andra garnisonsstäder. I stället dominerades stadens kulturliv av den framväxande borgarklass som hade sina rötter i stadens industriella och handelsmässiga utveckling. Under loppet av 1800-talet sågs trädgårdskonsten

blomstra på landerierna i och omkring staden och Göteborgs Trädgårdsförening bildades på 1840-talet av stadens mer framstående borgare med målsättning att skapa en större trädgårdsanläggning utanför vallgraven. Barclay tillhörde denna grupp av välbärgade borgare med intresse av att förbättra och försköna staden och dess omgivningar.

De fysiska spåren av familjen Barclays tillskott till park- och trädgårdsanläggningarna på Gunnebo är inte omfattande. Martina Barclays bevarade brevväxling tyder på ett varmt intresse för Gunnebo som även tog sig uttryck i park och trädgård. Fotografier från den barclayska tiden antyder att stilträdgården förnyades efter tidens smak. Vi kan ana att utplanteringsväxter kom till användning i stor omfattning och att överhuvudtaget det hortikulturella inslaget i trädgården blev mer betonat på bekostnad av Carlbergs stramare arkitektoniska upplägg.

För familjen blev Gunnebo i sin helhet en lustgård. Man gjorde ridturer i omgivningarna, badade i sjön och gjorde utflykter till vackra platser. Under några decennier levdes under Barclays tid det lyckliga familjeliv på Gunnebo som aldrig fick tillfälle att utvecklas under den hallska tiden.

Medan parkbegreppet under 1700-talet användes i en relativt snäv bemärkelse, såsom för att beteckna stilträdgårdens närmaste omgivningar på Gunnebo, så vidgades användningen av ordet under 1800-talet till att omfatta hela landskap som var föremål för någon form av estetisk påverkan. Vid ett besök som Göteborgs Trädgårdsmästareförening avlade på Gunnebo 1849 noterades följande:

"Den omgivande parken är betydlig och antager en mera naturlig form på längre afstånd från manbyggningen. En ganska bred och vacker körväg leder genom den uppåt gården. Parken omvexlande med höjder, berg och dalar, har vackra utsigter, och den angränsande Rådasjön bidrager mycket till dess förskönande."

Trädgårdsmästareföreningen gjorde även anteckningar om innehållet i persikohuset, vindriverier, växthus och bänkgårdar. Till föreningens höstutställning samma år bidrar Gunnebo med *"40 ex. växter, varibland Acacia lophanta och Salvia patens utmärkte sig för god kultur, ett antal ganska vackra madeleinepersikor (de enda av detta fruktslag, som voro inlämnade) samt väl mogna pärldruvor"*. I en bouppteckning från 1862 noteras bl a 306 krukväxter och 23 drivbänksfönster.

Särskilt fru Martina Barclay tycks ha haft ett stort intresse för trädgård och park. Mattinelunden, d v s en ring av tolv lindar, belägen ca 700 m öster om herrgården, har sannolikt uppkallats efter henne. Det är troligt att det var under Martina Barclays tid som landskapet på Gunnebo, inte bara den allra närmaste omgivningen, kom att få en allt mer parkmässig karaktär. De igenvuxna gångvägar som ännu kan skönjas i terrängen, t.ex. upp till utsiktsplatsen vid Gunnebobro, kan härstamma från denna tid.

Det kan tyckas motsägelsefullt att John Barclay utvecklade och effektiviserade jordbruket på Gunnebo samtidigt som han långsamt gjorde egendomen allt mer lustgårdsbetonad och parkliknande. I själva verket var detta troligen två sidor av samma strävan, nämligen att ta till vara och utveckla de kvaliteter som egendomen besitter, både ekonomiskt och estetiskt. För den gode förvaltaren vore en försummelse att inte ta de tillfällen till försköning som naturen erbjöd. Denna blandning av nytta och skönhet var mer självklar under 1800-talet (t.ex. inom arkitekturen) än vad den är för oss.

1861 avlider Martina Barclay och året därpå John Barclay. Gunnebo övertas av James Gibson som några år tidigare gift sig med husets dotter Martina. Gibson utför omfattande reparationer av bl a drivhus och orangeri. Genom trädgårdsmästare Andersson säljs trädgårdsprodukter och ekvirke. I maj 1870 undertecknas ett köpekontrakt där Gibson säljer Gunnebo till J. G. Cavalli.

Familjerna Cavalli, Denninghoff och Sparre

Apotekaren Johan Gustaf Cavalli var vid tiden för köpet av Gunnebo ägare till apoteket Kronan i Göteborg. Gunnebo var liksom för de föregående ägarna i första hand ett sommarnöje för familjen. Först 1887, då Cavalli är 65 år gammal, låter han och hans hustru mantalsskriva sig på Gunnebo. Året därpå dör Johan Gustaf Cavalli och Gunnebo är åter till salu.

Endast lite är känt om det 18 år långa cavalliska innehavet av Gunnebo. Familjen, såväl fadern som söner som tidvis trädde in som ägare till Gunnebo, hade ett stort konstintresse. Det förefaller som om Cavalli är de första ägarna som betraktar Gunnebo "med moderna ögon", d v s som ett historiskt monument. Vid Cavallis köp var Gunneboanläggningen omkring 80 år gammal.

Cavalli tog strax efter köpet itu med reparationer i syfte att, enligt en samtida kommentator, återkalla den gamla prägeln. Enligt grannen Magnus Lagerberg på Råda blev de delar som moderniserats under Carlssons, Barclays och Gibsons tid delvis återförda till "sitt ursprungliga glansfulla skick". Bland annat blev "den vidlyftliga trädgårdsomgivningen" återförd till dess "ursprungliga utseende". Carlbergs ritningar, som dock tillskrevs Sergel, Masreliez och Desprez, var återfunna och tjänade som vägledning vid återställandet. Hur omfattande restaureringen av trädgårdsanläggningarna var är okänt. Med denna restaureringsinriktning på arbetena är det rimligt att förmoda att intresset fokuserades mer på den Carlbergska trädgårdsanläggningen än på det omgivande parklandskapet.

Efter Cavallis död 1888 såldes Gunnebo till Wilhelm Friedrich Denninghoff som hade en järnmanufakturfirma i Göteborg. 1889 gifte sig dottern Hilda med friherre Carl Sparre och paret flyttade genast in på Gunnebo som ställts i ordning för dem. Wilhelm Denninghoff uppförde åt sig och sin hustru Jeanna en stor villa vid Rådasjön, nuvarande Slottsviken. Carl och Hilda Sparre bodde på Gunnebo livet ut, med Carl Sparre som gårdens förvaltare. Hilda Sparre dog 1948 och dödsboet sålde året därpå Gunnebo till Mölndals stad, i enlighet med Hilda Sparres önskemål.

När Sparre övertog Gunnebo hade stället genom Cavallis insatser redan ett etablerat kulturhistoriskt värde. Enligt Bäckström ägnade Carl och Hilda Sparre sitt liv åt att, efter tillgång och förmåga, återföra Gunnebo till dess ursprungliga skick. Att området i sin helhet betraktades och behandlades som park framgår bl a av 1939 års arrendavtal där arrendatorn ges "rätt att för kommunikation till Mölndal använda sig av vägen förbi Stenbordet och över Mölndalsån. I övrigt bör arrendatorn i minsta möjliga mån vid brukandet av Gunnebo köra över parkområdet." Hela området ända fram till Gunnebobro betraktades alltså som parkområde.

Sparres skogvaktare, Otto Johansson, hade under 1930- och 40-talen till uppgift att årligen ombesörja slåtter av de halvslutna omgivningarna till Gunnebovägen från Gunnebobro till trädgården. Slåttern gjordes enbart av utseendeskäl och det avslagna gräset användes inte till vinterfoder. Ormbunkar sparades av dekorativa skäl. Skogvaktaren genomförde även gallringar och röjningar i "parken". Att Gunnebos omgivelser ännu på 1930-talet var betydligt öppnare än idag framgår av äldre foton.

Walter Bauer använder i sin beskrivning av Gunnebo från 1949 ordet *parken* både för den då förvildade engelska parken och för det omgivande kulturlandskapet.

1949 blir Gunnebo förklarad som byggnadsminne. I länsstyrelsens skyddsföreskrifter heter det att "*till byggnaden hörande parkanläggning och trädgård... ej må utan riksantikvariens samtycke bli föremål för väsentlig förändring*". Den "parkanläggning" som omtalas utgörs enligt den bifogade kartan hela västra delen av Gunnebo inklusive lantgården och maderna mot Ståloppet.

På Herman Norgrens karta över Gunnebo från 1952 används beteckningen *Engelska Parken* på hela den västra delen av egendomen.

Gunnebo i kommunal ägo 1949 – idag

Mölndals stad köpte Gunnebo av Hilda Sparres dödsbo 1949. En omfattande reparation och upprustning av byggnader och trädgård tog vid. Trädgårdsarkitekterna Eric Anjou och Walter Bauer anlätades för att upprätta en plan för trädgårdens restaurering. Planen omfattade endast stilträdgården och utgick från Carlbergs kvarlämnade ritningar.

Lantbruksnämnden beviljade Mölndals stad tillstånd att ta jordbruksmarken på Gunnebo ur drift. Skogssällskapet anlätades för att göra ett förslag till ny användning av åker- och ängsmarken. Förslaget, upprättat av jägmästare Lennart Hildingsson, presenterades i juni 1949 och antogs året därpå. Målsättningen för förslaget var att "parkens naturskönhet skall komma till sin fulla rätt". Detta avses åstadkommas genom

skapa öppna gräsfält som medger utblickar mot slottet, mot vatten och mot "de magnifika skogsbrynen och säregna ekskogskrontaken". Slottsbyggnaden bör kunna avnjutas på både närmare och längre avstånd. "Härför fordras att på angränsande åkerfält gräsmattor anläggas, som kunna beträdas av allmänheten och som på ett naturligt sätt bringas att sammansmälta med park och trädgård." Merparten av den öppna marken föreslås omlagd till gräs. För en del områden föreslås plantering av lövskog (t.ex. Storemossen) medan spontan igenväxning förordas för enstaka mindre ytor. För öppethållande av gräsytorna rekommenderas i första hand bete med får vaktade av herdar, för att därmed slippa skämmande staket. I andra hand rekommenderades slätter.

Skogssällskapets åtgärder blev i stora drag genomförda, dock ej fårbetet. En del föreslagen lövskogsplantering ersattes av granskogsplantering. Genom att planen endast behandlade den öppna jordbruksmarken gavs inga rekommendationer angående övrig mark, såsom de partier som dominerats av gles lövskog. Dessa områden har under loppet av 1900-talets senare del tidvis röjts och gallrats och tidvis lämnats för igenväxning. Någon samlad plan eller målsättning för dessa områden har inte funnits vilket medfört att "parken" i området västra och nordvästra delar till stor del vuxit igen.

Mölnalds kommun har anlagt promenadvägar runt hela Gunnebo. Vägarna följer till stora delar enklare stigar och gångvägar som redan fanns i området vid köpet 1949. En badplats har anlagts nära Rådasjöns utlopp.

Sedan ridverksamheten på lantgården påbörjades har ridstigar och rasthagar anlagts i området. Ridstigarna utnyttjar delvis gamla vägdragningar.

5.2 Influenser och stilideal

Arvid Baeckström, den forskare som studerat anläggningen mest ingående ur ett konsthistoriskt perspektiv, menade att Gunnebo inte var en typiskt anläggning för det sena 1700-talet utan speglade ett barockideal som hade sin storhetstid under det sena 1600-talet. Magnus Olausson skildrar Gunnebo på följande vis i tidskriften *Country Life august 26, 2004. s 39*: "*The garden at Gunnebo is possibly one of the most misunderstood in the history of Swedish garden design. (...) The tendency to seek to banish all geometric architectural shapes close to the main building was, and remained, an extremely English phenomenon. In France, on the other hand, as in the rest of Europe, a new mansion was always set in a regularly designed garden. It could be said that his (Carlbergs) taste was entirely in line with contemporary trends on the Continent.*" Detta innebär en konsthistorisk omvärdering av Gunnebo som bryter med Baeckströms övertygelse.

Stilträdgården

Stilträdgården är komponerad enligt klassicistisk princip. Här finns ett intimt samspel mellan byggnaderna och trädgårdsanläggningen. Trädgården utgör en förlängning av byggnadernas arkitektur. De två förhärskande kompositionselementen är symmetri och axialitet. Det starkaste arkitektoniska elementet i anläggningen är huvudaxeln som löper i nord-sydlig riktning och skär genom centrum av huvudbyggnaden. Under renässansen och barocken arbetade man ofta med en kraftfull huvudaxel. Senare, under rokokon, blev på vissa anläggningar tvärsaxeln starkare än huvudaxeln. Gunnebo ansluter till den äldre dispositionen med en svagare tvärsaxel som endast utvecklas i östlig riktning och slutar tvärt mot väst. I väster omöjliggör topografin parkanläggningar. Huvudaxeln är desto starkare. Kring huvudbyggnaden och huvudaxeln som löper genom hela trädgårdsanläggningen och vidare ut i landskapet (åtminstone i nordlig riktning) grupperas de olika delarna enligt en sträng symmetri.

Engelska parkens förebilder

Engelska parken bestod huvudsakligen av två arketyper: I den ena stod landskapsmåleriet som förebild och antikens och renässansens villaanläggningar med omgivande landskap bildade den främsta inspirationskällan. Denna typ av engelsk park var förhärskande under 1730-50 talet i England och dess främste företrädare var William Kent som bland annat skapade parken på Rousham. Här utvecklades den känsligt gestaltade naturen smyckad med arkitektoniska och mytologiska element.

Den andra typen av engelsk park hämtade sin främsta inspiration från det engelska landskapet. Det pastorala landskapet skapades i parkanläggningarna. Parken sträckte sig ut i landskapet och integrerade det.

Det landskap som stod som förebild var inte ett odlingslandskap utan ett preagrart landskap. Här var all utsmyckning bannlyst. Alla främmande element som påminde om andra länder och andra epoker var borta. Stilen blev en helt igenom engelsk stil. Landskapet talade för sig själv. Denna inriktnings främste företrädare var Lancelot "Capability" Brown och stilens blomstringstid varade mellan 1750-80.

I Frankrike kan vi se att influenser från England med dess engelska parker blev starka under 1770-talet. I Frankrike blev den friare engelska parken inte allena rådande utan samkomponerades i de flesta fall med en formell trädgård närmast byggnaden. Gunnebo komponerades såsom de franska kontinentala anläggningarna vid denna tiden med stilträdgård, engelsk park och nyttoträdgård.

Under 1700-talet utvecklades intresset för naturen, bland annat genom filosofen Rousseau som proklamerade sitt *tillbaka till naturen*. Denna nya natursyn inom trädgårdsområdet kom i uttryck i den engelska parken där man mycket medvetet arbetade med att skapa eller förstärka befintliga scenerier. Här finns öppna siktlinjer från bestämda utsiktspunkter mot bestämda behagfulla scenerier eller vyer med en tydlig inramning. Man skulle inte se allt på en gång utan en inramad utblick åt gången.

Vem var drivande i utvecklingen av Gunnebos engelska park? Carlberg ritade ett eremitage, slingrande stigar, en portal för uppgång till orangeriparken och möjligtvis något slags tempel i söder. Men engelska parken var inte hans hjärtesak. I flera tidigare beskrivningar gör man tolkningen att den skapades för att infria beställaren John Hall d. ä.'s önskemål. Det är osäkert hur viktig en sådan park var för honom. I den dokumentation som finns framträder bilden att sonen John Hall d. y. närde en förkärlek för naturen och naturparken. Men det är högst otroligt att han skulle ha varit drivande vad det gäller gestaltning och praktiskt genomförande av denna del. John Hall d. y. uppskattade engelska parken och uppmuntrade kanske skapandet av den. Även modern Christina Hall framstår som en möjlig beställare. Hon var en romantisk natur som levde med sin tid och kan ha tagit till sig de nya idéerna som kom till uttryck i den engelska parken.

Den person som var bäst ämnad att utveckla en engelsk park på Gunnebo var trädgårdsmästaren Zacharias Brandt. Självklart kunde han inte forma den utan stöd från en beställare, men det var han som besatt kunskapen. Zacharias Brandt arbetade mellan april 1789 och 1791 på Haga där Fredrik Magnus Piper verkade och där en av landets främsta engelska parker formades. Efter perioden på Haga arbetade Brandt som trädgårdsmästare på Gunnebo mellan 1791-96.

Köksträdgårdarna

Köksträdgårdarna på Gunnebo speglar nyttans framträdande roll i svenska trädgårdsanläggningar under 1700-talet. Nyttoträdgårdarna samkomponerades med stilträdgårdar och engelska parker i många anläggningar vid den här tiden både i Sverige och på kontinenten. Köksträdgårdarna på Gunnebo har en framskjuten placering, Carlberg har ritat dem och inkorporerat dem i anläggningen som helhet. Hushållningen och nyttan som centrala begrepp i slutet av 1700-talet kommer till uttryck i köksträdgårdarna.

Gamla köksträdgården var befintlig men inlemmades i den nya stora anläggningen. Carlberg har ritat köksträdgårdarnas övergripande struktur men deras innehåll och utseende var i hög grad ett uttryck för en annan central person: trädgårdsmästaren.

Här är det inte arkitektens ritning utan trädgårdsmästarens växtval och hantverkskunskap som präglar uttrycket. Vi vet ganska lite om köksträdgårdarnas utseende och innehåll på Gunnebo vid den här tiden. Antagligen var de inte uppseendeväckande, utan precis som köksträdgårdar i andra anläggningar av liknande dignitet. Därmed blir det intressant att göra jämförande studier av andra samtida anläggningars köksträdgårdar. I de jämförande studierna framträder ett typiskt sätt att disponera köksträdgårdarna: fruktträd i hörnen av kvarteren, bärbuskar längs sidorna och köksväxtodling i mitten. Odlingssängarna är två alnar (ca 120 cm) breda och långsträckta. Sängarna var alltid lika breda men längden kunde variera.

"Fyra trädgårdar finnas i vanvårdat och förstört skick med gamla fruktträd och bärbuskar" Beskrivningen är hämtad från värderingen 8/8 1831. Bäckström, Arvid *Gunnebo* I s. 90. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977.

"En köksträdgård besågs där jag fann mästa varietet af krusbär jag sedt: gröna, ludna, släta, röda, ljusröda, gula, aflonga, runda. Här såg jag ingen gräns på dess varieteter." Ur Samuel Liljeblads *Resa*. Gunnebo augusti 1797 Bäckström, Arvid *Gunnebo* I s.140. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977.

5.3 Trädgårdsmästarna

Bengt Betander, trädgårdsdräng 1777 – 89

Han arbetade till att börja med för af Ditmer och sedan för Hall. Under detta tidiga skede finns inte någon trädgårdsmästare mantalsskriven på Gunnebo. Troligen präglades perioden av byggnation av byggnader, inte trädgård och park.

Anders Ros, 1790-91

Zackarias Brandt, 1791-96

Han hade varit anställd på Haga kungliga lustpark mellan april 1789 och februari 1791. På Haga pågick anläggandet av engelska parken enligt Pipers design och under ledning av trädgårdsmästare J. C. Ackerman. I Olausson. M. *Den engelska parken i Sverige* s. 220-222. beskrivs Ackermann på följande vis: "De politiska händelserna gjorde snart utrikesstudier svåra, för att inte säga omöjliga, för unga trädgårdsgesäller. Samtidigt hade utbildningsmöjligheterna förbättrats väsentligt i vårt land. En av de stora namnen var Directeuren vid Kongl. Lustpark, Johan Christian Ackermann (1738 – 1810). Han var bördig från Sachsen, men hade kommit till Sverige omkring 1760 och först fått anställning vid Ekolsund. Sedan Ackermann 1766 blivit ovän med en av sina förmän, förvaltaren Johan Christiernin, som beskyllde honom för en del oegentligheter, hade han lämnat sin syssla vid Ekolsund för att ägna sig åt egen verksamhet. Åren 1770-71 anlätades Ackermann av generalen Pontus de la Gardie på Sjöo för att bla. anlägga en trädskola. Ackermanns eventuella förseelser i kunglig tjänst tycks dock inte ha legat honom till någon last, ty redan 1774 utnämndes han till orangeur vid Karlberg och två år senare blev han tillika ansvarig för hela trädgården. Här satte han den förfallna lustträdgården i stånd och såg till att orangeriet blev restaurerat. Genom Ackermanns driftighet blev Karlberg snart en viktig leverantör av frukt- och alléträd inom loppet av några år.

Den 1 oktober 1785 blev Ackermann utnämnd till föreståndare för Haga Lustpark, varefter han tämligen omgående tycks ha skapat en stor trädskola där. Denna försåg framför allt de kungliga lustträdgårdarna och parkerna med träd och buskar. Dessutom fanns det snart sagt inte en enda trädgård av betydelse, där Ackermann inte var inblandad. Bortsett från de kungliga gällde detta även de trädgårdar som tillhörde medlemmar ur hovkretsen. Sålunda anlätades han t.ex. av kanslipresidenten Gustaf Philip Creutz för anläggandet av den engelska parken vid Tivoli. Här hade Ackermann att följa Fredrik Magnus Pipers ritningar, men i åtminstone ett annat fall tycks han själv ha stått för konceptet: Forsmark. Möjligen skedde detta i samarbete med beställaren, Samuel af Ugglas. Parkanläggningen här hade nämligen drag av plottrighet och överdrivna kurvaturer till promenader, något som föga överrensstämmer med Pipers principer. Johann Christian Ackermanns framgångar som specialist på trädplanteringar gjorde honom snart till ledamot av både Kungl. Patriotiska Sällskapet och av Kungl. Vetenskapsakademien. Detta var ytterst ett resultat av en målmedveten från Ackermanns sida att vinna socialt erkännande. Så hade han året före sitt inval i Patriotiska Sällskapet skänkt dem icke föraktliga mängden av 4000 träd till denna sammanslutning. Som tack blev Ackermann fyra år senare vald till ledamot av första klassen, en prestigefylld utmärkelse.

Sedan Johan Hårlemans tid hade ingen trädgårdsmästare fått ett sådant erkännande som Ackermann. Han krönte sin bana som 'litterat' trädgårdsmästare genom att 1807 sammanfatta mer än 40 års erfarenheter i *Praktisk afhandling om vilda träds såning, plantering och skötsel samt vidare behandlande och hushållning* etc. Till detta kommer att Ackermann genom sitt giftermål med Ulrica Lundberg, brorsdotter till den legendariske Petter Lundberg, blev befryndad med den grupp av framgångsrika inhemska trädgårdsmästare som han ständigt konkurrerat med. När den av Ackermann grundade trädskolan vid Haga hade existerat i 15 år, hade man till de kungliga trädgårdarna och parkerna hunnit leverera 30 000 träd och buskar. Vid den aktuella tiden innehöll odlingarna ytterligare 20 000 träd, vilket var en imponerande siffra. Men Haga hade också blivit något av en plantskola för inhemska förmågor. Det faktum att Ackermann dessutom hade lärjungar från Tyskland, om än från det svenska Pommern, är betecknande. Trädgårdskonsten hade vid 1700-talets slut utvecklats så mycket i Sverige att man inte längre var beroende av vare sig en dyrbar trädimport eller inkallade trädgårdsmästare."

Ackerman var Brandts förmän på Haga och en av landets främsta trädgårdsmästare under 1700-talet. Brandt anställdes som trädgårdsdräng men tituleras snart husbondedräng och får löneökning för uppsyn över de

ryska krigsfångarna som kommenderats till arbete i trädgården. Arbete i en kunglig lustpark var inte första steget på en yrkeskarriär. För att få arbeta där krävdes antingen att familjen hade anknytning, t. ex. att fadern arbetade där som trädgårdsmästare eller att man blev rekommenderad av någon väl ansedd trädgårdsmästare. Brandt måste innan Haga ha verkat inom yrkesområdet. Ofta gick yrket i arv. Efternamnet Brandt förekommer hos följande trädgårdsmästare:

1695: Nicolai Johansen Brandt, från Danmark. Verksam vid Kungsträdgården i Stockholm.

1700: Johan Mattson Brandt, beviljat burskap i Stockholm.

1704-62: Johan August Brandt, (från Tyskland?). Verksam på Sturefors.

Ingen av dessa kan rimligtvis ha varit Zackarias fader men vi ser att namnet förekom.

En mer noggrann undersökning av saken kan ge svar. När Brandt började arbeta på Gunnebo stakade han ut och anlade trädgården. En stor mängd orangeriväxter beställdes till Gunnebo under Brandts tid.

Zackarias Lundberg, 1797-1801

Han hade tidigare praktiserat på Ulriksdal med den framstående trädgårdsmästaren Friedrich Volmer som förman. F. Volmer hade tagit över tjänsten i den kungliga lustparken efter sin fader Johan Henrik Volmer.

Jöns Söderberg, 1802-03

Eric Lindström, 1803-10

Johannes Jonsson, 1811-12

Petter Lagerqvist, 29/9 1812 – 29/9 1813

Enar Carlström, 29/9 1813 – 1816

5.4 Växtmaterialet

I hela det omfattande ritningsmaterialet av Carlberg finns endast en angivelse av växtart. Den förekommer på Cbg 179 (se bild th) och det är en björkhäck på utsidan av muren vid Gamla Köksträdgården. I övrigt anges växter som symboler och arkitektoniska element. En vedertagen uppfattning är att arkitekterna ritade anläggningarna och trädgårdsmästarna valde växterna.

På Gunnebo är det troligt att trädgårdsmästare Zackarias Brandt hade en viktig roll vad gäller växtvalet. Både samtida ritningar, teckningar och målningar ger en fingervisning om växtmaterialets karaktär och utseende men inte exakt kunskap om art. Kunskap om art kan man till viss del hitta i brev, dagböcker och en växtlista över orangeriväxterna som upprättades 1810.

Allmänt om träden

På teckningarna från 1700-talet ser man ett ungt och medelgammalt, vedartat material på t.ex. Apollos kulle. Här har man också skapat en helt annan vegetationstäthet än idag för att få en lummig engelsk park.

Trädbeståndet i engelska parken innehåller inte några individer som är äldre än 400 år (enligt Lennart Hildingsson –98). Endast en handfull av träden var fullvuxna under den hallska tiden. Ek nr 213 vid Midsommarängen är ett av dem. Vidare gäller detta gruppen av ekar (varav en är nr 449) på östra sidan om apareillen/norra uppfarten.

Carlbergs ritning Cbg 179, som aldrig blev helt förverkligad.

I stort sett alla träd på Apollos kulle är yngre än engelska parken och därmed inte "originalträden". Några av dem kan ha funnits på den hallska tiden men då endast som ungräd. Generellt kan man säga att de flesta träden i engelska parken är medelålders. De är inte osedvanligt gamla och värdefulla i det perspektivet. I samband med att Mölndals stad köpte Gunnebo gjordes insatser som förändrade trädbeståndet. Alla barrträd i engelska parken togs bort. Bland annat fyra jättegranar fälldes.

Lindarna i södra stilträdgården är gamla och uppvisar stora rötskador. De kan leva länge till men det är inte säkert. Ett problem är att de inte längre går att hålla önskvärd form utan att tillföra träden skadliga ingrepp. Lindarna är formelement och skall trots att det förkortar deras livslängd beskäras i rätt form. Samtidigt som detta verkställs skall en ny generation förökas från sticklingar av dessa Gunnebolindor. Träden är dokumenterade i samband med arbetet med vårdprogrammet och återfinns i en egen rapport.

Växterna i Stilträdgården och Orangeriet, Lindalléerna öster och väster om boskéerna

Dessa lindor är troligen ursprungliga. Träden bedömdes i riskträdsinventeringen 2004 och de utgör en ringa risk eftersom trädkronorna är små och inte fångar mycket vind. Under projektet 1995-1999 schaktades det för elledning i östra allén. I samband med det skars trädens rötter rena och penslades med antisvampmedel för att motverka angrepp av honungsskivling.

Den mest uttömmande informationen om växterna på Gunnebo i slutet av 1700-talet är listan över orangeriväxter. De växterna fanns inte endast i Orangeriet utan var under sommarhalvåret utplacerade i stilträdgården. Växtlistan berättar om ca 80 olika exoter. Här beskrivs en lång rad ovanliga växter från andra delar av världen. De dominerande växterna var citrus som det fanns 100 exemplar av och ananas som uppgick till 125 stycken. Även geranium och myrten fanns i ganska stort antal, 16 vardera.

".../tager mig frihet att sända en förteckning på de växter som finnas uti vårt orangeri på Gunnebo, och önskar få några flera från Danmark som vi inte har. NB av dem som inte äro allt för dyra. Jag såg en hos Kohlbjörnson som han kallade perukan den var prydd uti en trädgård, jag önskade helst få perenska växter" Ur Christina Halls brev till Carsten Anker 25 maj 1795. Riksarkivet. Oslo. Perukan är troligtvis perukbusken som återfinns i inventeringslistan 1810.

Orangeriväxterna var inte bara till prydnad utan hade en nyttoaspekt. 19/12 1809 annonserade man i Götheborgs Allehanda att det fanns ananasfrukter och pomeranser på Gunnebo. (Baeckström, Arvid. *Gunnebo II* s 229)

Ananas var populär under 1700-talet. "Ananasen var känd sedan 1400-talet i Europa, men det var först då man kom på att man kunde använda garvbark, som odlingen kom igång. De första frukterna skördades kring 1720 i England. Det är intressant att notera att det inte dröjde länge förrän tekniken också behärskades av trädgårdsmästare i Sverige. Redan 1729 odlade trädgårdsmästaren vid Ulriksdal, Johan Henrik Volmer, fram, så vitt vi vet, de första ananasfrukterna i landet." Ahrland, Åsa *Den osynliga handen* s. 307. Alnarp 2005.

En av de källor som berättar om växtmaterialet är *Svenska Trädgårdskonsten* från 1930. Här citeras de avsnitt som berättar om ursprungligt växtmaterial: Den norra trädgårdens olika terrasser sakna annan permanent vegetation än de jämna, välskötta gräsplanerna...

Boskéerna i södra anläggningens mittparti ha tydligtvis ännu kvar de ursprungliga häckarna. Dessa, som delvis består av skogslind, delvis av vanlig alm, mer eller mindre uppblandad med lind, lönn, och ask, hållas klippta till en höjd av omkring 160 cm. och befinna sig fortfarande i förträffligt skick. Detta är icke mindre fallet med den dubbla rad av parklindor, som löper längs yttre kanten av detta område. Trädens raka, cylindriska stammar ha nu nått en omkrets av intill 1,4 m och uppbära i regelbunden fyrkant skurna kronor. Dessa ha fått en högre resning än vad som skett med motsvarande lindplantering på Ellesbo, där krongrenarna tvingats ut i vågrät riktning. Följden är bla. att kronformen hos Gunneboträden icke kunnat bli fullt kubisk, som möjligt varit anläggarens önskan, utan varje krona avsmalnar nedåt.

Ungefärlig datering av det vedartade växtmaterialet

Södra stilträdgården

TRÄD

Bohuslind - *Tilia platyphyllos*

(Enligt Rune Bengtsson, okulärbesiktning 2006.
Eventuellt är några av träden Parklind - *Tilia x europaea*)

Hängask - *Fraxinus exelsior pendula*

1880-tal (döende 2005)

HÄCKAR/BUSKAR:

Lind - *Tilia x europaea och platyphyllos* 1960-tal

Måbär - *Ribes alpinum* efter 1920 (var då Liguster)

Ros - *Rosa sinensis* 'Old Blush' 1990-tal

Östra parterren:

Avenbok - *Carpinus betulus* 1960-tal

Bok - *Fagus sylvatica* 'Kronoberg' häck, 1997

(Splendor)

Norra stilträdgården:

Avenbok - *Carpinus betulus*

våren 2000 'Stenshuvud'-E (Billbäcks Plantskola)

Avenbok - *Carpinus betulus* koner 1960-tal

Lind - *Tilia x europaea och platyphyllos*

häckar 1950-60-tal

Gamla Köksträdgården/ Flygelappareille

Parklind - *Tilia x europaea* 1990-tal 'Zwarte linde'

Bok - *Fagus sylvatica* 'Kronoberg' häck, 1997

Päronspalje planterad 2001

TIDIGA SORTER

Skånskt Sockerpäron

Espargne

Windsor

HÖTSORTER

Fullerö

Furstligt Grönt Taffelpäron

SENA SORTER

Holländskt fikonpäron

Höstbergamott

Nya Köksträdgården

Bok - *Fagus sylvatica* 'Gottäsa' häck, 2004-05.

I *Skogsförhållandena i Göteborgs och Bohus Län*, 1935, anges följande utmärkande vedartade växter för Gunnebo:

Mindre bestånd av äldre bok

Stora ekar

Vackert 85 årigt lärkbestånd som avverkades 1925

Stora Lindar, 'John Halls Lindar', Skogslind

Blåhägg - *Amalanchier spicata*

Try - *Lonicera xylosteum*

Ek nr: 213 vid Midsommarängen

Bild av bok 483 på Apollos kulle. Fälld 2006.

Växterna i engelska parken

Engelska parken har inte dokumenterats på samma sätt som Stilträdgården. Här finns inte Carlbergritningar som anger växters exakta placering. Under 1900-talet har det inte genomförts systematiska uppmätningar i dessa delar av anläggningen. Arkitekturminnesföreningens beskrivning av växtmaterialet i *Den svenska trädgårdskonsten* är den mest värdefulla och uttömmande källa som finns rörande växtmaterialet. Där nämns följande träd som enligt dåvarande bedömning härstammade från ca 1800.

Vid Apollos kulle:

Ek – *Quercus robur* och andra vilda lövträd.

Bokar (stora) – *Fagus sylvatica*

Svensk tall – *Pinus Sylvestris*

Lärk – *Larix europea* (stamomfång 2,25)

Tysk ädelgran - *Picea abies var germanica*? (stamomfång 2,37). Kallas tyskgran eller kontinentgran enligt Nitzelius *Boken om träd*s. 362. Saxon och Lindströms förlag. Stockholm 1958.

Amerikansk ek, (rödek) – *Quercus rubra* (stamomfång 2,75). Rödek har varit i europeisk kultur sedan början av 1700-talet. Den kommer från Nordamerika och trivs i Sverige, där den får en höjd på 25-49 m. Rödeken blir som mest 400 år. "I vårt land finns mycket vackra parkexemplar av rödek", Nitzelius, *Boken om träd*s. 154. Saxon och Lindströms förlag. Stockholm 1958.

På Floras kulle:

Nordmannsgranar (kraftiga) – *Abies nordmanniana* och andra barrträd.

Närmast huset en grupp askar.

Vår kunskap om växtmaterialet i engelska parken är fragmentarisk. Nedan följer ett försök till sammanställning av de beskrivningar som finns. Målsättningen med sammanställningen är att beskrivningarna tillsammans ska ge en bild av engelska parken och dess växter. De källor som framkommit i denna studie visar att utländska växter och barrträd förekom i den engelska parken. Dessa växter ger områdena en förstärkt parkkaraktär. I områdena finns idag endast naturligt förekommande växter så att man kan missta parken för natur.

Linnerhielm:

Linnerhielms brev utgör ett något osäkert källmaterial för han blandar ihop olika områden av en anläggning med varandra. Här beskriver han södra stilträdgården och engelska parken:

".... Nedanföre trappan är en parterr, därefter häckar, som utgöra levande kabinett: därefter en vattenkonst, omkring vilkens bassäng och sandplan går en häck i halvcirkel. Der vidtager parken. Slingrande gångar föra då ömsom i behagliga skuggor, ömsom till glada utsikter, och böja ledigt över eller emellan de vördigt beväxta höjderna."

Senare i samma brev återkommer han till denna del. Nu blickar han ut från fritrappan eller dess nära omgivning:

"Åt trädgården åter ser man dess parterrer, vattenkonst, häckar och övriga anläggningar, samt slutligen parken, bakom vilken annan lövskog höjer sig, och däröver en sträcka av berg. Även här röjes en vik av sjön vid sidan av parken, livligt brytande sin klarhet emot dess skuggor." Ur Jonas Carl Linnerhielm, *Bref under nya resor i Sverige*. Gunnebo sept. 1803. Baeckström, Arvid *Gunnebo I* s.144. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977.

Liljeblad:

"Parken i engelsk smak med många utländska träd planterade."

Ur Samuel Liljeblads *Resa*, Gunnebo augusti 1797. Baeckström, Arvid *Gunnebo I* s.144. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977. Trädgården är synonymt med Stilträdgården och det som kallas Parken är Engelska parken kring Stilträdgården.

Svenska Trädgårdskonsten från 1930, Arkitekturminnesföreningen s. 136. " Den trädvegetation, som bildar inramningen omkring trädgårdens norra del, utgöres huvudsakligen av ursprunglig lövskog eller rester av sådan. Man träffar nämligen gamla träd av ek, ask, al, alm, björk m. fl. lövträd, men förmodligen äro

åtminstone vissa exemplar av dessa arter, som stå i trädgårdens omedelbara närhet, planterade i syfte att förstärka det ursprungliga beståndet. Detta får åtminstone anses vara fallet med de 5-6 stora lindar (Skogslind; *Tilia cordata*) längs östra sidan av norra anläggningen. Det är anmärkningsvärt, att dessa träd, som knappast kunna vara mer än 150 år gamla, ha utvecklats så kraftigt, att deras stammar mäta (år 1929) intill 2,37 m i omkrets, vilket för övrigt är mättet även för några av de almar, som ingå i de kraftiga trädgrupperna i vartdera av anläggningens nedre hörn (...).

Den lilla anläggningen på östra sidan av boningshuset skyddas i norr av en kulle med kraftiga nordmannsgranar och andra barrträd samt allra närmast av en grupp askar, i öster av tujor och i söder likaledes av tujor, hagtorn mm”.

Växterna i Köksträdgårdarna

Köksträdgårdarna är liksom Engelska parken sparsamt dokumenterade. Troligen verkade trädgårdsmästaren i en tradition. Han gjorde så som brukligt med växterna och hantverket i köksträdgården. Växterna var inte ovanliga eller dyrbara såsom orangeriväxterna, dessutom var de till övervägande del ettåriga, därför inventerades de inte.

För att få klarhet i vilka växter som odlades i Köksträdgårdarna har vi dels gjort jämförande studier med andra anläggningar och även sett vad för köksväxter som var tillgängliga i försäljningslistor etc. Det ger en generell bild av växterna i köksträdgårdarna vid den här tiden. Vi har även studerat den tradition som trädgårdsmästarna verkade i. Här är det enligt vårt synsätt inte arkitekten Carlbergs personlighet och ideal som har präglat. Köksträdgården var i allra högsta grad trädgårdsmästarens domäner.

Nedan följer en sammanställning av fragment som mer eller mindre säkert säger oss något om köksträdgårdarna på Gunnebo: "En köksträdgård besågs där jag fann mästa varietet af krusbär jag sedt: gröna, ludna, släta, röda, ljusröda, gula, aflonga, runda. Här såg jag ingen gräns på dess varieteter." Ur Samuel Liljeblads *Resa*. Gunnebo augusti 1797 Baeckström, Arvid *Gunnebo I* s.140. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977.

"Fyra trädgårdar finnas i vanvårdad och förstört skick med gamla fruktträd och bärbuskar". Beskrivningen är hämtad från värderingen 8/8 1831. Baeckström, Arvid *Gunnebo I* s. 90. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977.

"Uti Fred.dals trädgård hoppas jag at den engelska krusbärsbuskar snart ska giva frukt, och skulle grevinnan Schulin därav åstunda flera, så hoppas jag att i höst få tillfälle sända flera, ty nu är tiden redan förbi till omplantering". Ur Christina Halls brev till Carsten Anker 25 maj 1795. Riksarkivet. Oslo.

"Jag har aldrig ätit bättre sparris än i Köpenhamn, var god när tid blir skicka mig frön, eller rötter, som kan gå fortare driva än frön, tillika frön av heliotrop, där finns uti Danmark både av den som giver vita, så väl som gredelin-blommor, av den sistnämnda fick jag en kruka av Conferencerådet Kohlbjörnson." Ur Christina Halls brev till Carsten Anker 25 maj 1795. Riksarkivet. Oslo.

"...Dess syster fröken Wärnstedt beder jag ni villa och vara obligent att hälsa. Dessa tvenne systrar leva ett lyckligt liv tillsammans, giv mig tillfälle att denna höst skänka dem flera Kunsbörs-buskar, uti sept. om det går an flytta dem." Ur Christina Halls brev till Carsten Anker 12 juli 1795. Riksarkivet. Oslo. "Kunsbörs-buskar" är troligtvis krusbärsbuskar.

" Fru Hall, som i sitt änkestånd alla somrar vistas här, tog ganska väl emot oss, gav the och melon samt visade oss alla rummen med mycken godhet." Ur Hielms *Kusinernas Resa* 1806. Baeckström, Arvid *Gunnebo I* s. 78. Nordiska Muséets handlingar 88. Göteborg 1977. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att många sorters krusbär växte i köksträdgårdarna på Gunnebo. Här fanns även fruktträd, heliotrop samt möjligen sparris och melon. Säkerligen växte här ett stort antal nyttoväxter av dem, som återfinns i bilagorna med växtlistor över nyttoväxter.

5.5 Restaurering

Stilträdgården har restaurerats mycket sedan 1870-80-talet, i olika mer eller mindre intensiva etapper. De första privata ägarna efter familjen Hall, Carlsson och Barclay genomförde ett stort antal reparationer och insatser på Gunnebo. Det var inte regelrätta restaureringar men syftade åtminstone delvis till att återskapa eller bibehålla 1700-talets anläggning.

Restaurering under Johan Gustaf Cavallis tid

Cavalli tog strax efter köpet itu med reparationer i syfte att, enligt en samtida kommentator, återkalla den gamla prägel. Enligt grannen Magnus Lagerberg på Råda blev de delar som moderniserats under Carlssons, Barclays och Gibsons tid delvis återförda till "sitt ursprungliga glansfulla skick". Bland annat blev "den vidlyftliga trädgårdsomgivningen" återförd till dess "ursprungliga utseende". Carlbergs ritningar, som dock tillskrevs Sergel, Masreliez och Desprez, var återfunna och tjänade som vägledning vid återställandet. Hur omfattande restaureringen av trädgårdsanläggningarna var är okänt. Med denna restaureringsinriktning på arbetena är det rimligt att förmoda att intresset fokuserades mer på den Carlbergska trädgårdsanläggningen än på det omgivande parklandskapet.

Restaurering under Hilda Sparres tid

Hilda Sparre och hennes familj hade ett livfullt intresse för platsens historia och särart. Hon vårdade och utvecklade trädgården som den 1700-talsträdgård den en gång varit.

Bland det hon gjorde i trädgården kan nämnas att hon köpte in Frullis statyer från Ellesbo till södra anläggningen. Hilda Sparre var övertygad att de skapats för trädgården på Gunnebo.

Carlberg och Frulli var verksamma både på Gunnebo och Ellesbo.

Troligen skapades de två större statyerna, Bacchus och Flora, som i dag finns i boskéerna inte för Gunnebo.

Restaurering av trädgården under ledning av Walter Bauer

Walter Bauer var landskapsarkitekt och arbetade, tillsammans med andra, med ett grundligt restaureringsförslag. Här fanns ett stort tydligt uppdrag och här fanns sakkunskap. Icke desto mindre är varje restaurering personligt färgad. Man samlar information och sedan tolkar man den. Bauers restaureringsförslag handlade i huvudsak om stilträdgården, inte om köksträdgårdarna eller engelska parken.

Restaurering av trädgården utifrån plan av Kolbjörn Waern

Kolbjörn Waern fick i uppdrag att gå vidare med det arbete som Walter Bauer hade påbörjat.

1994 lämnade han ett förslag till åtgärder i parken. Mycket av det som föreslogs är nu förverkligat.

Restaureringsprinciper

De mål som formulerades för restaureringsarbetet på Gunnebo när det senaste åtgärdsförslaget skrevs 1994, var att återskapa den anläggning som förverkligades under det sena 1700-talet. Målet var alltså inte att till varje pris återskapa den anläggning som Carlberg ritade utan den anläggning som verkligen kom att byggas.

Under restaureringsprojektet "Gunnebo åter till 1700-talet", som varade 1996-1999, följde man denna målsättning i de flesta fall. Ett betydande avsteg gjordes i och med att Tjänstefolksbyggnaden uppfördes.

Den ritades av Carlberg, men under den arkeologiska utgrävningen som genomfördes 1995 fann man inga belägg för att den tidigare funnits. Argumenten för att uruppföra tjänstefolksbyggnaden var att den nutida användningen krävde utökade lokaler och genom denna bruksbyggnad kunde man avlasta huvudbyggnaden och minska slitage där.

Drivhuset

6. Nulägesbeskrivning

6.1 Anläggningar och utrustning

Markytor och beläggningar

John Halls väg är en asfalterad, tidvis vältrafikerad körväg för biltrafik till och förbi anläggningen. Christina Halls väg är en enklare grusväg ämnad för transporter till anläggningen, ridskolebesökare, handikappade samt personal. Lantgårdsområdet samt större gångvägar i Kulturresevatet har också grus som markbeläggning. Norra uppfartsvägen till Gunnebo är belagd med asfalt fram till Tvärskeppet.

Stilträdgårdens gångar har belagts med gul granit från Frölandakrossen i Uddevalla i fraktion 0-4. Belägningens innehåll av fint material, stenhjul, gör att det sätter sig på ett sätt som grus i större fraktion aldrig gör. Detta är fördelaktigt för att det underlättar för rörelsehindrade och vuxna med barnvagnar att röra sig i trädgården. Samma beläggning används även i hela köksträdgårdsområdet. Hela Gunnebo vinterväghålles av egen personal. I stilträdgården vinterväghålles bara de större gångstråken, vissa delar spärras av med rep under vintern. John Halls väg vinterväghålles av Mölndals Stad.

Murar

Som vi tidigare nämnt finns det ett stort antal murar som utgör en del av trädgårdens stomme. I modern tid har murarna fogats med cement vilket inneburit att de fått ett annat uttryck. De ger inte längre samma "historiska" upplevelse. "När staket och balustrader skulle uppföras under 1990-talet justerades många av murarna för att skapa ett stabilt och plant underlag. Även en del trappor korrigerades". *Restaurering och rekonstruktion av Gunnebo Park och Köksträdgård*, s.19, Ernstsson, Inger 2003.

Skulpturer

Skulpturerna i parken spelar en viktig roll. Vi vet att det fanns utsmyckning i form av skulpturer på Gunnebo. De skulpturer som finns i trädgården idag är däremot placerade där senare.

Skulpturerna *De fyra årstiderna* på blomsterparterren är känsligt placerade i rummet och passar in bra, men de stod inte där när anläggningen uppfördes. De har placerats där av Hilda Sparre under tidigt 1900-tal efter att de inköpts från Ellesbo. *De fyra årstiderna* är av Frullis hand men det är osäkert om de skapades för Gunnebo eller Ellesbo. De är små skulpturer som passar väl in i de små trädgårdsrummen på Gunnebo.

Vintertid täcks skulpturerna av en metallhuv för att skydda dem.

I boskéerna finns två större skulpturer i mittkabinetten. De är inte av samma konstnärliga kvalité som *De fyra årstiderna*. Skulpturerna i boskéerna föreställer Bachus och Flora. I dessa kabinett skall det överhuvudtaget inte vara statyer.

"I trädgårdens sydligaste del står tre hermer av vit marmor med fundament av sandsten. Statyerna, som inköptes av Carl Sparre i Rom vid början av 1900-talet, var kraftigt nedsmutsade och uppvisade skador av olika slag. Efter en skadeanalys rengjordes och konserverades hermerna 1997 av Julio Amorim, PetroConser AB." *Restaurering och rekonstruktion av Gunnebo Park och Köksträdgård*, s.32, Ernstsson, Inger 2003.

Utemöbler, papperskorgar, urnor

"I Carlbergs ritningsmaterial finns ett antal förlagor till trädgårdsurnor och bänkar. Inget sådant material har bevarats till idag, däremot finns i trädgården en del urnor och trädgårdsprydnader som tillkommit under senare ägares tid. För att på något sätt börja fylla trädgården med de lösa trädgårdsinventarier som Carlberg tagit fram gjordes ett rekonstruktionsarbete utifrån en av urnorna på ritning Cbg 177. En fullskalemodell i trä med skuren relief gjordes, efter vilken en gjutform tillverkades. Åtta urnor beställdes därefter av 'Järn i Offentlig miljö'. I Carlbergs efterlämnade material finns fyra ritningar med soffor och bänkar till trädgården. För att få en bänk som kunde användas på flera olika platser, både i trädgården och i köksträdgården, valdes den enklaste av dem, Cbg 105, för tillverkning. Åtta soffor tillverkades på beställning, varav fyra var en gåva från Gunnebo Vänner. Sofforna tillverkades i ek och målades med vit linoljafärg." *Restaurering och rekonstruktion av Gunnebo Park och Köksträdgård*, s.36, Ernstsson, Inger 2003.

Upplag och kompostytor

Upplag och kompostytor är under utredning.

6.2 Skötsel

Att säkra kvalitativ skötsel med hjälp av ett dokument är inte möjligt eller önskvärt på Gunnebo. Nedanstående skötselanvisningar skall ses som en skissartad beskrivning av skötseln.

Nuläge

Skötseln är idag delvis historiskt korrekt och delvis modernt effektiv. Högeffektiva moderna metoder används av ekonomiska och ergonomiska skäl och utgör ett avsteg från platsens övergripande målsättning med det historiska motivet.

Mål

Vägledande för all skötsel skall nyckelbegreppen ekologi och historia vara. Historiska och ekologiska metoder ska prövas och användas så långt det är möjligt. I vissa fall kan avsteg accepteras på grund av ergonomi och säkerhet. Resurstilldelningen är en avgörande faktor för skötselmål och skötselkvalitet. En hantverksmässig inriktning är oerhört viktig och resurskrävande.

Några av 1700-talets viktigaste redskap var:

Lie – för skötsel av gräsytor innan gräsklipparen uppfunnits. *Riskniv, Röjkniv eller Lövhack* – för beskärningsarbeten såsom knuthamling av lind innan sekatören uppfunnits. *Spaden* med utseende och funktion ungefär som idag.

Lien och spaden är centrala redskap på Gunnebo. Riskniven ska prövas men kan visa sig vara för farlig i jämförelse med sekatören. Skötseln i trädgården handlar dels om att bevara en fysisk miljö och dels om att odla historisk hantverksskunskap. De tidsenliga redskapen utgör nycklar till *rekonstruerande skötsel*. Genom att vi lär oss behärska de historiska redskapen så får vi också ett skötselmässigt resultat som är tidsenligt. Både gräsklipparen, sekatören och konstgödningen utvecklades kring 1830.

Gräsmattor/Paradgräsmattor

Befintligt alternativ: Vårfagning görs med stålräfsa i mitten av april, därefter sprids Algomin. Under sommaren sprids Algomin ytterligare två gånger. Under växtsäsongen klipps gräsmattorna en gång per vecka. Gräskanterna skärs en gång per säsong och klipps sedan varannan eller var tredje vecka. Gräsmattorna vattnas vid behov. Under hösten och vintern räfsas lövhögar bort från gräset.

Historiskt alternativ, som bör prövas: Vårfagning görs med stålräfsa i mitten av april. Gräsmattorna slås med lie var tredje eller var fjärde vecka och räfsas då noggrant så att allt avslaget material tas bort. Gräskanterna skärs 1 gång per säsong och klipps sedan var annan eller var tredje vecka. Gräsmattorna vattnas vid behov. Under vintern räfsas lövhögar bort från gräset.

Midsommarängen och Orangeriängen/ Bruksgräsmattor

Klipps med åkgräsklippare tre gånger per månad under säsong. Dessa gräsmattor skall avvika i karaktär från stilträdgårdens gräsmattor. Detta är bruksgräsmattor.

Ängsytor

Vårfagning görs under vårvinter eller vår. Ängsmattorna slås med lie en gång mellan 20 juli och 30 augusti och räfsas så att avslaget material tags bort. I branta sluttningar används skära istället för lie. *Lilium martagon*, krollilja, lämnas i så stor utsträckning som möjligt för att fröa av sig.

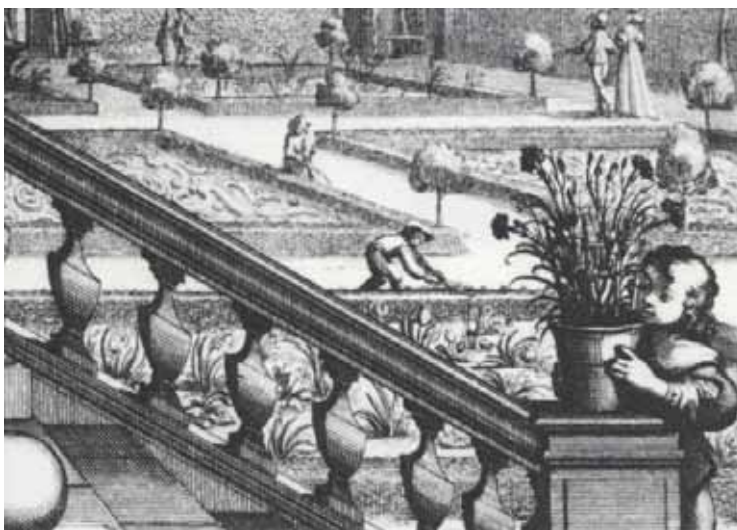

Bild av Abraham Bosse som visar häckklippning i en 1600-tals trädgård. Ur: Berrall, S, Julia *The Garden*, s 373, Thames and Hudson, London 1967.

Lundmiljö

Extensiv vårfagning görs under vårvinter eller vår. Öppna partier slås med lie en gång per säsong och det avslagna materialet tags bort. Lundmiljön övervakas så att inte hallon eller andra aggressiva växter tar över utan lundfloran gynnas. För att begränsa spridning av vedväxter används röjlje eller trimmer.

Grusytor

Under växtsäsong skyfflas ytorna vid lämplig väderlek så att ogräset vissnar och sedan krattas ihop. Vid stor förekomst av fröande ogräs rensas för hand. Gruset krattas en gång per vecka på de mest frekventerade gångarna och dagligen i området runt restaurangen. Gruset krattas uppåt i backarna och rännalarna sopas ur samt rensas från ogräs. Trapporna sopas en gång per vecka.

Uppfartsvägen

Sopas med sopaggregat efter sista halkbekämpningstillfället. Gräskanter krattas med räfsa och trimmas under sensommaren. Efter alm- och lindblomning sopas för hand och under lövfällningen krattas löv bort efter hand.

Lindhäckar och boskéer

Dessa är oerhört välskötta efter tio års uppbyggnadsbeskärning och vård. Nu ska de underhållsbeskäras. Det görs under tiden 15 juni till 15 juli. I arbetet, som är mycket omfattande, används först och främst moderna redskap.

Knuthamlade lindar: alléer, orangeriäng, dammparterr.

Till skillnad från häckar och boskéer är inte träden förnygrade och rensade från död ved. Här krävs större insatser i form av förnygringsbeskärning som genomförs i juni månad. Knuthamlas under vinter och vårvinter årligen.

Nya knuthamlade lindar flygelappareille

Lindarna på flygelappareillen skall formas till kalottform och knuthamlas i framtiden. Knuthamlingen genomförs under vinter och vårvinter årligen.

Bokhäckar i köksträdgårdarna

Uppbyggnadsbeskärns tills de fått sina rätta höjder. Dessa häckar beskärns under juli månad.

Avenbokskoner

Konerna formklippas under juli månad och putsas eventuellt i augusti. Dött, skadat och sjukt material beskärns under vintern vid behov.

Köksträdgården

Växtföljd:

År 1 Kål, squash

År 2 Mangold, sallad, purjolök, selleri

År 3 Rotgrönsaker

År 4 Baljväxter

De sängar där näringskrävande grödor odlas djupgrävs med naturgödsel under oktober-november eller april. Vartannat år genomförs vårgrävning i Gamla köksträdgården och höstgrävning i Nya köksträdgården och vartannat år gör man tvärtom. Detta för att sprida kväveförlust och näringsläckage. Det ideala är vårgrävning på Gunnebo med sin lätta jord, men det är inte möjligt rent arbetsmässigt.

Spaljeträd

Huvudbeskärning genomförs under tidig vår då även all uppbindning ses över för att förhindra

Bild av Salomon Kleiner 1730, som visar häckklippning på tidstypisk ställning. Ur: Berrall, S, Julia The Garden, s 373, Thames and Hudson, London 1967.

stranguleringskador och därmed förknippade sjukdomar. Pincering samt kontroll av uppbindning görs fortlöpande under sommaren.

Trädgårdsmästaren Joakim Seiler har valt att forma träden i sexarmad Verrierpalmettform trots att han inte hittat några säkra belägg för att den formen fanns under 1700-talet. På historiska illustrationer ser man fri form (solfjäderform) eller lövgångsbeskärning på treillage.

Spaljetechniken utvecklades mycket under 1700-talet framför allt i Frankrike och man kan ha börjat med Verrierpalmetten som spaljeform. Några säkra belägg för detta har dock ännu inte hittats.

Drivhus

Övervintring av exoter från oktober till april-maj.

Produktion av anueller och grönsaker från februari till oktober.

Drivhuset är en oerhört arbetsintensiv miljö. Här är hygien av avgörande betydelse.

Skötseln är omfattande och specificeras inte.

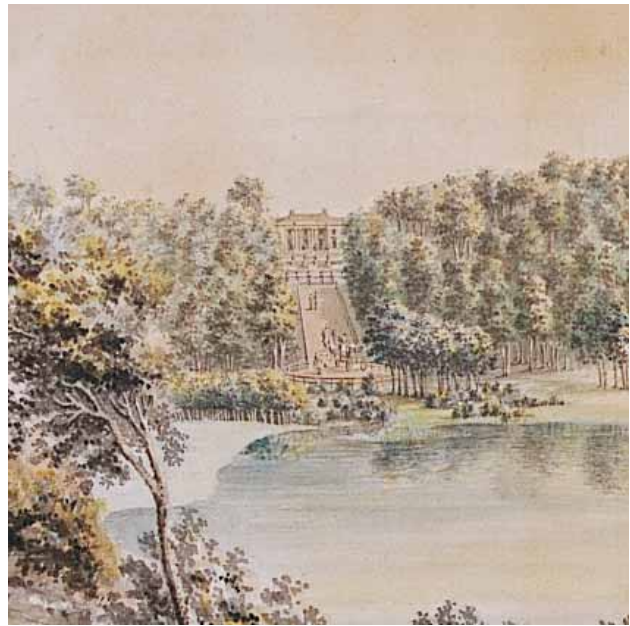
Bild av Pieter Bueghel dä. som visar ett flertal skötselmoment. Ur: Berrall, S, Julia The Garden, s 368, Thames and Hudson, London 1967.

7. Delområdesbeskrivningar Engelska parken

7.1 Appareillen/Norra Uppfarten, omgivningarna

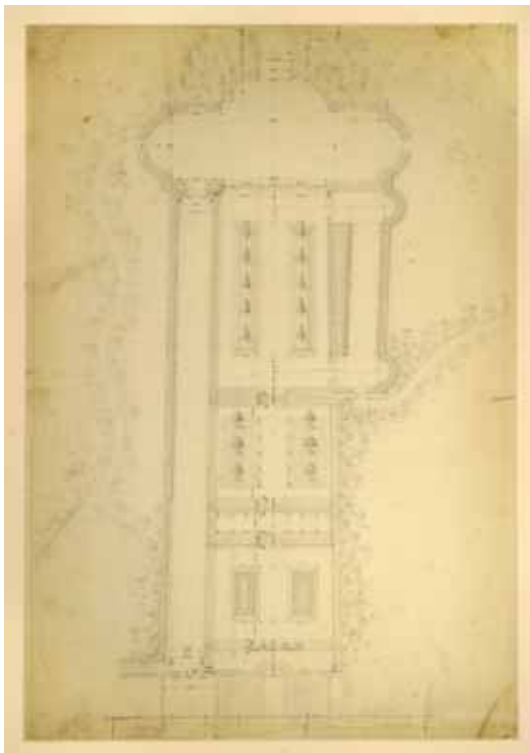
Historia

Appareillen kantas på de samtida avbildningarna av täta grönskande ridåer. Bakom dem står det stora träd. Om detta område var park eller natur vet vi inte. Jonas Carl Linnerhielm beskriver området på följande vis: "En bercå, anseelig genom sin höjd och längd, går vid sidan nedanföre parterrerna och gömmer mitt i sin skugga en staty." (Sidoskeppet i Norra stilträdgården). *Vid dessas slut leder en väg mellan täta alar till en backe, som lämnar oväntad utsigt till sjön, hvars bergiga omkrets likväl icke bibehåller nöjet av denna blick".* Jonas Carl Linnerhielm, *Bref under nya resor i Sverige*. Gunnebo i september 1803. Alarna växer på östra sidan om uppfartsvägen. Detta tyder på att det funnits en stig på denna sida.

Akvarell av Weinberg

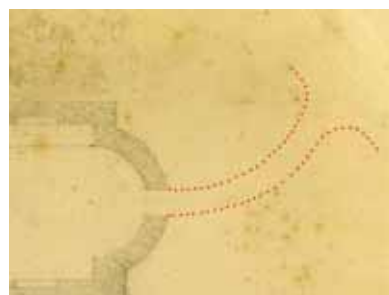
När vi studerat Carlbergs ritning över norra stilträdgården, Cbg 155, har vi funnit två tunna markeringar som visar att en gångstig från tvärskeppets östra portal var påtänkt. Två stigar antyds, en ned mot karusellplatsen, mot norr samt en mot köksträdgårdsområdet eller Floras kullens norra sida.

Ovan: Carlbergs ritning cbg 155 detalj där man kan ana stigens linjer

T.v: Cbg 155 i sin helhet

Nedan: Carlbergs ritning cbg 155 detalj där stigens linjer är förstärkta

Både Linnerhielm och Carlberg antyder alltså att en gångstig skall ha funnits på uppfartsvägens östra sida. En varsam arkeologisk undersökning i detta område kan förhoppningsvis ge svar.

Nuläge

I detta område har utvecklingen skett i två riktningar. Vissa partier har slutit sig genom igenväxning med sly och andra partier har blivit helt öppna och kala när stora träd fallit de senaste åren. Flera av områdets stora träd har försvunnit på kort tid. Därmed har karaktären förändrats mycket.

Värden

De stora träden utgör områdets huvudsakliga värden.

Mål

Staketet återuppförs och längs appareillen återskapas de grönskande ridåerna genom återplantering av hassel, ek, lind, hagtorn, hägg och vildapel. Växtmaterialet skall ge samma effekt som alléer, samla perspektiv och blick mot villan eller herrgården. Det ska också minska behovet av skötselinsatser som slätter.

Möjligen har man haft en utsiktspunkt ner mot maden och Stålloppet från en klippa uppe vid stigen väster om Runde sten. Detta bör undersökas närmare. Arkeologiska undersökningar bör göras för att klarlägga om det finns rester av historiska stigar i området. Om så är fallet kan en del av en engelsk park återskapas här i framtiden.

Detta område kan ha haft parkkaraktär och anslutit till Björkallén och mossen. John Hall d.y. har tecknat ett viloställe på mossen.

7.2 Eremitageskogen

Historia

Här låg Eremitaget. Det är ett av de verk som tydligt visar att Carlberg åtminstone i viss mån intresserade sig för engelska parken. På ritningen Cbg 155 har han ritat ut en slingrande stig som löper i sydlig riktning mot kejsarterrassen. Carlbergs stig stämmer ganska väl med hur stigen löper där idag. Det var alltså ett område där man skulle kunna röra sig. Området har innehållit ett flertal större träd och avslutas mot sydväst av en brant bergås. För eremitaget har Carlberg lämnat två exteriörskisser efter sig samt en ritning till interiören (Cbg 66). I detta material framkommer att exteriören var mycket enkel och rustik medan interiören var fullt ståndsmässig och elegant. Detta är typiskt för tiden. Ofta uppfördes byggnader med en exteriör som var fullt i samklang med sin omgivning men med en interiör i den för tiden typiska stilen. Byggnaden talar två skilda språk.

Övriga samtida källor är Linnerhielms beskrivning, P. J. Hjielms beskrivning samt en teckning av J. A. Beijer. En läsande eremit skall ha suttit utanför eremitaget enligt Hjielm men det finns varken ritning eller annan avbildning som visar hur denna kan ha sett ut.

Nuläge

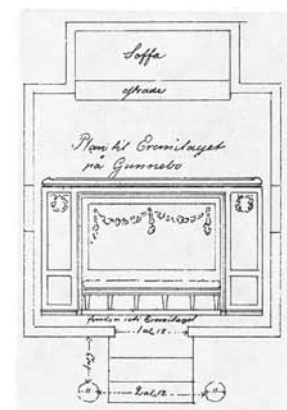
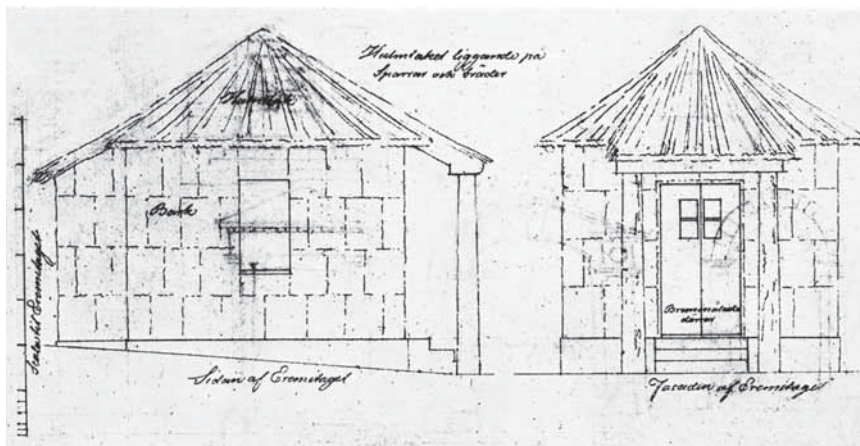
Lämnar man det ljusexponerade stramt ordnade tvärskeppet och går ut i västlig riktning kommer man till ett rum som framkallar en annan sinnesstämning. Man går från ljus till skugga. 2005 genomfördes en arkeologisk undersökning som tydligt visade var Eremitaget legat. Stigarna i området undersöktes också utan att vi hittade en underbyggnad av sten. Undersökningarna av stigarna var inte uttömmande utan behöver kompletteras med fler undersökningar.

Carlbergs ritning cbg 155 detalj där man kan se stigen ut till eremitageskogen.

Detta är en del av området som kallas Eremitageskogen. Eremitaget var beläget rakt in i skogen där häckens öppning är, mitt i bild.

Carlbergs skisser och ritning till Eremitage. Th. två exteriörskisser och Tv. en ritning för interiören.

Värden

Eremitageterrassen och grunden, gamla träd samt lund- och parkflora.

Mål

Vid studie av platsen upptäckte landskapsarkitekt Klaus Stritzke spår av gammal beskärning i trädkronorna. Beskärningarna hade skapat en siktlinje mot floraskulle. Målen för detta område är att återskapa Eremitaget och stigarna samt sköta det som en parkskog med fagning och viss slätter/röjning. En symbolbärande byggnad som Eremitaget omskriver betydelsen av ett landskapsrum från natur till park.

7.3 Floras kulle

Historia

Kullen hade ursprungligen mycket berg i dagen som medvetet täcktes med jordmassor när anläggningen uppfördes. Berget skulle döljas med hjälp av jord och vegetation. På flera samtida avbildningar ser vi att kullen innehöll grupper av träd och buskar. Detta går även att spåra på den uppmätning som genomfördes under

1920-talet och på äldre fotografier. "Den lilla anläggningen på östra sidan av boningshuset skyddas i norr av en kulle med kraftiga nordmannsgranar och andra barrträd samt allra närmast av en grupp askar..." *Den Svenska trädgårdskonsten*, s 136. Arkitekturminnesföreningen 1930.

Nuläge

Idag är Floras kulle en öppen miljö med en rik ängsflora. Genom hävd och skydd av floran har mångfalden av örter utvecklats mycket sedan 1996. Man har idag fullt visuellt tillträde till kullen från norr, väster och söder och från serpentinvägen mot norr, väster och söder. Vägen upp på kullen är belagd med samma grus som gångarna i stilträdgården och stigningen tags upp i form av en utdragen åsnetrappa. Vägen kräver skötsel eftersom kraftiga regn spolar gruset nedför kullen. På några platser finns det berg i dagen. Ängsgräset slås med lie under sensommaren varje år och höet tas bort för att skapa magra markförhållanden. Kullen är känslig för tramp eftersom jordlagret på en del platser är väldigt tunt.

"Den uppbyggda stenrundeln på kullens krön rensades ren, det befanns då att den plana ytan var uppfylld med stenpackning. Någon plantering har alltså inte varit avsedd inom rundeln." *Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård*, s 26, Ernstsson Inger, 2003. Detta betyder att Carlbergs

runda blomsterstaket inte skall stå här. De samtida illustrationerna som visar kullen återger inga andra element på kullens krön än själva stenrundeln.

Värden

Här är värdena den parkhistoriska grundstrukturen i form av en byggd kulle och den rika ängsfloran. Stenrundeln på toppen av kullen samt serpentinvägen som löper i originalsträckningen utgör autentiska element och är därmed parkhistoriska värden.

Ovan: Teckning av John Hall dy föreställande Floras kulle.

Nedan: Foto av Floras kulle år 2004.

Mål

Ovan beskrivna värden bibehålles genom fortsatt hävd. Centrum av rundeln på kullens krön ligger i linje med centrum på Kejsarterrassens trappa samt den konstruktion som Carlberg visar på Cbg 155.

Här fanns en siktlinje mellan två utsiktspunkter. Det är högst troligt att flera tydliga linjer utgick från kullen mot olika motiv och vyer. För att återskapa Floras kulle som en del av den engelska parken krävs det att man planterar mindre träd och buskar för att inrama de olika vyerna. Detta är ett arbete som bör få ta tid. Med utgångspunkt från den historiskt korrekta stigen upp på kullen söker man scenerier som bör inramas. Kullen utvecklas från total öppenhet till att erbjuda en omväxlande vandring med partier av öppenhet som övergår i partier av slutenhet.

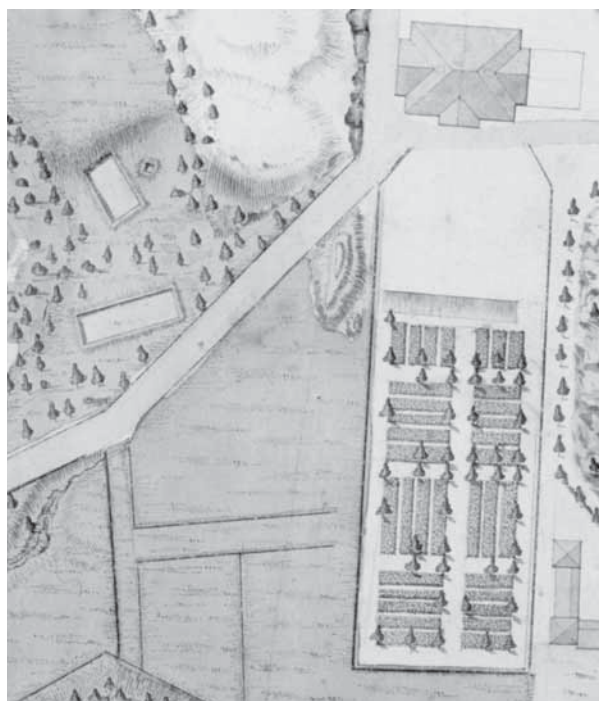
7.4 Midsommarängen

Historia

Midsommarängen är ett nutida namn. Området var en del av det som kallades för *Les champs elysées*, de elyseiska fälten som betyder de lycksaligas ängder.

Detta område förekommer på ett flertal samtida avbildningar. Här fanns variation mellan slutna trädgångar och öppenhet med utsikt. Liedins karta från 1786 över hela anläggningen uppvisar två dammar samt en brunn i detta område gränsande till Källargärdet. Här ser vi också körvägen från huvudbyggnaden i sydvästlig riktning mot Stensjön. På Hällströms karta från 1855 är en mindre damm utmärkt i den del där det finns en bäckravin idag, men inte de dammar som Liedin visade. Den körväg som Liedin visar och som finns där idag från huvudbyggnaden mot sydväst, finns inte med på Hällströms karta. Det är märkligt, han var lantmätare och bör ha varit intresserad av att återge verkligheten så som den var. Under 1800- och 1900-talet har området utvecklats från ett halvöppet parklandskap till total öppenhet.

I Bäckström *Gunnebo II* s. 222 under rubriken *Huvudbyggnadens placering* står följande att läsa: "I försäkringsbrevet 1833 läses bla.: 'Vattentillgången är uti 2:ne större dammar på 20 och 40 alnars avstånd från manbyggnaden". 20 alnar är ca 12 meter och 40 alnar är ca 24 meter. Är det de dammar som Liedin ritat på sin karta över området? I engelska parken på västra sidan av stilträdgården från tvärskeppet till Kejsarterrassens slut i norr finns en slingrande gångstig redan hos Carlberg (Cbg 155). Kanske fortsatte denna stig i engelska parken ner till Apollos kulle. Idag ser vi lite rester av engelska parken på Gunnebo i isolerade partier. De var inte isolerade, utan omgav nästan hela stilträdgården som en sammanhängande park sammanhållet av ett gångsystem. Man får tänka sig att södra stilträdgården stod i en mer omväxlande dialog med den omgivande engelska parken och naturen. Här fanns partier av öppenhet med utsikt som följdes av slutna partier med träd- och buskridåer som slöt sig kring stilträdgården.

Ovan: Detalj av Liedins karta från 1786 som visar Midsommarängen och södra stilträdgården.

Nedan: Litografi av John Hall d.y. som tillvänster låter oss skymta en del av Midsommarängen.

Nuläge

Midsommarängen tillgodoser viktiga behov hos nutida besökare och avlastar därmed slitaget i södra stilträdgården. På Midsommarängen kan man spela boll, sola på en filt, äta picknick etc. Dessa aktiviteter är inte tillåtna i stilträdgården. Midsommarafton firas traditionsenligt på ängen av tusentals människor.

Värden

Midsommarängens värde är främst att den tillgodoser viktiga behov hos nutida besökare. Här kan det även finnas parkhistoriska spår under mark vilket gör att inga onödiga grävningar får göras.

Mål

Arkeologiska undersökningar bör genomföras för att fastställa ett historiskt gångsystem i området och för att se om de dammar som Liedin visar blev uppförda. I detta område accepteras avsteg från den historiska rekonstruktionen vilket innebär att gräsmattan i framtiden får användas som aktivitetsyta och evenemangsyta med färre träd än det idagare har varit i detta delområde.

Ett mål är att rekonstruera dammarna på Liedins karta om en arkeologisk undersökning kan styrka att de har existerat.

Överst: Stigen på Orangerigerget, detalj från Weinbergakvarell.

Mitten: Teckning av John Hall d.y. "Vue från Orangeriberget" där man bland annat ser dammparterren, Apollos kulle och templet.

Nedan: Teckning av Beijer "Port för uppgång till Orangeriparquen".

7.5 Orangeriparken

Historia

Orangeriparken är ett namn som förekommer redan på samtida avbildningar. På västra sidan av berget löper en historisk stig. Den är välbyggd med en stödjande underbyggnad av långsmala stora flata stenar. På underbyggnaden sitter en kullerstenssättning med stenarna satta i sand. Det ursprungliga slitlagret har hittills inte gått att fastställa. Stigen förekommer på flera samtida avbildningar utförda av John Hall d.y. och Weinberg. I den branta sluttningen tas lutningen upp i två trappor. Stigen har delvis frilagts i modern tid, men grävningen finns inte dokumenterad. Nu har stigen på nytt frilagts så mycket som möjligt, vilket dokumenterats. På toppen av berget fanns en utsiktsplats eller flera, varifrån också en samtida teckning finns, där John Hall d.y. tecknat den enda bevarade illustrationen av tempel/lusthus söder om södra anläggningen. På avbildningarna framstår

Orangeriberget med en krans av grönska på sluttningarna, både träd och buskar. Toppen av berget är till stora delar naket berg. Hur berget i övrigt gestaltades och sköttes vet vi inget om. Orangeriparken var inte en del som man skulle *se på* utan en del som man skulle *se från*. De intressanta blickfängen låg inte här, men de kunde ses härifrån. Det finns en hypotes om att en gångstig löpte upp på berget genom en port (Cbg 201) bakom Orangeriet, över berget och ner i Nya Köksträdgården. Beijer har tecknat porten vilket gör det troligt att den blev uppförd. I det område där porten skall ha stått finns rester av en stenkonstruktion som ytterligare stärker hypotesen.

Nuläge

Differentieringen av miljön och de parkmässiga inslagen är till stora delar försvunna. Idag framstår Orangeriparken som natur. Nyligen har en stor del av östra delen av berget börjat att hävdas genom skogsbete. Västra sluttningen har skötts genom punktvis slätter och fagning. Här finns partier av tät buskridå som framstår som historiskt korrekta. Buskmaterialet är intressant i en engelsk park, det består bland annat av hagtorn, skogstry och ett stort antal benvedsbuskar. I nordvästra hörnet av Orangeriparken, alltså närmast huvudbyggnaden växer det rikligt med krolliljor och vitrapunkel.

Många av träden på bergets västra delar är i dålig kondition eller självsädda på olämpliga platser vilket leder till att de måste tas ned på sikt. Ovanför Södra flygelbyggnaden finns rester av trädgårdsmästarens uteplats från mitten av 1900-talet. Här finns en murad grill samt två stensocklar som troligen härrör från stilträdgården.

Värden

Ett värde är det utvecklade buskskiktet på bergets västra sida. Engelska parkens övriga delområden är annars fattiga på buskskikt. De parkhistoriska lämningarna, främst gångstigen på bergets västra sluttning, är värdefulla.

Mål

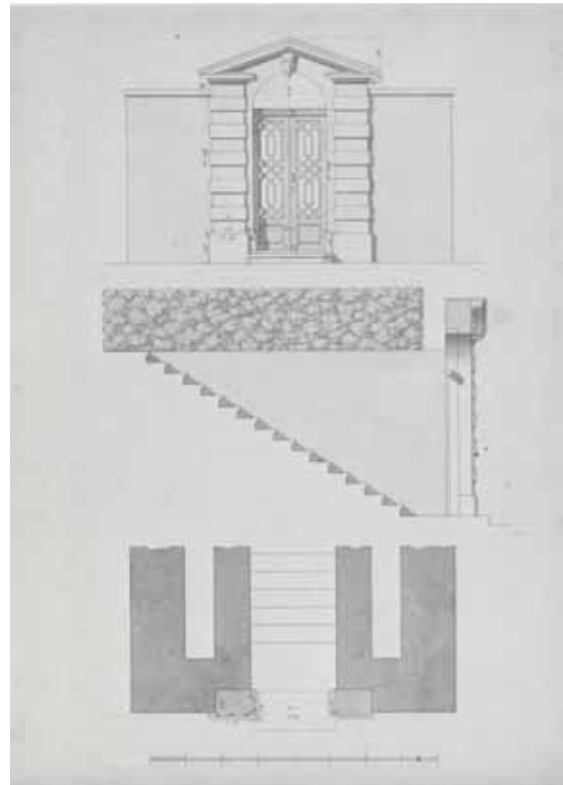
Steg ett i en rekonstruktion av Orangeriparken är ytterligare arkeologiska undersökningar av i första hand gångsystemet. Med utgångspunkt från historiska gångstigar kan i viss mån historiska utsiktspunkter och vyer rekonstrueras. Därefter bör nyplantering av träd och buskar ske för att förstärka områdets historiska utseende.

Porten till Orangeriparken kan rekonstrueras senare. Den är intressant bland annat för att den är en av få parkmässiga konstruktioner i engelska parken. Porten är ett exempel på Carlbergs verksamhet i Engelska parken.

Ovan: Bild av Orangeriberget från Fritrappan.

Th: Carlbergs ritning cbg 201 port för uppgång till Orangeriparken.

Orangeriberget kommer aldrig att kunna hävdas enbart genom slätter och fagning, frågan är om det någonsin varit fallet, utan stora delar kommer att hävdas genom skogsbete. Bergets västra sida hävdas genom försiktig parkslätter och fagning.

Ovan: Teckning av John Hall d.y. ca 1800. Här ser vi en ung Engelsk park

Höger: Foto som visar området ca 1900. Parken har mognat. Observera de stora barrträden och tillskott såsom Apollostatyn som skymtar i mitten av bilden.

Nedan: Foto Apolloskulle 2005.

7.6 Engelska kullen / Apollos Kulle

Historia

Namnet Apollos kulle är sentida och härstammar från tidsperioden när det stod en Apollostaty på toppen av kullen. Det ursprungliga namnet var engelska parken eller engelska kullen enligt de bildtexter som finns på John Hall d.y.'s teckningar av kullen. Apollos kulle är den del av engelska parken som ända sedan 1700-talet kallas för engelsk park. Det finns ingen Carlbergitning över området men ett flertal samtida avbildningar utförda av John Hall d.y. Bilderna visar en lummig parkmiljö med en slingrande promenadstig. Man har inte full överblick i alla väderstreck utan grönskan skymmer. Det framstår som om kullen är ett försök till en medveten komposition efter engelska landskapsparkens principer. Här fanns öppna partier med utsikt i bestämda vyer, halvöppna partier och mer slutna delar.

Bilderna visar inte någon utsmyckning i området. En stenbänk invuxen i en bok finns kvar idag och kan härstamma från den ursprungliga anläggningen. Stenbänken står invid den historiska gångstigen. På Hällströms karta från 1855 är ett rikt gångsystem på kullen markerat.

Ovan: Detalj av Hällströms Karta 1855 som visar Engelska kullen/Apollos kulle.

Höger: Rödmarkerat gångsystem är dagens fysiska lämningar av historiskt gångsystem. Grönmarkerat gångsystem taget från Hällströms Karta 1855 som visar engelska kullen. Grön markering redovisar Hällströms gångsystem 1855.

Skriftliga källor berättar följande om området: Linnerhielm, om södra stilträdgården " ... Nedanföre trappan är en parterr, därefter häckar, som utgöra levande kabinett: därefter en vattenkonst, omkring vilkens bassäng och sandplan går en häck i halvcirkel. *Der vidtager parken. Slingrande gångar föra då ömsom i behagliga skuggor, ömsom till glada utsikter, och böja ledigt över eller emellan de vördigt beväxta höjderna.*" Senare i samma brev återkommer han till denna del. Nu blickar han ut från fritrappan eller dess nära omgivning: " Åt trädgården åter ser man dess parterrer, vattenkonst, häckar och övriga anläggningar, *samt slutligen parken, bakom vilken annan lövskog höjer sig, och däröver en sträcka av berg. Även här röjes en vik av sjön vid sidan av parken, livligt brytande sin klarhet emot dess skuggor.*" Ur Jonas Carl Linnerhielm, *Bref under nya resor i Sverige*. Gunnebo sept. 1803. Bäckström, Arvid *Gunnebo I* s 144.

"Parken i engelsk smak med många utländska träd planterade."

Ur Samuel Liljelblads *Resa*, Gunnebo augusti 1797. Trädgården är synonymt med stilträdgården och det som kallas parken är engelska parken kring stilträdgården.

Holländaren J. Meerman besökte Gunnebo i augusti 1797. Han beskrev trädgårdens omgivningarna bestående av "englische spatziergänge".

"Parken som utbreder sig åt sydväst, innehåller en del rätt ståtliga träd från tiden omkring år 1800. Förutom ekar och andra vilda lövträd finner man vackra barrträd: svensk tall, lärk (stamomfång 2, 25) och tysk ädelgran (stamomfång 2, 37). Vidare förekomma stora bokar och ett synnerligen ståtligt exemplar av en amerikansk ek (troligen *Quercus borealis* f. *Maxima*, stamomfång 2,75)." *Den Svenska Trädgårdskonsten*. Arkitekturminnesföreningen 1930. s 136 Under 1800- och 1900-talet har området utvecklats mot en allt större öppenhet. Variationen i vegetationstäthet har till stora delar gått förlorad. Utvecklingen av engelska parken har gått från en

lummig 1700-talspark till en öppnare engelsk park enligt 1800- och 1900-talsideal. Träden har blivit större och vegetationstätheten har minskat. Detta har delvis varit en naturlig utveckling som inte har hindrats för att den har stämt med de ideal man haft under 18- och 1900-talen för den engelska parken. Alla de exotiska inslagen är borta, idag finns endast de naturligt förekommande träden representerade. Troligen har man gallrat för att ge de stora träden utrymme.

Nuläge

Idag bildar kullen till stora delar en öppen parkmiljö. Utsikten är vidsträckt i flera väderstreck. En del av det historiska gångsystemet ligger i dagen och vissa partier ingår i dagens gångstig genom området. Stora delar av gångsystemet är väl synligt under ett torvskikt. Se röd markering på kartan ovan. Kullen används för rekreation idag. Här kan man sola på en filt, äta sin picknick eller promenera omkring. På toppen finns ett solur som placerats där under tidigt 1980-tal, efter att Apollostatyn vandaliserats och tagits bort. Dagens trädbestånd fanns inte på 1700-talet utan är yngre. Det gör att gångstigarna är det enda autentiska element som man kan basera en rekonstruktion på.

Det som framförallt utmärker miljön idag är de stora, träden. De är delvis bredkroniga. De platser som innehåller bredkroniga träd vittnar om en lång kontinuitet med öppenhet och ljusstillgång. Träden står idag tämligen glest i den norra delen av området och det finns ingen ny generation av träd som kan ta över i framtiden. I söder och öster står träden tätare och bildar smala lövskogsbälten. De öppna delarna slås med slätterbalk under sommaren. Kullen innehåller inget buskskikt utan endast träd och örter.

Ovan t.v.: Akvarell av Weinberg, detalj barrträd.

Ovan: Foto Apollos kulle från slottet ca: 1900. Här ser vi samma barrträd som på Weinbergs akvarell, målade ca hundra år tidigare. De fälldes omkring 1950. Idag finns inga barrträd i området.

Nederst: Teckning av John Hall d.y. "Parken från Gillsmakullen" Här ser vi variationen mellan öppna partier med utsikt och slutna skuggiga platser.

Värden

De stora, gamla träden utgör stora värden, men de är förgängliga och har börjat att minska genom att träd faller eller måste fällas på grund av att de utgör stora risker för människor. Det välbyggda historiska gångsystemet är mycket värdefullt. Ängsfloran som utvecklas genom slåtter är också ett av områdets värden

Mål

Genom att frilägga det historiska gångsystemet och restaurera det kan kullen återfå sin historiska grundform. Vidare bör ett buskskikt planteras i ett medvetet komponerande av inramade vyer och utblickar. För att kullen i framtiden ska innehålla stora träd måste en nyplantering påbörjas. De utblickar, motiv och överraskande element som kullen kan tänkas ha innehållit bör undersökas närmare. Steg ett i rekonstruktionsarbetet är att frilägga det historiska gångsystemet. Sedan kan det i sin tur ge ledtrådar till nästa steg i rekonstruktionsprocessen.

7.7 Tempietto i söder

Teckning av John Hall dy föreställande Tempietto i söder

Historia

Lusthuset eller templet på en höjd i söder finns bara återgivet på en teckning av John Hall d.y. Det finns inte någon bevarad ritning över byggnaden av Carlberg och inte heller några samtida skriftliga källor som styrker dess existens.

Nuläge

Idag finns inget tempel/lusthus. Placeringen av byggnaden är inte uttömmande undersökt. Templet/lusthuset låg på en höjd i södra delen av parken. Det finns här några olika tänkbara platser. Under 2005 genomfördes arkeologiska undersökningar för att belägga byggnadens placering. Undersökningarna gav inte upphov till en klar slutsats utan måste kompletteras med fler undersökningar.

Värden

Parkhistoriska värden/lämningar kan finnas under mark.

Mål

En parkbyggnad som templet/lusthuset är av avgörande betydelse i engelska parken.

Byggnaden åstadkommer en betydelseförskjutning hos betraktaren. Byggnaden skriver om betydelsen från landskap till park. Vidare associeras den med antiken, renässansen samt landskapsparkerna. Bergen i Mölndal associeras på detta sätt med bergen i Italien.

Detta är ett enkelt, raffinerat sätt att skapa en landskapspark, det görs framförallt med hjälp av åskådarens associationer! Hur mycket fysisk park det finns i landskapet är inte avgörande; byggnaden ger landskapet betydelsen: park.

Placeringen av byggnaden bör utredas mer genom arkeologisk undersökning. Sedan bör templet uppföras igen.

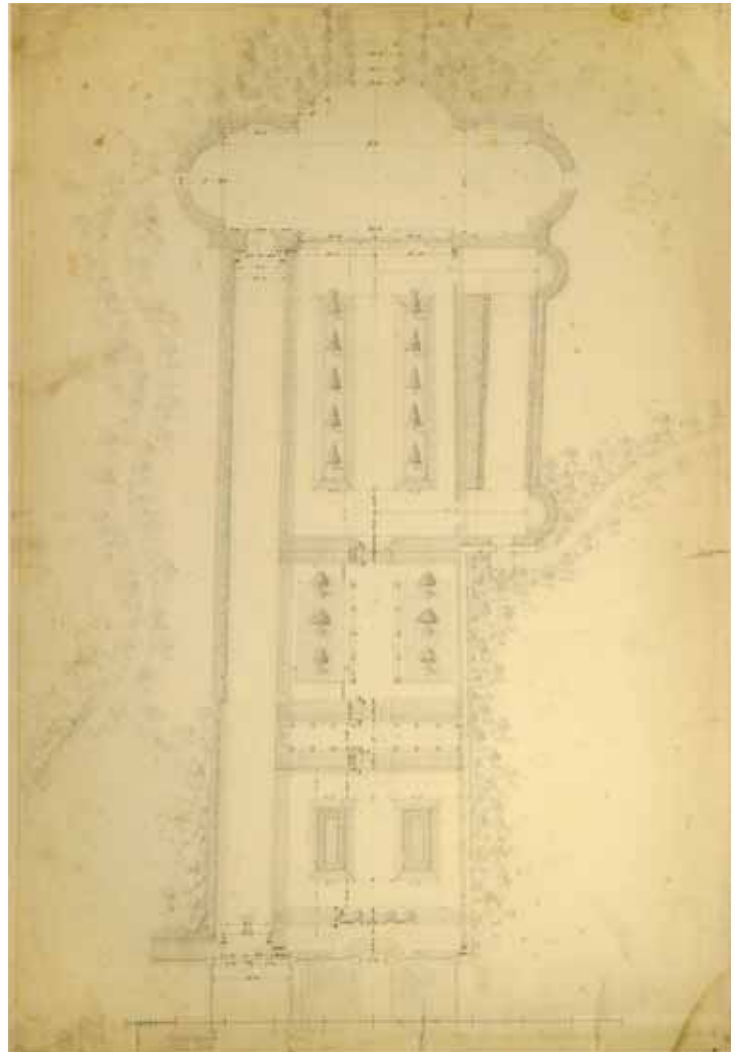

8. Delområdesbeskrivningar Stilträdgården

8.1 Norra Stilträdgården

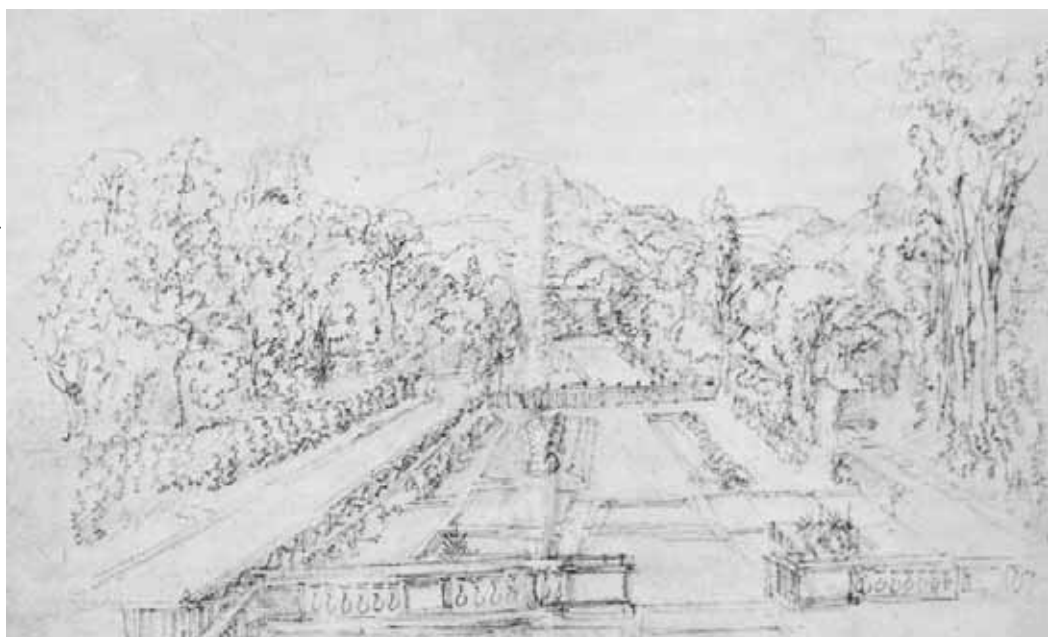
Carlbergs ritning över Norra stilträdgården är det närmaste vi kommer en generalplan i det bevarade ritningsmaterialet. Denna ritning, Cbg 155, visar detaljeringsgraden. Endast originalritningen kan ge fullgod information. Kopiorna förlorar mycket av detaljerna. På ritningen ser vi hur otroligt detaljerad behandlingen av marken är. Varje gräsyta ser ut att vara infattad av en stenfris. Gräset löper inte som idag oavbrutet nedför terrasseringarna. Alla terrasser avslutas tydligt genom materialbyte och stenfris eller dylikt som gräns. Gräsytor är svåra att skilja från eventuella häckytor. I jämförelse mellan ritningen och den norra stilträdgård vi har idag är skillnaden oerhört stor, framförallt vad det gäller graden av detaljering, avgränsningar mellan olika ytor och avdelningar. Troligen blev Carlbergs förslag aldrig fullständigt förverkligat. De samtida avbildningarna ger inte sken av att så var fallet. Ökad kunskap om i hur hög grad förslaget kom att genomföras kan uppnås genom arkeologiska undersökningar.

På nedanstående teckning av John Hall d.y. över norra stilträdgården ser vi en häck längs uppfartsvägens mur till vänster i bild, nedanför staketet. Häcken syns också på en av Weinbergs akvareller över området.

Ovan: Ritning Cbg 155 över Norra stilträdgården, visar detaljeringsgraden.

T.h: Teckning av John Hall d.y. över Norra stilträdgården.

Den övre bilden är tagen från slottet och visar även norra gårdsplanen vilket inte den nedre bilden gör.

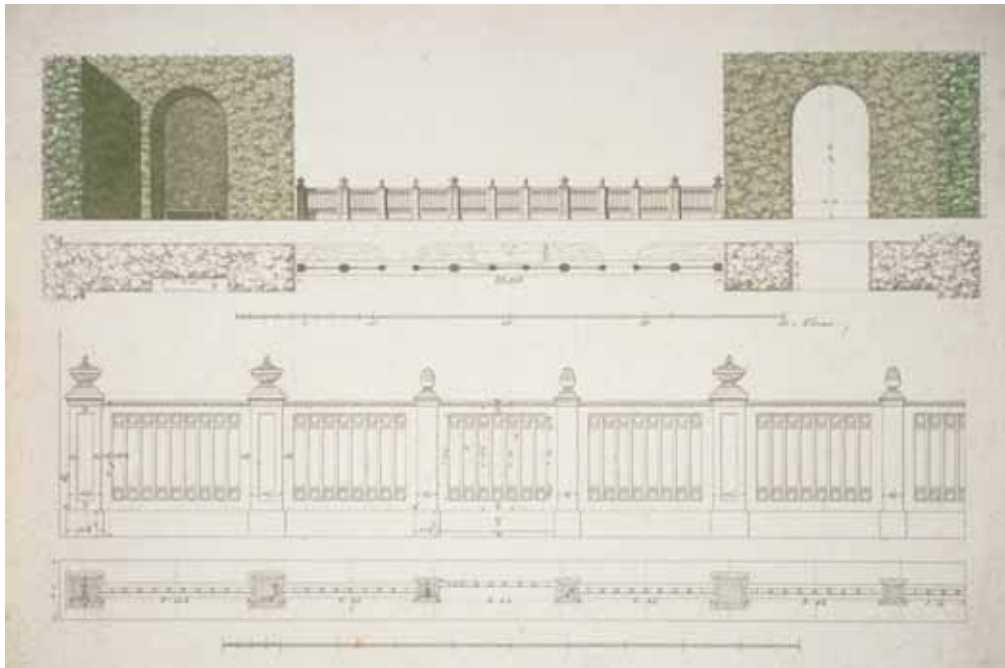

8.2 Tvärskeppet

Historia

Tvärskeppet skapades som ett viloplan i den sluttande norra anläggningen. Här bryts rörelsen i nord-sydlig riktning av den öst-väst orienterade tvärskeppet. Här slutar motivet *entreväg* och börjar motivet *stilträdgård* i staketet som markerar entré till trädgården. Tvärskeppet ritades som ett monumentalt entrérum. Rummet skapades av höga häckar formade till stram arkitektur.

I de illustrationer som visar platsen från sent 1700-tal och tidigt 1800-tal framstår den som mindre stram. De höga häckarna med sina nischer och valv växer yvigt och fritt.

Nuläge

Sedan 1996 har man medvetet arbetat med att utveckla tvärskeppet så att man närmar sig det Carlberg ritade. Det handlar främst om att klippa häckarna i de strama former som finns angivna på originalritningarna och att släppa upp dem i höjd så att man så småningom kan få den rätta höjden (ca 5,5 m). Vidare har man tagit ned stora träd för att stimulera häckarnas tillväxt genom ökad tillgång på ljus. Idag kan man endast ana tvärskeppets tänkta karaktär. Markmaterialet är asfalt och marknivån ligger högre än ursprungligen. Fortfarande är partier av häckarna svaga på grund av hård konkurrens av stora träd.

Värden

Häckarna utgör ett värde som ökar ju äldre och mer välformade de blir.

Mål

Lindhäckarna bör stimuleras och släppas upp till den höjd och form som ursprungligen var tänkt. Framtida träd planteras lite längre från häckarna än de befintliga träden. Eftersom tvärskeppet har en lutande marknivå med branta sluttningar åt norr är det inte lämpligt med grus som markmaterial. Här bör man ha en fast stenbeläggning, helst i kullersten.

Ovan: Carlbergs ritning Cbg 158.

Mitten: Teckning av John Hall d.y.

Nedan: Nuläge 2005.

8.3 Första terrassen med sidoskeppet

Historia

Första terrassen och sidoskeppet utgör entrén till den norra delen av stilträdgården. På cbg 155 kan vi se sidoskeppet och koniska klippta träd på ömse sidor om mittaxeln. Sidoskeppet bildar symmetri i anläggningen som motvikt mot Orangeriet i södra trädgården. Här fanns ett treillage. Carlberg har ritat treillage i nordöstra parken (Cbg 199, 200). Flera samtida avbildningar visar en häck som döljer muren vid uppfartsvägen i hela norra stilträdgården. Både Carlberg och John Hall d.y. visar att häcken inte löper hela vägen utan gör avbrott där terrassnivån nästan når upp till murens nivå. På John Hall d. y:s teckningar antyds något som kan ha varit en stenfris som löper från öst till väst i norra trädgården och markerar avslut på de större terrasserna.

Nuläge

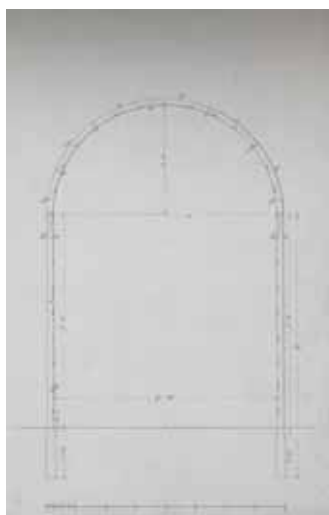
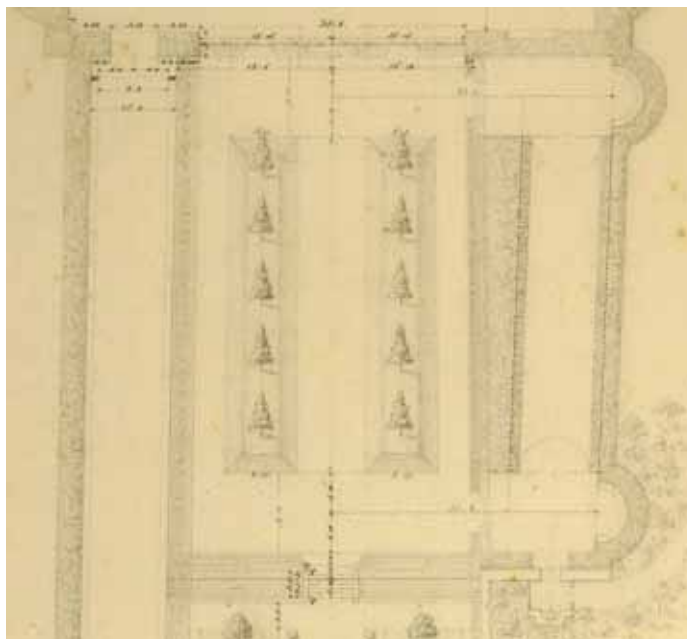
Första terrassen har restaurerats i två steg. Under 1960-talet lades gräsytorna om från att ha varit fyra små kvadrater till att bli två rektangulära fält och pyramidklippta avenbokar planterades. Under 1990-talet uppfördes staketet som avslutar norra anläggningen mot tvärskeppet. Lindarna i sidoskeppets häckar planterades också under 1960-talet och har sedan 1996 släppts upp i höjd för att så småningom nå de höjder Carlberg ritade (ca 6,48 m, enligt treillageritning).

Värden

Här finns ett värde på första terrassen i och med att det är en färdigrestaurerad del av trädgården. De olika elementen som koniskt klippta träd, staketet och terrassens struktur utgör tillsammans en värdefull helhet. Sidoskeppet är inte fullt utvecklat som parkelement och därmed värde. Häckarna utgör ett värde som ökar ju äldre och mer välformade de blir.

Mål

Treillaget skapades till växtstöd. Man ville leda upp lindarna till en lövgång. Det förekom i andra trädgårdar under 1700-talet att man skapade den här typen av raffinerad grön arkitektur. Treillaget bör uppföras när lindhäckarna nått den höjd då de ska börja formas till ett valv.

Överst: Detalj av Carlberg ritning Cbg 155.

Mitten: Carlbergs ritningar för treillage Cbg 199, 200.

Nedan: Teckning av John Hall d.y. som till vänster visar treillaget.

Vidare bör en arkeologisk undersökning göras för att se om det var två trappsteg och en nivåskillnad mellan första terrassen och sidoskeppet så som det antyds på Cbg 155.

Första terrassen är fullt utvecklad i sin parkkaraktär förutom den häck som ska dölja muren som gränsar till uppfartsvägen i väster. Denna häck bör återplanteras längs muren hela vägen till dess slut i söder nära huvudbyggnaden. Häckens möjliga höjd om den ska gå i nivå med muren varierar mellan 10 cm och 165 cm. Troligen har en stenfris legat där höjden är som lägst. Det bör undersökas genom arkeologisk grävning. Lämpligt häckmaterial kan vara Liguster som anskaffas i olika storlekar för att kunna klippas i samma lutning som muren.

Sidoskeppet kan utvecklas vidare med höga häckar, lövgång, staty och treillage samt de runda bänkarna i lövgångens absider.

Så här kan det tänkas att lövgång och Treillage skulle bli på Gunnebo. Bild ur "Tusen år i trädgården" s.30 Flink, Maria. Tidens Förlag 1994.

8.4 Uppfartsvägen

Historia

Uppfartsvägen byggdes som ett funktionellt tillskott till norra stilträdgården. Detta var en körväg där transporter med häst och vagn kunde passera. Det är troligt att materialet som uppfartens vägbank är byggt av kommer från de utschaktade terrasserna i norra stilträdgården.

Vägen var avgränsad i väst av en häck mot eremitageskogen och i öst av ett staket mot den formella trädgården.

Nuläge

Staketet som avgränsar vägen i öster mot stilträdgården har rekonstruerats under 1990-talet. Häcken som avgränsar vägen åt väst har inte återplanterats.

"Staket à la chinoise vid norra uppfarten

Till den långa norra uppfarten ritade Carlberg ett tydligt kinainspirerat staket, Cbg 170, som faktiskt fanns kvar så länge så att man kan se det på det allra tidigaste kända fotot från Gunnebo från 1860-talet. Det 86 meter långa staketet tillverkades 1999 av Västergårdens Snickeri med Carlbergs ritning som förlaga. Det är gjort i svensk, rakvuxen och massiv lärk helt efter orginalkonstruktionen, utan lim, skruv eller beslag. Staketet är tillverkat sektionvis och gallerverket, som är spegelvänt i varannan ram, är tappat och kilat ihop och pluggat in i ramen. Den långa överliggaren är snedskarvad med dymplingar. Staketet är fastsatt i underlaget med handsmidda galvade bladjärn som stöpts fast med bly. Ytbehandlingen är densamma som övriga staket med oljeindränkning och målning med vit linoljefärg, förutom överliggaren som även här fått en slutstrykning med alkydoljeförstärkt färg".

Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård, s 35, Ernstsson Inger, 2003.

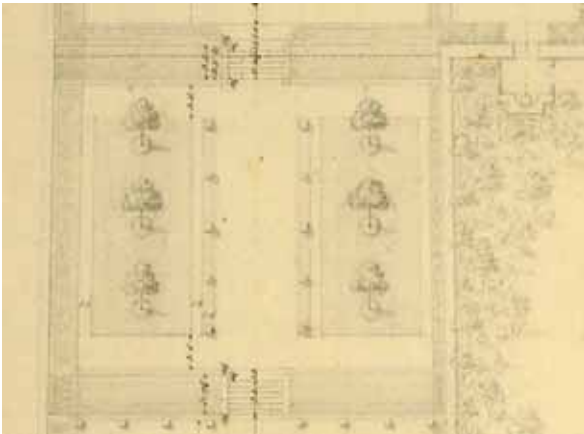
Mål

Stilträdgården får sin rätta inramning mot väst när häcken återplanteras.

8.5 Andra terrassen

Historia

Andra terrassen skulle enligt Carlbergs ritning över norra stilträdgården bära följande möblering: sex träd med kronor i lös kalottform planterade på de stora gräsmattorna samt tio kvadratiska socklar för krukor/urnor med växter på de smala gräsbårderna närmast mittgången. Möbleringen förstärker huvudaxelns nord-sydliga riktning. Utöver Carlbergs ritning vet vi inte mycket. John Hall d. y. återger aldrig detaljer från denna del på sina teckningar. På avbildningar från tiden ser man tydligt att berget i öster är dolt bakom en grönskande ridå av träd och buskar. I dag ligger berget väl synligt som en del av den visuella upplevelsen i trädgården.

Detalj från Cbg 155.

Nuläge

Terrassen har i modern tid möblerats med krukor med yucca-palmer. År 2000 planterades sex avenbokar på högsta för framtida formklippning.

Mål

Terrassen kan utvecklas genom omsorgsfull kalottformning av avenbokarna och genom att de tio socklarna för krukor med växter återplaceras enligt Carlbergs ritning. Socklarna och krukorna bör stå permanent på plats som arkitektonisk utsmyckning. Vidare bör vedartat material dölja berget i öster. Samtida avbildningar visar både träd- och buskskikt, vi föreslår att man här inte arbetar med stora träd utan endast med

mindre träd och buskar. Här kan man plantera lind som formas till buskform genom att de skärs ned helt vart femte år. Utöver lind kan några av följande växter användas: hagtorn, hassel, vildros, vildapel, måbär, hägg. Som referensyta kan man titta på den västra slutningen av Orangeriberget där vi har en fin ridå av buskmaterial och mindre träd.

Här ska också den tidigare nämnda häcken mot muren i väst återplanteras.

8.6 Tredje terrassen

Historia

Denna terrass är liten. Enligt Carlbergs ritning skulle här finnas 16 socklar där det troligtvis stod krukor med växter. De var placerade i öst- västliga linjer.

Nuläge

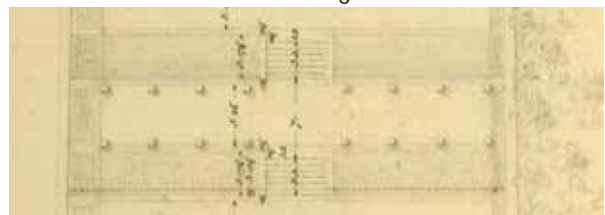
Idag finns här tio gjutjärnsurnor som nyproducerats enligt Carlbergs ritning Cbg 177 hos företaget Järn I Offentlig Miljö under projektet "Gunnebo åter till 1700-talet" 1996-99. Krukorna står direkt på marken. Totalt har 14 urnor producerats.

Värden

Gjutjärnsurnorna är värdefulla och har ett stort symbolvärde eftersom Carlberg ritat dem för Gunnebo.

Mål

Denna terrass kan utvecklas genom att alla urnor placeras på varsin sockel. Det skulle framhäva dem som arkitektoniska detaljer i parkrummet. Här ska också den tidigare nämnda häcken mot muren i väst återplanteras.

Ovan: Detalj från Cbg 155.

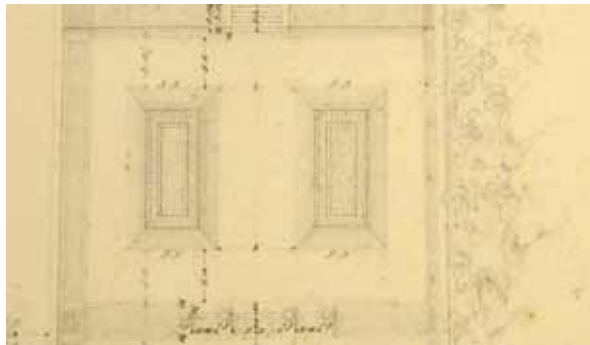
T.h: Carlbergs ritning Cbg 177. Här ser vi tydligt sockelstenen.

8.7 Fjärde terrassen

Historia

Fjärde terrassen skulle enligt samtida källor innehålla två rektangulära planteringar samt fyra träd i urnor/baljor på postament.

Detalj från Cbg 155.

Nuläge

Terrassen är fullt utvecklad. På postamenten står klotklippta lagerträd och i planteringarna växer tidsenliga växter. " En rekonstruktion av parterren med blomstersängarna i den norra delen av parken gjordes på 1980-talet, då rabatterna och gräsyrtornas dosering återställdes enligt Carlbergs förslag. Staketet till blomstersängarna tillverkades enligt Carlbergs ritning Cbg 198 och ett varierande sortiment av lökar och anueller planterades i rabatterna." *Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård*, s 6, Ernstsson Inger, 2003.

Under det sena 1990-talet gjordes försök med en rad olika växter som alla fick sjukdomar som rost och mjöldagg. Efter försök med olika växter och efter att en enkel dränering anlagts i mitten av rabatterna planterades Stor ormrot och Trädgårdsstormhatt. De har fungerat bra på platsen.

Värden

Lagerträden och den byggda miljön utgör platsens stora värden. Blomsterplanteringarna är värdefulla eftersom de inte förekommer på så många platser i trädgården.

Mål

Denna del är fullt utvecklad.

Här ska också den tidigare nämnda häcken mot muren i väst återplanteras.

8.8 Femte terrassen

Historia

På en akvarell av Weinberg kan man se små orangeriväxter i krukor mot muren närmast huvudbyggnaden. Andra avbildningar återger inte dessa växter vilket gör frågan osäker.

Detalj från Cbg 155.

Nuläge

Idag finns här sommartid två bänkar som står med ryggen mot muren i söder och erbjuder en fin överblick över hela den norra anläggningen. I muren växer spridda bestånd av ormbunkeväxter.

Värden

Den byggda miljön med trappor och murar utgör platsens värden.

Mål

Denna del är fullt utvecklad förutom de eventuella orangeriväxterna längs muren i söder. Här ska också den tidigare nämnda häcken mot muren i väst återplanteras.

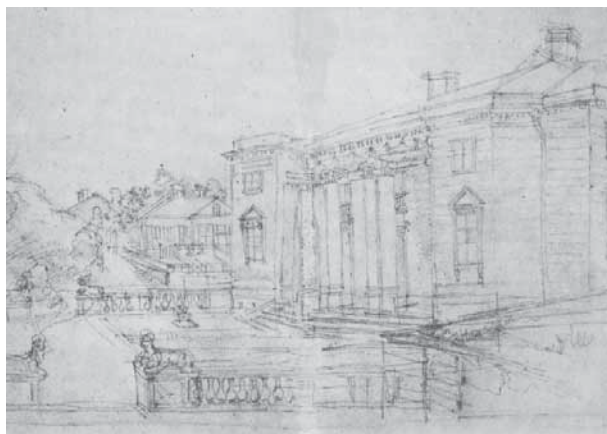
8.9 Gårdsplanen

Historia

Gårdsplanen är ett stort högtidligt rum som man beträder innan man gör entré i huvudbyggnaden. Planen hade en stark arkitektonisk utformning. Gårdsplanen är uppbyggd av sprängsten i olika fraktioner och avslutas i tre väderstreck av en kallmur. Planen är nästan helt kvadratisk och kringgårdad i öster, väster och norr av en balustrad och i söder möter den huvudbyggnaden. Över gårdsplanen gick en korsgång och utanför gången låg fyra gräskvarter med avnupna hörn i centrum av gårdsplanen. På balustraden stod i öst och väst sfinxer vid öppningarna och i norr troligen skulpturgrupper. Centralt på de fyra gräskvarteren stod enligt några av de samtida avbildningarna en kruka med en växt i på en sockel. Under tidigt 1800-tal försvann balustraden och senare under samma århundrade lades gräskvarteren igen och hela planen blev en öppen grusyta. Under senare delen av 1900-talet användes planen för publika evenemang.

Gårdsplanen och Floras kulle under tidigt 1900-tal.

Teckning av John Hall d.y. som visar de detaljer som saknas idag: sfinxer och krukor med växter.

Nuläge

1995 lades terrassmuren om och balustraden återuppfördes året därpå. I samband med dräneringsarbeten gjordes arkeologiska utgrävningar på planen och den ursprungliga strukturen var mycket tydlig under modern marknivå. Med utgångspunkt från originalritningarna och de arkeologiska undersökningarna kunde man göra en exakt rekonstruktion av gårdsplanen vad det gäller gångar och gräskvarter. Under de två

södra gräskvarteren finns en ursprunglig stensättning som gör att jordlagret är ganska tunt. Även de norra gräskvarteren har ett tunt jordlager. Detta har fört med sig att gräsytorerna är känsliga för uttorkning.

I samband med grävning för dränering 1998 på Gårdsplanen fann man rester av originalstensättning vilket föranledde en arkeologisk undersökning. Nedan följer en förkortad beskrivning av undersökningen:

"Det visade sig att den underliggande konstruktionen till stora delar var intakt förutom några mindre partier som skadats av tidigare nedgrävningar.

Planen var delad i fyra lika stora kvarter av en stensatt korslagd gång och undersökningen visade att de fyra gräskvarteren haft avfasade hörn in mot centrum, så som både ritningar och skisser anger. ...

Mittlinjen i den nord-sydliga gången visade sig ligga exakt i anläggningens axellinje. Under kullerstensättningen kunde på de ställen där den var skadad, ses en underliggande stensättning av större flata stenar. Mellan de båda stenlagren låg ett ca 10 cm tjockt lager med lera. Ytterligare ett kraftigt lerlager, ca 20 – 40 cm tjockt, täckte den av sprängsten uppbyggda terrassen.

De båda södra kvarterens bottnar var stensatta och låg på en nivå ca 25 cm under gångarnas yta. De var omsorgsfullt satta med kullersten, ca 10 –15 cm, i ett sandlager. Ytorna lutade svagt mot centralaxelns sydligaste del på gården. Ytorernas lutning tyder på att en avvattningsbör ha skett via någon form av dräneringssystem. Över den stensatta botten låg ett ca 5 cm tjockt lager med lera och däröver jord och senare ytmaterial av olika karaktär. Någon ytterligare undersökning för att finna den eventuella dräneringen gjordes ej och anläggningen täcktes efter att ha dokumenterats. De båda norra kvarteren visade en annorlunda uppbyggnad med ett ca 25 cm tjockt lager lerblandad jord. Under detta iaktogs endast ett lerskikt med inblandade tegelbitar och småsten.

Utmed alla fyra kvarterens sidor fanns underbyggnaden kvar för den stenfris som inramat ytorerna. Det konstaterades att denna frisgrund också löpte runt hela gårdsplanen och utefter fasaden. Stenfrisen som tidigare omgav kvarteren återställdes inte, då ekonomin vid detta tillfälle ej medgav det. Grunden till frisen har täckts med grästorv vilket gör det enkelt att vid ett senare tillfälle kunna avsluta rekonstruktionen med att också återställa stenfrisen." *Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård*, s 24, Ernstsson Inger, 2003.

Värden

Den restaurerade norra gårdsplanen är betydelsefull i anläggningen. Gårdsplanen med sin högtidliga arkitektur är slottets förgård. Under markytan och i terrass och murar finns autentiska anläggningar och material som är värdefulla ur ett historiskt perspektiv.

Mål

Man kan säga att hela gårdsplanen har återfått sitt ursprungliga utseende vad det gäller uppbyggnad och arkitektur. Det som fortfarande saknas är de mindre detaljerna och utsmyckningarna såsom stenfrisen runt gräskvarteren, sfinxerna på balustraden i öst och väst, skulpturgrupperna på balustraden mot norr och de fyra krukorna med växter på gräskvarteren." På grund av små ojämnheter mellan murens överliggare och balustradens bas har en liten distans däremellan blivit tydlig och balustraden "svävar" när den betraktas nedifrån. För att undvika detta bör en offerlist som följer stenens ojämnheter monteras.

"*Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård*, s 33, Ernstsson Inger, 2003."

Ovan: Norra gårdsplan före restaurering.
Nedan: Norra gårdsplan efter restaurering.

8.10 Planen invid Kejsarterrassen

Historia

Denna plats var en helt igenom byggd miljö, här fanns inga växter. Planen invid Kejsarterrassen markerar högsta punkten och avslutningen på uppfartsvägen. Planen avgränsades åt alla väderstreck; i väst av den monumentala terrassen, i nord och syd av staket med grindar och i öst av gårdsplanens mur och balustrad.

Kejsarterrassens mur hade åtminstone under en period ett annat utseende. Muren var putsad eller rappad och försedd med en rustik ritsning. På så sätt åstadkom man släta regelbundna murytor som passade in i stilträdgården. På Kejsarterrassens mur fick man tidigt problem med putsen på grund av väta och kyla.

Nuläge

Idag är platsen endast avgränsad i östlig och västlig riktning. Det staket som ska avgränsa i nord och i syd har tillverkats enligt originalritning men inte uppförts för att marknivåerna där de ska stå inte är korrekta. Kejsarterrassens mur framtonar idag grov och enkel i sitt uttryck.

"Staket och grindar vid Kejsarterrassen

Staketet är tillverkat av rakvuxen svensk lärk av Västergårdens Snickeri efter Carlbergs modell Cbg 171. För att större bilar skall kunna komma igenom har ytterligare en sektion gjorts öppningsbar. Även detta staket är tillverkat enligt originalkonstruktionen utan lim eller spik. Spjälorna är tappade och kilade i ramverket och samtliga beslag tillverkade efter ritningen. Staketet kommer att monteras först efter en omläggning av stenfundamenten mellan Kejsarterrassen och Norra entregården."

Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård, s 35, Ernstsson Inger, 2003.

Mål

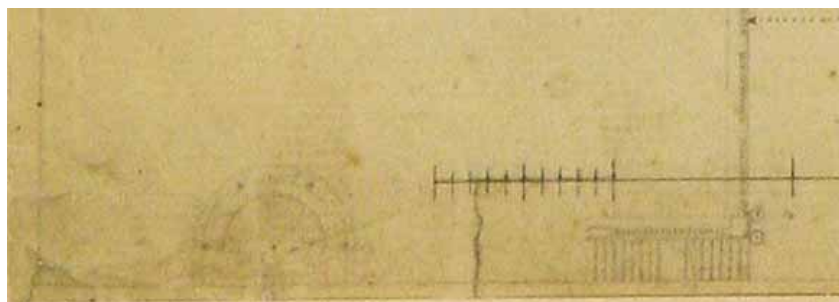
Marknivån justeras till historiskt korrekt nivå som går att avläsa på Carlbergs ritning över området, därefter återuppförs staket och grindar utmed kortsidorna.

8.11 Västra Trädgården (Kejsarterrassen)

Historia

Namnet Kejsarterrassen härstammar från senare tid då byster av antika kejsare placerats på terrassen. På Carlbergs ritning kallas denna del av trädgården "Terrassen i västra anläggningen".

Terrassen var ett sätt för Carlberg att omskapa den råa naturen i form av påträngande berg, till arkitektur.

Detalj från Cbg 155.

Muren skulle, som vi tidigare nämnt, vara putsad och rustikritsad. På murens krön ritade Carlberg en balustrad med ett par urnor. Enligt alla kända samtida avbildningar slutfördes aldrig Carlbergs förslag. Balustraden blev aldrig uppförd. På en av Weinbergs akvareller målad från nordväst ser hela terrassytan ut att vara klädd med kort gräs. Nischerna i terrassmuren har inte någon historiskt angiven funktion. De var under en period igenmurade men öppnades åter 1977. Kejsarterrassen är en starkt arkitektonisk utsiktspunkt över trädgårdsanläggning och huvudbyggnad. På Carlbergs ritning över norra stilträdgården, Cbg 155 finns en tidigare ej uppmärksamman markering mittför Kejsarterrassens trappa uppe på terrassen. Här har Carlberg skissat en oval som ser ut att föreställa en del av en byggnad. Ovalen mäter i ungefärliga mått: Bredd:9 alnar

i yttermått och 5,75 alnar i innermått. Längd: 14 alnar i nord-sydlig riktning. Endast mindre än halva ovalen är synlig på ritningen. Ovannämnda mått gäller hela konstruktionen. Centrum på ovalen ligger i linje med centrum på trappan samt även med mittpunkten på rundeln uppe på Floras kulle. Här finns en siktlinje från en utsiktspunkt till en annan utsiktspunkt.

Nuläge

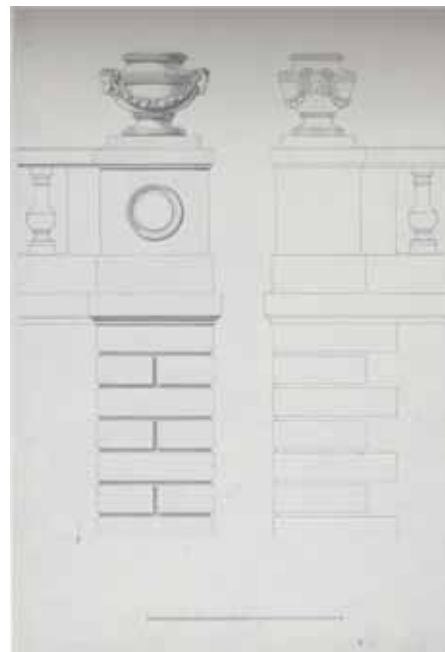
Idag är terrassen med sina råa murar en naken konstruktion. Murarna består av oregelbundna mindre stenar utan puts. De har lagats i modern tid med bruk så även den historiska konstruktionens skönhet är borta. Murarna kröns inte av någon balustrad med urnor. Kort sagt: här är det endast en grov grundkonstruktion som finns kvar av det historiska. All detaljering och förfining saknas. Terrassen är täckt av grus. Nischerna är återöppnade och innehåller sommartid historiska gjutjärnsurnor med sommarblommor/anueller. Västerut står en flaggstång som signalerar en annan historia än den övriga anläggningen.

Värden

Den historiska, solida terrasskonstruktionen utgör ett stort värde.

Mål

Kejsarterrassen är och skall vara ett monument över den ofullkomliga anläggningen. Denna del blev aldrig färdig och ska inte göras färdig nu heller. Muren bör putsas och rustiketsas.

Ovan: Carlbergs detaljritning Cbg 161 till Västra trädgården med prakturnor balustrad och putsade murytor.

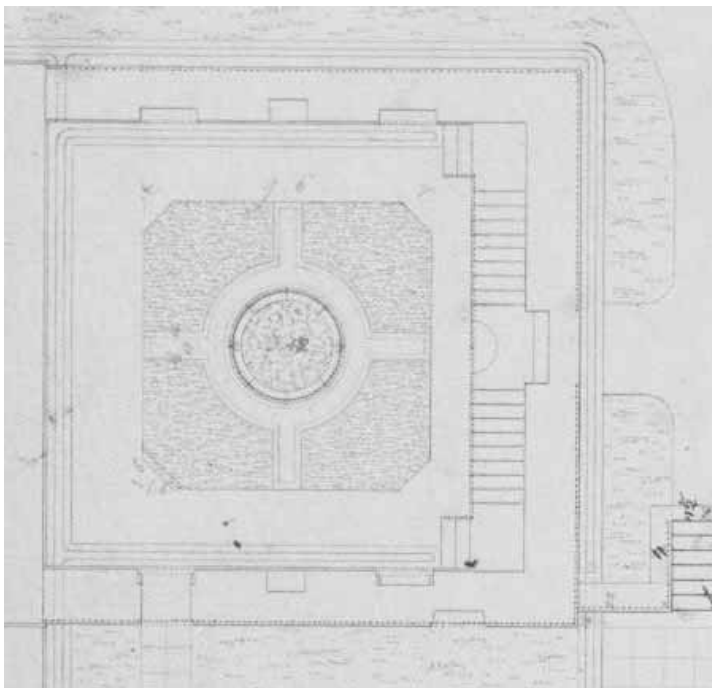
Nedan: Foto Kejsarterrassen nuläge.

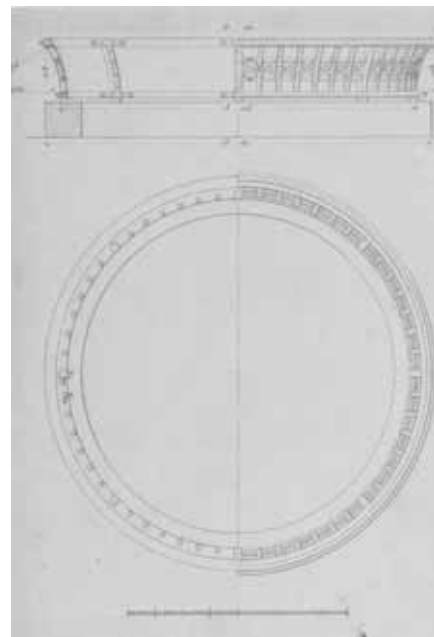
8.12 Försänkta gården

Historia

Nedsänkta gården utgör ett unikt element i trädgårdsanläggningen. Här har Carlberg skapat en raffinerad arkitektonisk lösning för att få in dagsljus i köket i huvudbyggnaden. Detta trädgårdsrum liknar inget annat Gunnebo. Här finner vi motivet 'giardino segreto'- den muromgärdade trädgården med anor från klosterträdgårdar och arabisk trädgårdstradition. Carlberg har ritat två förslag till utformning av platsen och det råder viss osäkerhet rörande vilket av förslagen som blev förverkligat. (Cbg 168, Cbg 169). Beijer har tecknat av trädgårdsrummet och här ser vi ett högt växtmaterial i den centralt placerade planteringen. Det antyder att Cbg 169 var det förslag som genomfördes. Carlbergs ritning till runt blomsterstaket är avsett för denna runda plantering, Cbg 196, felaktigt benämnd *Trädgårdssoffa*.

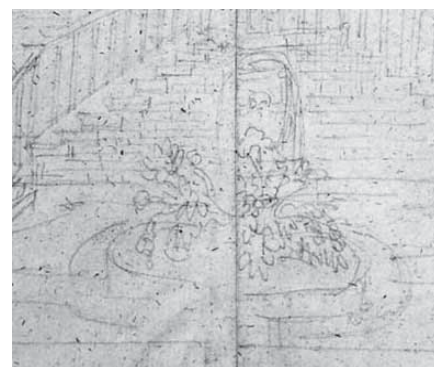

Ovan vänster: Detalj av Carlbergs ritning Cbg 169 som visar försänkta gården.
Ovan höger: Carlbergs ritning Cbg 196. Nedan: Detalj från teckning av Beijer.

Nuläge

Under 1990-talet gjordes vissa arkeologiska undersökningar: "Den nedsänkta köksgården åtgärdades efter att en dräneringsledning grävts ner utmed slottsfasadens östra sida. Eftersom Carlberg har gjort två förslag till utformning av köksgården (Cbg 168 och 169) gjordes provgropar för att se om det fanns spår efter den ursprungliga anläggningen. Något sådant påträffades ej och ny gräsmatta lades ut med samma form som tidigare, dvs enligt Cbg 169, en kvadrat med avfasade hörn men utan de fyra markerade gångarna in mot den runda rabatten." *Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård*, s 26, Ernstsson Inger, 2003.

Värden

Försänkta köksgården utgör ett unikt element i trädgårdsanläggningen.

Mål

Genom arkeologisk undersökning kan platsens historiska gestaltning utforskas mer uttömmande. Efter undersökningen kan gestaltningen utvecklas framförallt genom ökade inslag av intressanta detaljer såsom mittenplantering med historiska växter, urnor i nischerna och eventuellt blomsterstaket

runt mittenplanteringen. Denna plats bör ha en hög skötselintensitet för att upplevas som det smycke och intima trädgårdsrum det var tänkt att vara.

8.13 Östra parterren

Historia

Östra parterren är det element i anläggningen som framhäver en tväraxel. Denna axel utvecklas endast i östlig riktning, inte i väst. Carlberg ritade två förslag (Cbg 168, Cbg 169) till utformning av denna del. Med stöd av arkeologiska fynd har man slutit sig till att Cbg 169 var det förslag som realiserades. Östra parterren gavs en stram arkitektonisk utformning men Carlberg angav inte hur den skulle möbleras med växtmaterial. Det finns

flera samtida avbildningar som skiljer sig mycket åt vad det gäller gruppering av växterna. Det framgår att växtmaterialet på parterren varit olika vid olika tidpunkter. Ingen samtida illustration visar en gestaltning som påminner om dagens utformning av parterren.

Nuläge

Avenbokarna planterades på 1960-talet och bör med hänsyn till källmaterialet betraktas som fri förnyelse. De utgör en omotiverad upprepning av motivet på första terrassen i norra stilträdgården. Här gjorde man något man menade stämde med anläggningens karaktär men utan en tydlig historisk förlaga. Östra uppfartsvägen har rekonstruerats under 1990-talet. På parterren saknas fortfarande ett staket som avgränsning mot omgivande ytor och rumsbildande element. Under 1990-talet genomfördes bland annat följande insatser på platsen: "Vid omläggningen av trappan till Östra parterren framkom rester av enstensättning och hela ytan mot köksgårdens östra mur frilades. Även trappstegen i trappan norr om parterren visade sig vara stensatta, här med småkullersten. Carlberg har på sina ritningar över området mellan östra parterren och köksgården angett partier med gräs utmed murarna, men detta verkar alltså inte ha blivit utfört".

Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård, s 26, Ernstsson Inger, 2003.

Värden

Den byggda miljön utgör ett stort värde.

Ovan: Teckning av John Halli d.y. som visar Östra parterren i ett utförande. Mitten: Akvarell av Weinberg som visar Östra parterren i form av orangeripartier. Nedan: Östra parterren 2005.

Mål

Avenbokarna får vara kvar. När de blir för stora eller avtar i vitalitet tas de bort och en arkeologisk underökning genomförs. Östra parterren är en dekorativ parterr där man ursprungligen visat de växter som varit fina. Östra parterren utvecklas på sikt till en orangeriparterr. Detta är att välja att förverkliga en av de avbildningar som visar platsen. Det genomförs om inte den arkeologiska undersökningen motsäger en sådan lösning. Staketet, Cbg 171, runt parterren uppförs.

8.14 Östra uppfarten

Historia

Detta var vägen som ledde från huvudbyggnadens valv upp till stall, vagnslider och köksträdgårdsområdet.

Nuläge

Anläggningen har ett slitlager av gul granit i fraktion 0-4. Vid kraftiga regnväder spolats mycket av gruset nedför sluttningarna, vilket är ett problem. Avrinning för ytvatten behöver förbättras i samråd med vägbyggnadsingenjör.

Denna del har rekonstruerats 1996-2000 och återfått sin forna utformning. Vägens sträckning justerades under denna rekonstruktion. En bokhäck planterades som avslut mot syd. Detta är en bred väg och en av huvudvägarna för rörelse genom anläggningen.

Värden

Östra uppfartsvägen är en välbyggd historisk väg som utgör ett parkhistoriskt värde.

Mål

I denna miljö är stenmuren dominerande. För att förfina, dekorera naturens råa material har stenen bearbetats genom prickhuggning, ej puts. Prickmönstret i stenen korresponderar med markens småkullersten. För att förstärka arkitekturen borde häcken på vägens södra sida klippas i samma linjer som muren. Detta skall dock inte göras för det finns flera källor som styrker dagens utförande.

Rännsten av huggen granit och hel sten närmast slottet skall ersätta dagens tillfälliga kullerstensrännalar.

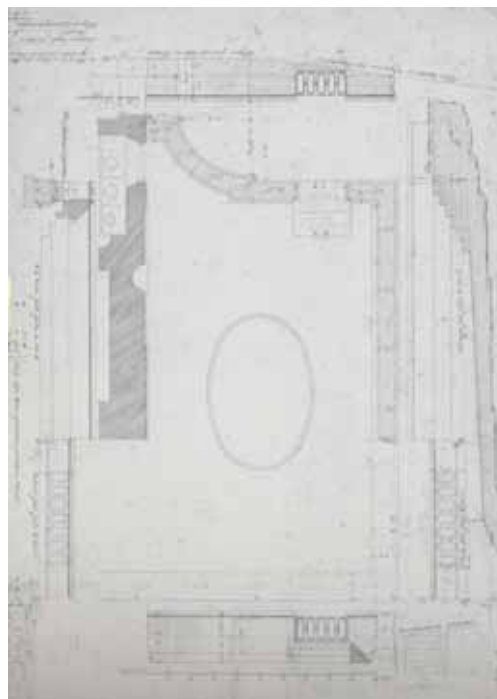
8.15 Terrassen vid fritrappan

Historia

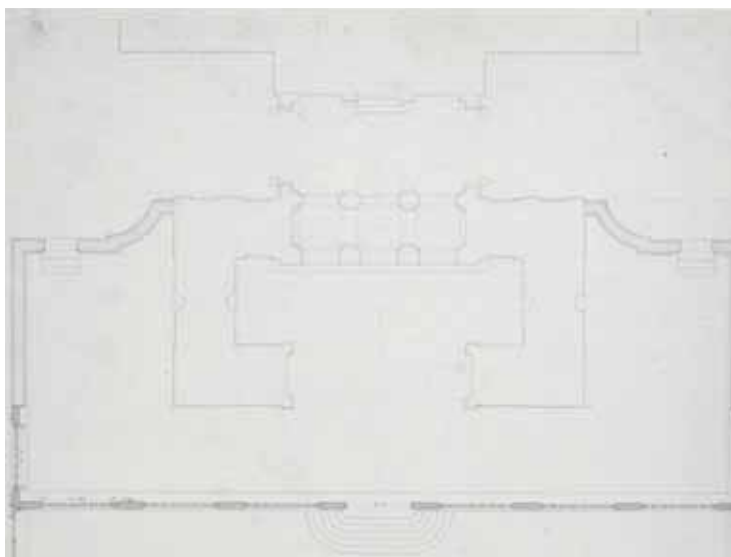
Terrassen vid fritrappan har genomgått flera förvandlingar genom historien. Under det sena 1700-talet uppfördes anläggningarna i enlighet med Carlbergs ritningar. Sedan förföll själva fritrappan fort och trappans valv rasade varefter den revs under tidigt 1800-tal. Istället för den monumentala trappan hade man här ytterligare en terrass som utvecklades till en trädgårdsterass. Då Mölndals stad köpte Gunnebo rekonstruerades fritrappan under 1950-talet. Det finns två ritningar av Carlberg över denna del, Cbg 162 och 163. På Cbg 163 finns en oval form som är svår att tyda placerad mitt på grusplanen. Det finns inga kända samtida avbildningar som tydligt visar områdets innehåll. På samtida avbildningar ser man en graciös urna placerad på fritrappans stolpar. Troligen är det den urna som Carlberg ritat på Cbg 177. Terrassen användes som kaféterrass från 1960-tal fram till 1996, sedan flyttades serveringen från slottsvalvet och terrassen till den nyuppförda Tjänstefolksbyggnaden.

Nuläge

Terrassen vid fritrappan är en färdig miljö. Den fungerar som entré och utsiktspunkt över södra stilträdgården.

Carlbergs ritning Cbg 163 med ovalen i mitten.

Vänster: Carlbergs ritning cbg 162 som visar hela terrassen vid fritrappan

Höger: Detalj från Carlbergs ritning cbg 177 som visar den urna som ska stå på fritrappans postament enligt Lars Garns undersökningar

Vid vissa arrangemang används terrassen för servering av en välkomstdrink i det fria. Här finns under sommarhalvåret två stora exoter i krukor, en oleander och ett olivträd och fyra mindre urnor med anueller.

"Terrassen som alltsedan 1960-talet sommartid fungerat som uteservering för slottskaféet fick inte tillbaka sitt ursprungliga utseende vid rekonstruktionen av fritrappan. På Carlbergs plan finns en oval rabatt på var sida om trappan. Om dessa blev förverkligade i anläggningskedet har inte konstaterats, däremot iaktogs en mycket välsatt ytstensättning med jämnstora stenar (ca 20 –25 cm) på terrassen vid omläggning av muren mot blomsterparteren. Vintern 1999 gjordes en grävning på terrassen för att leda bort dagvattnet från altanen samtidigt lades ett S-dränrör ner för att ytterligare dränera terrassen. Ledningarna drogs från vattenutkastarna mot terrassens östra sida ut mot den där befintliga stenkistan. Vid grävningen skadades stensättningen som ej lagades vid igenläggningen." *Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebo park och köksträdgård*, s 27, Ernstsson Inger, 2003.

I samband med att den moderna dräneringen lades undersöktes inte originaldräneringens djup. Detta kan innebära att man med den moderna dräneringen har sänkt grundvattennivån. Huvudbyggnaden är pålad med trästockar i leran. Om grundvattennivån ändras kan det leda till att en förmultningsprocess i pålarna startar och i värsta fall till sättningar i byggnader.

Värden

Den byggda miljön är mycket värdefull. Det är en rekonstruerad miljö som huvudsakligen härstammar från 1950-talet.

Mål

Det viktigaste här är att undersöka om man sänkt grundvattennivån vid dränering i modern tid. Genom arkeologiska utgrävningar kan ovalerna på terrassen undersökas och därefter rekonstrueras. Terrassmiljön är fullt utvecklad men kan justeras vad det gäller detaljerna, såsom möbler och urnor. Det historiska finns tydligt i grundstrukturen men kan förtydligas ytterligare genom historiskt korrekta detaljer.

8.16 Norra Terrassen i Södra anläggningen (Blomsterparterren)

Historia

Denna del kallas nuförtiden för blomsterparterren. Den är väl dokumenterad genom Carlbergs ritningar (Cbg 164) och samtida avbildningar. Vi vet att terrassen skapades i enlighet med Carlbergs intentioner. Senare under 1800-talet förenklades gestaltningen men grundstrukturen har hela tiden varit densamma. Under 1990-talet rekonstruerades terrassens innehåll. En spalje uppfördes i norr, staket byggdes i öst och väst och platebandesrabatterna infattades av buxbom med rätt historisk och geografisk proviniens. Runt rabatterna sattes en stålsarg som materialavskiljare. Växtmaterialet i rabatterna har utvecklats mot ett historiskt mer korrekt innehåll och en historisk komposition i form av solitärplantering. Här finns fyra små statyer som föreställer de fyra årstiderna. De är inte ursprungliga.

Nuläge

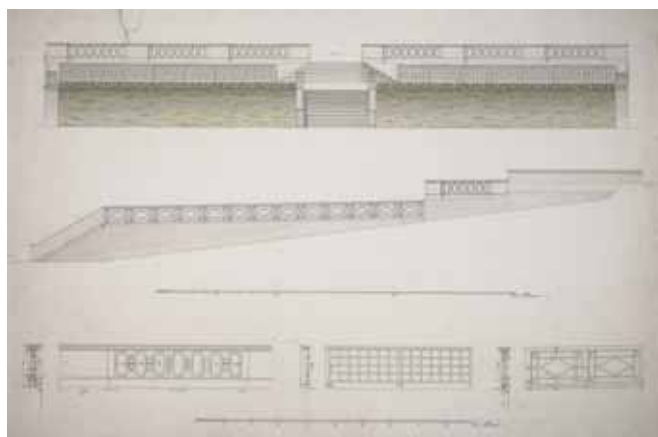
Grundstrukturen på terrassen är fullt återskapad förutom en häck som avslutning i syd. Här finns fruktkorgar på stensocklar av oklart ursprung. Det namn som ofta används idag, Blomsterparterren, upplevs som missvisande för här finns det ganska lite blommor jämfört med blomsterprakten i andra anläggningar. Det man gjort här är komposition enligt solitärprincipen, d.v.s. att växterna planteras med stora mellanrum och presenteras som enskilda objekt. Här finns Bengalros, *Echium rusicum*, *Narcissus poeticus*, *Veronica gentianoides*, *Ruta graveolens*, tulpaner, violer, kungsnäva, frittilaria. På höger och vänster sida av trappan upp mot huvudbyggnaden läcker automatbevattningsledningarna till skada för växtmaterialet.

Värden

Den byggda miljön utgör ett stort värde. Blomsterparterren är värdefull ur upplevelsesynpunkt. Här i slottets närhet är dekor och detaljrikedom som mest utvecklat.

Mål

Terrassen är nästan fullt utvecklad som historiskt rum. Det som saknas är en låg häck i syd som förslagsvis kan bestå av buxbom. På Carlbergs ritning är häcken ca 0,5 aln vilket motsvarar 30 cm i höjd. Denna häck skulle avsluta rummet distinkt så att det inte som idag glider vidare i nästa del av anläggningen. Vidare bör åtta urnor/krukor placeras i hörnen av buxbomshäckarna så som John Hall d.y. visar på avbildningar. När terrassen smyckas med historiskt riktig utsmyckning kan man överväga att ta bort de fyra statyerna. Innehållet i planteringarna utvecklas genom det historiska växtvalet och strävan att tydligt illustrera en kompositionsprincip, solitärprincipen. Nya rön kring komposition i den trädgårdshistoriska forskningen kan på sikt påverka sättet att exponera blomsterodlingar på Gunnebo, men idag finns inga klara belägg för att frångå solitärprincipen. I söder kan det bli nödvändigt att uppföra trappräcken som Carlberg ritade men som troligtvis aldrig uppfördes. Detta är en anpassning till dagens behov för att besökarna lättare och säkrare ska kunna röra sig i anläggningen.

Överst: Carlbergs ritning Cbg 164. Mitten: John Hall d.y.'s teckning som visar terrassen med detaljer som krukor och växterna i rabatterna.

Nedan: Blomsterparterren efter de senaste rekonstruktionerna.

8.17 Boskéerna

Historia

Boskéerna finns dokumenterade både hos Carlberg och på samtida avbildningar. De skapades som sommarsalar; sex slutna trädgårdsrum med olika utformning och möblering. Här skulle finnas ett rum med guldfiskskål, ett rum med voliere, ett med treillage, ett med staty, ett med soffor samt två rum med stramt formade gräsmattor. De samtida avbildningarna visar boskéerna från utsidan och ger inga ledtrådar om deras innehåll.

Boskéerna består av skogslind och bohuslind blandat. Det ursprungliga växtmaterialet togs bort kring 1960, trots att Walter Bauer påpekat dess historiska värde. De gamla häckarna togs bort för att man ansåg att de under lång tid hade förvuxit och tappat formen.

Nuläge

Fram till 1996 var häckarna ca 1,2 m höga. Då gjordes omfattande förnyringinsatser och man började att varje år släppa upp häckarna tio centimeter för att så småningom uppnå den höjd som ursprungligen var tänkt. 2005 är häckarna 2,4-2,5 meter höga. De båda stora rummen innehåller två statyer på stensocklar. Statyerna är inte ursprungliga och har en problematisk placering. Gräsmattorna i de två stora rummen utsätts för mycket slitage på kanterna.

Värden

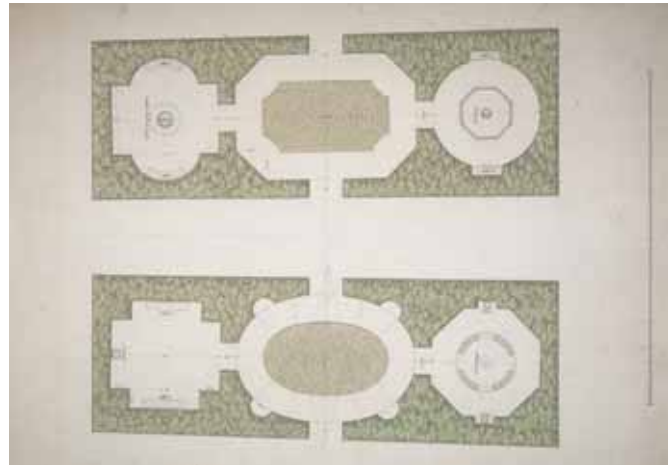
Det friska växtmaterialet format efter Carlbergs ritning utgör ett värde.

Mål

Troligen blev aldrig Carlbergs förslag förverkligat. De två stora statyerna tas bort. Lars Gahrn har bidragit med förslag på ny placering av statyerna: Bacchus flyttas till Apollos kulle och placeras där soluret står, Flora flyttas till platsen för treillaget där en staty stod enligt Linnerhielm.

Gräsmattorna förses med en stälkant så att dess form blir tydlig och fixerad. Boskéhäckarna beskärs fortsättningsvis på c:a 2 meters höjd. Utformningen av häckarna bör justeras kontinuerligt. Öppningarna från mittgången skall exempelvis vara ca 2,4 m breda, idag är de långt smalare. Tyvärr togs nedersta grenvarvet, som börjat hänga ned i boskéerna, bort på lindarna våren 2002. Boskéerna ska inte vara så höga som de är utan lindkronorna ska möta dem lägre än vad de gör idag.

Rummen väntar på ett innehåll. Vi vet inte säkert vad de hade för innehåll ursprungligen. I dessa rum skapas moderna installationer där nutiden för en dialog med historien samt tydliggör och kommenterar den.

Ovan: Carlbergs ritning Cbg 165 för boskéerna.

Mitten: Akvarell av Weinberg.

Nedan: Nuläge 2005.

8.18 Boulingrins

Historia

Det finns inte någon bevarad ritning av Carlberg över dessa spelplaner, men det finns ett flertal samtida avbildningar. Dessa nedsänkta spelplaner är ovanliga element i svenska trädgårdar. Ursprungligen var det planer där man spelade någon form av sällskapsspel. De härstammar från England men togs upp som parkelement i många trädgårdar i Frankrike. Planerna är nedsänkta för att man inte ville att bollen skulle rulla iväg, utan stanna upp där planen slutar. Spelet som spelades kallas "bowls" och går ut på att en vit kula (kallad "jack") kastas iväg på planen, sedan ska spelarna kasta sina större träkulor så nära den vita som möjligt.

Nuläge

Spelplanerna rekonstruerades 1993. I samband med detta gjordes arkeologiska fynd i form av en gammal stenkistedränning 60 cm under befintlig marknivå i den östra spelplanen. Vid rekonstruktionen lades det moderna dräneringar och färdig gräsmatta på spelplanerna. Vi upplever idag att jordlagret är för tunt under grästorven. Dessa gräsytor är känsliga för uttorkning, särskilt slänterna. Även här har vi endast en historisk grundstruktur utan dekorativt innehåll. Gräset har satt sig, sjunkit, över dräneringsledningen.

Värden

Som parkelement är boulingrins intressanta och värdefulla eftersom de är mycket ovanliga i Sverige.

Mål

Spelplanerna i trädgården på Gunnebo är ett rent arkitektoniskt element utan funktion. De är för små (ca 18,5x14 m) för att fungera till det spel som man spelade på boulingrins i England. I England kallades dylika spelplaner för bowling-greens och hade måtten ca 36x36 meter. När fransmännen tog till sig detta parkelement fick de namnet boulingrins. I Frankrike blev spelplanerna ett parkelement som kunde se väldigt olika ut och vara av olika storlek. Den gemensamma nämnaren är att planerna alltid är nedsänkta. I Frankrike hade man bland annat spelplaner av det slag som finns på Gunnebo. De är mindre än de ursprungliga och ligger inte lika djupt nedsänkta i förhållande till omgivande marknivå (ca 0,49 m).

I samtida avbildningar ser vi spelplanerna olika utföranden. Grundstrukturen är densamma men utsmyckningen är olika. På vissa avbildningar står det statyer i hörnen av planerna och på andra avbildningar står det urnor där. Vid en rekonstruktion frågar man sig vilket som är rätt. Vårt svar är att båda utsmyckningarna är rätt. Här har man med största sannolikhet haft en slags

Ovan samt mitten: Målningar av Weinberg som visar boulingrins i ett utförande med urnor i hörnen.

Underst: Carlbergs ritning Cbg 176 av den urna som skall vara på boulingrins.

utsmyckning under en period och sedan en annan.

Senare har planerna haft olika utföranden i perioder, de fylldes igen under 1800-talet så att de låg i nivå med omgivande mark. Spelplanerna smyckas med urnor i hörnen. Urnorna bör ha rätt historisk gestaltning, inte signalera historia i allmänhet utan Gunnebos historia i synnerhet. Förslagsvis återskapas en av de urnor Carlberg ritat. Gräsmattorna läggs om med ett tjockare jordlager under grästorven.

Spelplanernas omgivning

De två bowlingrins är omgivna av grusgångar och platsen avslutas i öst och väst av höga lindhäckar. Det är en fungerande inramning så som platsen är gestaltad idag. När orangeriet uppförs tas lindhäckarna bort.

8.19 Anslutning mot dammen

Historia

Där bowlingrinsterrassen slutar och nästa lägre nivå i anläggningen tar vid fanns enligt samtida avbildningar breda grusgångar. Övergången från den högre till den lägre nivån gestaltades av en trappa. Trappan gick ända fram till dammen, och trappstegen gick till det nedre planet på ömse sidor om trappan. För detta parti finns en originalritning av Carlberg bevarad (Cbg 167). Ritningen visar droppstensornamentik på trappmurens gavel mot söder. Trappkonstruktionen är huggen kvadersten. Vidare ser man tydligt stensättningen på dammbotten och under gångarna. Mot öst och väst löper ett staket/balustrad längs dammen fram till avnupningen i dammsidan. Ritningen visar också att trappan skulle krönas av en balustrad i syd. Samtida avbildningar tyder på att trappan uppfördes men inte balustraden.

Nuläge

Idag finns här en enklare trappa med trappstegen rakt ned från det högre planet till det lägre.

Västerut och österut finns det två smala gräsremсор som torkar ut och blir bruna under torra perioder. De fungerar inte bra som gräsytor och de har inte en historisk förankring.

En mur skiljer de två planen åt. Muren krönas på fyra platser av socklar med urnor där olika växter planteras under sommarhalvåret. Urnorna är inte från tiden utan troligen sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. De utgör ett typiskt exempel på ett element som är historiskt men de illustrerar inte den epok som Gunnebo ska tydliggöra.

Mål

Trappan mot dammen återuppförs.

Balustrad där trappan slutar uppförs för förbättrad säkerhet, trots att den troligen aldrig byggdes. Även arkitektoniskt och dekorativt spelar balustraden en viktig roll.

Hängask i väst är döende och tas bort inom en snar framtid.

Gräsremсор och urnor med socklar tas bort när trappa och balustrad återskapas.

8.20 Dammparterren

Historia

Dammen och dess omgivning bildar avslutning på den södra stilträdgården För själva dammen föreligger en ritning av Carlberg (Cbg 167) och gestaltningen av dess omgivning framgår av samtida avbildningar. Avbildningarna berättar att här fanns två rader träd i en halvcirkel. Trädraderna famnade anläggningen och bildade dess avslut i syd. Marken innehöll gräsytor och grusgångar. I tillägg till träden fanns här två buskrader i halvcirkel under träden. Gräset utgjordes av en halvcirkelformad sträng genombruten av en rak gång på var sida under den inre och den yttre trädraden. Mittröset kring dammens fontän skiljer sig stilistiskt från övriga element. Detta stenröse signalerar naturromantik, inte gustaviansk elegans och kultivering. Enligt Weinberg utformades detta element som ett stenröse redan när anläggningen uppfördes.

Nuläge

Dammen är leklokal för större och mindre vattensalamander. Dessa leker och förökar sig i dammen under våren. Under sommaren lämnar de vuxna djuren dammen medan ynglen lever kvar ytterligare några månader innan de också beger sig till sina uppväxt och övervintringslokaler – kanske i någon nedfallen murken trädstam i dammens närhet. Här finns en av trädgårdens största blomsterrabatter. Den är inte historisk. Blomsterrabatter förekom endast helt nära huvudbyggnaden (och eventuellt på drivhusterrassen). Rabatten på dammparterren gör trädgårdens historiska uppbyggnad och hierarki otydlig men är mycket uppskattad av trädgårdens besökare. Blomsterrabatten planteras varje år med anueller. Gräsytorna är mycket fina och famnar området i en harmonisk välvd form.

Intressanta iakttagelser har gjorts i modern tid rörande parterrens utformning: "Vid torrläggning av dammen konstaterades att den ursprungliga stensättningen i botten var så gott som helt intakt. Mittröset runt fontänmunstycket justerades samtidigt och stenar plockades upp. Pump till fontänen byttes ut 1998 och en ny elkabel drogs till pumpen söder om dammen. Vid dubbelgrävning av rabatten runt dammen i parkens

Ovan: Bild som visar dammparterren så som den ser ut idag.

Nedan: Akvarell av Weinberg. Lägg märke till den kraftfulla fontänstrålen samt gångsystemets utformning.

södra del, påträffades våren 1998 två stensatta partier på ca 20 cm djup. Stensättningen var vällagd med flata stenar, ca 15-20 cm stora, och hade jämnt avslutade kanter. De båda partierna ligger symmetriskt mitt emot varandra väster och öster om dammen. Bredden är ungefär 2 meter och stensättningen ligger orörd kvar. Vid grävningar år 2000 för dränering iaktogs ytterligare stensättningar nedanför trappan från bouldingrinsparterren. Troligen rör det sig om rester av den tidigare dammtrappan."

Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebos park och Köksträdgård, s 29, Ernstsson Inger, 2003.

Ovannämnda fynd av gångar stämmer exakt med den gestaltning som Weinberg återger. Vattenstrålen i dammen är alltför blygsam idag.

Värden

Dammen är det enda inslaget av vatten i stilträdgården och därmed ett viktigt element. Den utgör ett viktigt blickfång och en centralpunkt i stilträdgårdens södra del. Konstruktionen har ett historiskt värde och dammen är leklokal för större och mindre vattensalamander. Här kläcks också trollsländor som brukar tilldra sig intresse när de svävar över vattenytan.

Träden och den byggda miljön är mycket värdefulla element.

Dammen är det ända inslaget av vatten i stilträdgården och därmed ett viktigt element.

Mål

Dammtrappan har projekterats av Landskapsgruppen men inte uppförts på grund av ekonomiska begränsningar. Dammtrappan skall rekonstrueras. Dammstrålen skall vara mellan 6-8 meter hög enligt Weinbergs akvarell.

För att kunna plantera dubbla rader av lindar i framtiden bör sticklingar tas från befintliga historiska träd snarast. De nya lindarna kan planteras kring 2020. Ett problem är att de inte längre går att hålla i önskvärd form utan att tillföra träden skadliga ingrepp. Lindarna är formelement och skall trots att det förkortar deras livslängd beskäras i rätt form. Det handlar om att reducera kronorna till de inre knutarna som finns ca 40-60 cm innanför de yttersta knutarna. Det historiska gångsystemet återskapas med utgångar mot engelska parken genom häcken. Häckmaterialet byts mot nya friska växter av liguster som vi vet växte här fram till 1920-talet. Blomsterrabatten tas bort när de nya lindarna planteras.

8.21 Orangeriet

Historia

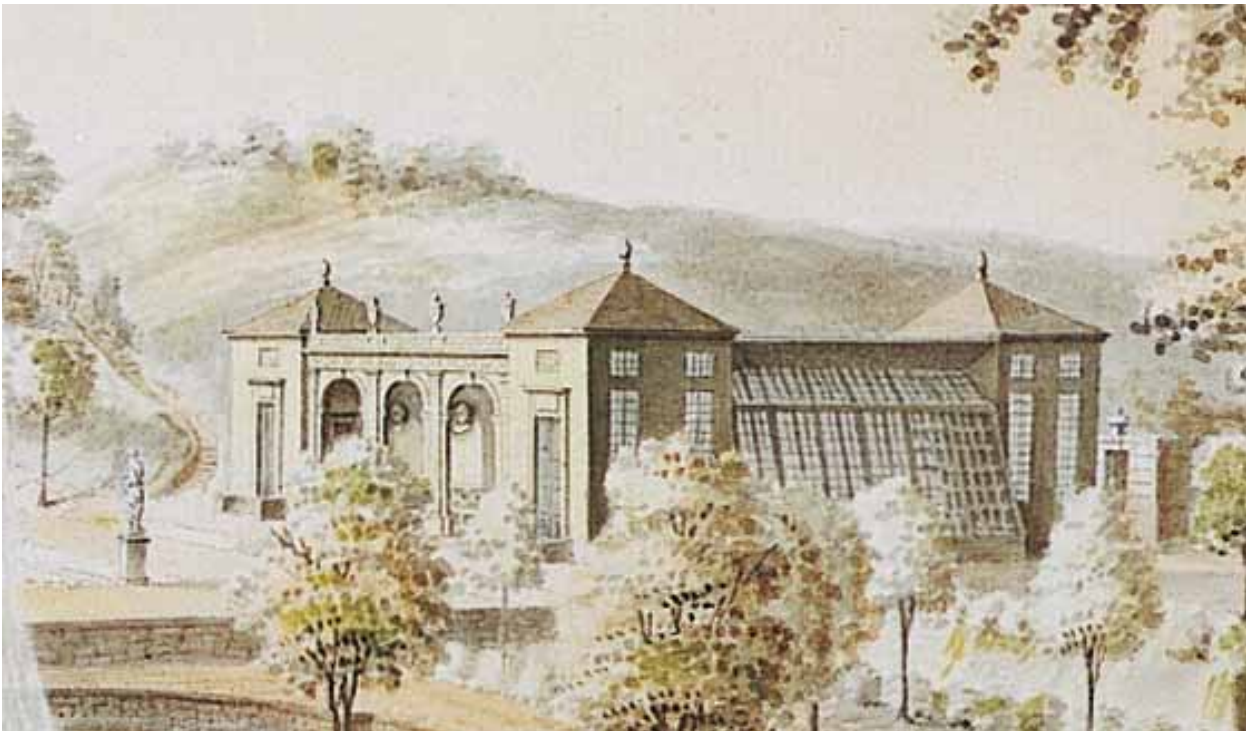
Trädgårdsverksamheten var omfattande på Gunnebo under Halls tid. Vid en inventering utförd i juli 1809 noteras tillståndet i *Stora Orangerie Byggnaden*, i *wästra* och *östra Persico huset*, i *Pomerants huset* samt i *Drifhuset*, *indelt i 3ne rum*. Dessutom fanns, står det, en *win kaste* med 14 st fönster samt *Bänkkistorna* med 83 st fönster försedda med trä- och blyspröjsar. I dessa utrymmen förtecknas omkring 100 pomerans-, citron- och apelsinträd eller plantor, en stor mängd övriga träd såsom mandel, mullbär, lagerträd och oliv, 125 ananasplantor i krukor samt ca 200 övriga exotiska plantor. I persikohuset finns 5 st bärande persikoträd samt vinrankor. I vinkasten finns 14 vinrankor av 12 olika sorter. Förutom odling till det egna hushållet på Gunnebo och i Göteborg såldes orangeriprodukter till stadens borgare. I *Göteborgs Allehanda* den 19 december 1809 annonserades att det på Gunnebo fanns ananasfrukter och pomeranser till salu.

Orangeriet i anslutning till trädgårdsanläggningen söder om huvudbyggnaden är väl känt genom ritningar och avbildningar. Ännu ett orangeri eller drivhus fanns på terrassen i Nya Köksträdgården, dvs Drivhusterrassen. Genom teckningar utförda av J. A. Beijer i början av 1800-talet ges en viss uppfattning om sydfasadens utseende.

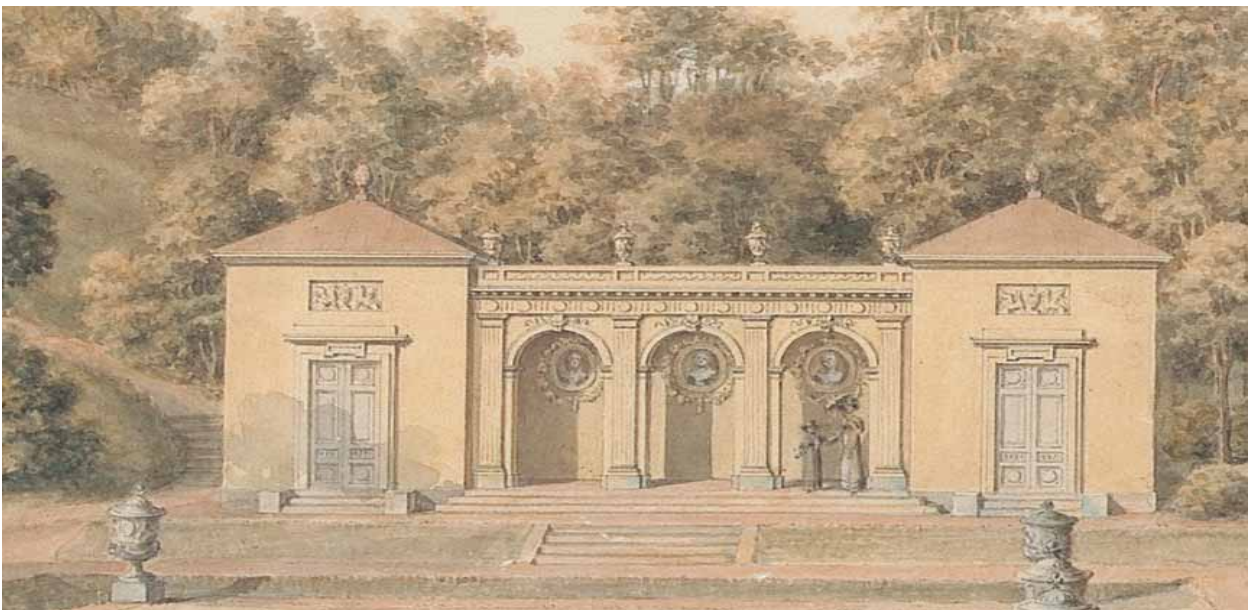
Orangeriet i stilträdgården stod sannolikt färdigt någon gång under 1780-talets senare del. Byggnaden med sina två långor är inritad på Liedins karta över Gunnebo från 1786. Orangeriets västra fasad var vänd mot trädgården och bestod av en halvöppen, rikt ornamenterad portik och två hörnpaviljonger. Den glasade delen, där växterna förvarades, var byggd i rät vinkel mot portiken och vände sig mot söder.

Ananas på Ulriksdal 1729. Målning av David von Cöln ur "Den osynlige handen" s. 64 Ahrnold, Åsa SLU Alnarp 2005.

Ovan och nedan: Akvareller av Weinberg.

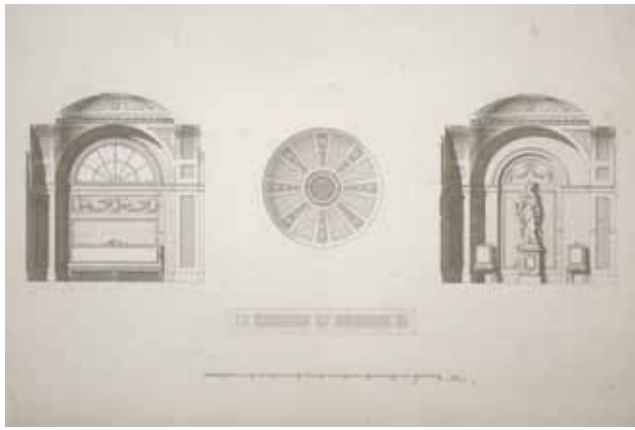

Under åren 1791-96, då Zacharias Brandt var trädgårdsmästare på Gunnebo, beställdes en stor mängd orangeriväxter till Gunnebo från utlandet.

Det förfall som drabbade Gunnebo efter den halliska konkursen 1807 slog hårt mot trädgårdsverksamheten. Vid 1809 års besiktning var *Stora Orangerie Byggningen* och *Pomerants huset* redan i dålig kondition medan *Drifhusets* tre rum och de två persikohusen ännu var i gott skick. 1816 slutade den sista "ordinarie" trädgårdsmästaren på Gunnebo. Efter detta år skymtar trädgårdsmästare endast sporadiskt i mantalslängderna, den sista år 1830.

Vid en besiktning utförd år 1820 är endast en kakelugn brukbar i orangerierna och fönstren är så bristfälliga att växterna riskerar att frysa ihjäl under sträng vinter. 1829 brann orangeriet ned, vilket kan tolkas att vinteruppvärmning genom eldning ännu pågick intill detta år. I orangeriet bedrevs verksamhet under en tidsrymd av ca 40 år, de sista 20 åren i en byggnad i allt större förfall.

Källa: *Orangeriet på Gunnebo – förslag till rekonstruktion*, s 3. rapport, Waern, Kolbjörn, nov. 1994. Texten är delvis omarbetad.

En av Carlbergs ritningar till orangeriet, Cbg 141.

Det finns ett stort antal Carlbergritningar bevarade över byggnadens olika delar, men en plan av hela huskroppen finns inte bevarad.

Nuläge

Idag finns en stengrund på orangeriängen efter orangeriet som stod där under det sena 1800-talet. Orangeriängen används av besökarna till picknick och dylikt. Gräset klipps med maskinklippare och denna del behandlas inte som en del av finrummet i stilträdgården. I syd och sydväst på ången står knuthamlade lindar som är från tiden. De har under 1900-talet stabiliserats med rundjärn och bultar på ett ganska brutalt vis.

"Vid neddragning av elurtag till orangeriängen påträffades hörnpartiet av en vällagd grundläggning som troligtvis hör till orangeriets grund." *Restaurering och Rekonstruktion av Gunnebos park och Köksträdgård*, s 30, Eernstsson Inger, 2003.

Värden

De knuthamlade lindarna utgör ett stort värde som visar den historiska disponeringen av detta trädgårdsrum.

Mål

Rekonstruera orangeriet på Gunnebo. Orangeriet på Gunnebo utgjorde, liksom orangerierna i de stora anläggningarna på kontinenten, en integrerad del av trädgårdsanläggningen. Fasaden mot stilträdgården sluter det nedre trädgårdsrummet. Den halvöppna portiken och de två hornpaviljongerna ger trädgården en tydlig karaktär och en stark tidsprägel. Med ett återskapande av orangeriet blir anläggningen restaurerad fullt ut till sitt utseende vid 1700-talets slut.

Orangeriet var en viktig del av 1700-talets trädgård. Det möjliggjorde den prakt som de exotiska växterna i trädgården stod för. Byggnaden avspeglar därmed en försvunnen trädgårdskultur och en växthantering som fallit i glömska. Orangeriet som byggnadstyp var en självklarhet i större trädgårdsanläggningar men är idag en sällsynthet. Ett återuppfört orangeri på Gunnebo skulle stämma väl med planerna på att återskapa en äldre trädgårdskultur på Gunnebo.

Källa: *Orangeriet på Gunnebo – förslag till rekonstruktion*, s 6. rapport, Waern, Kolbjörn, nov. 1994.

Citrus på Ulriksdal dec. 1733 målning av David von Cöln ur "Den osynliga handen" Ahrland Åsa SLU Alnarp 2005.

9. Delområdesbeskrivning Köksträdgårdarna

9.1 Gamla köksträdgården

Gamla Köksträdgården bär sitt namn redan på Carlbergs ritning Cbg 179. Det innebär att trädgården redan då existerade och inte var en del av nyanläggningarna under 1780-90-talet.

Gamla Köksträdgården var en nyttoträdgård i ett nyttobetonat lantligt hemman.

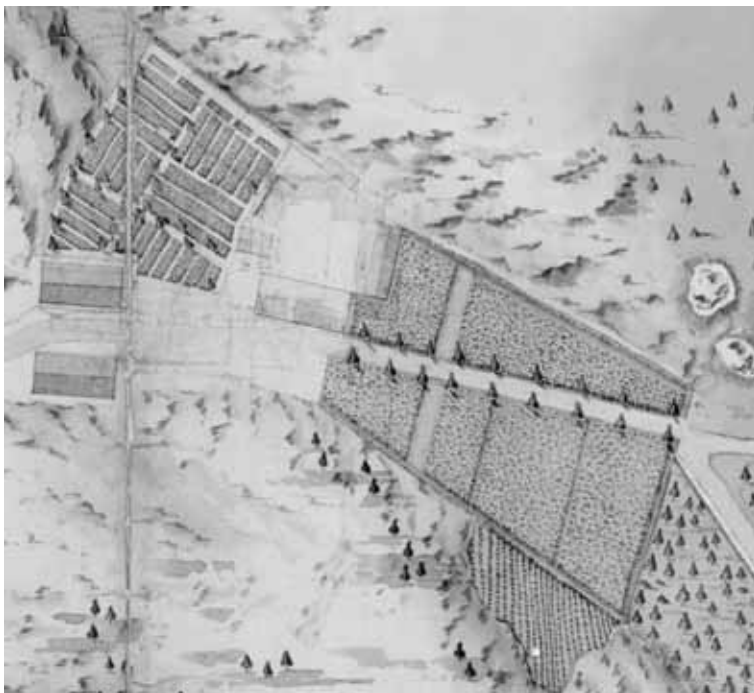
Den centrala punkten i den gamla anläggningen var troligen den mangårdsbyggnad som låg söder om dagens tjänstefolksbyggnad. Ett stycke österut låg ladugården och väster om huset alltså Gamla Köksträdgården. Om man tolkar anläggningen på detta sätt så ser vi att här inte finns något överdåd, ingen praktfull lustgård eller herrgårdsbyggnad, utan anläggningen går helt i nyttans tecken.

Gamla Köksträdgården var alltså en existerande nyttoträdgård som inkorporerades i den nya större anläggningen. Före Carlbergs omgestaltning hade köksträdgården varit en mönsterträdgård, uppbyggd precis som den samtida trädgårdslitteraturen föreskrev.

När den gamla anläggningen skulle inkorporeras i den nya så förstördes odlingsförhållandena i köksträdgårdens södra del genom att skuggande hus uppfördes. Även linjespelet i denna del av köksträdgården blev avnupet. Av detta kan man avläsa att det viktigaste för arkitekt Carlberg var den nya generalplanens linjer, axlar och symmetri. Allt annat var underordnat detta.

Källmaterialet för Gamla Köksträdgården består av:

1. Henric Liedins Charta, 1786.
2. Carl Wilhelm Carlbergs ritning Cbg 179, troligen något senare.
3. John Hall d.y.'s teckning från köksträdgårdsberget, troligen ytterligare senare.
4. Eventuellt även John Hall d.y.'s teckning Vue mot Brunnen.
5. Resultat av arkeologiska undersökningar 1995-96.
6. Textkällor

1. Köksträdgårdarna, detalj av Henric Liedins Charta öfver Gunnebo 1786.

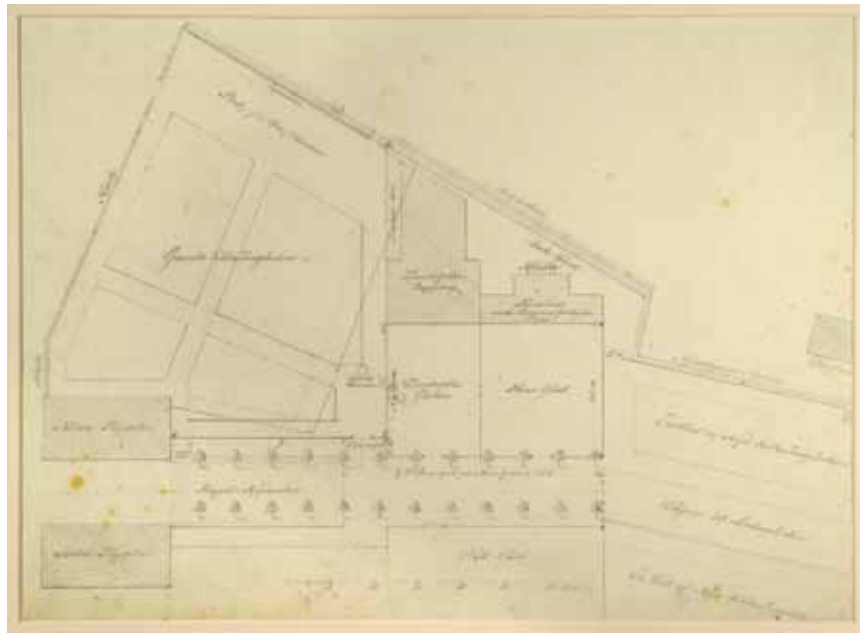
1. Henric Liedins Charta visar en klassisk köksträdgård från 1700-talet så som de lite enklare anläggningarna gestaltades. Långa, smala odlingsängar med träd längs kanterna på kvarteren.

Intressant att notera med Liedins Charta är att stora delar av södra stilträdgården beskrivs som nyttoträdgård (enl. Asa Ahrland, och Joakim Seiler).

På Liedins karta är två saker utmärkande: långa, smala odlingsängar och träd längs kanterna på kvarteren. Sedan ska vi komma ihåg att Liedin inte är den tyngsta, mest trovärdiga källan.

2. Carl Wilhelm Carlbergs ritning Cbg 179 visar tydligt Gamla Köksträdgårdens grundstruktur med gångar, odlingsytor, bänkgård, spalje osv. man får här en god uppfattning av grundstrukturen. Det

2. Cbg 179.

som ritningen överhuvudtaget inte visar är indelningen av odlingskvarteren och vilka växter som var tänkta att placeras där. Var det grönsaker, träd, bärbuskar, blommor eller kryddor?

Arkitekten visar på ritningen trädgårdens grundarkitektur. Vi tolkar det som att det sedan är upp till trädgårdsmästaren att utforma odlingen ändamålsenligt och prydligt med lämpliga växter. Odlingen var inte arkitektens domäner utan den lämnade han till trädgårdsmästaren.

3. J.H. d.y:s Gunnebo från köksträdgårdsberget.

4. J.H. d.y:s Vue mot brunnen.

3. John Hall d.y.'s teckning från köksträdgårdsberget lämnar helt annan information än de övriga bildkällorna. Det enda som denna källa visar klart och tydligt är att Gamla Köksträdgården innehöll stora mängder träd som troligen var fruktträd. Vi ser också att dagens tjänstefolksbyggnad inte finns utan istället står där en mindre byggnad samt längst till vänster i bild skymtar man den gamla mangårdsbyggnaden.

4. John Hall d.y.'s teckning Vue mot Brunnen. Med stöd av ovannämnda teckning från köksträdgårdsberget som visar det lummiga trädbeståndet i Gamla Köksträdgården och med stöd av vetskapen att det fanns både brunn och damm i Gamla Köksträdgården så anser vi att teckningen kan föreställa Gamla Köksträdgården. Full säkerhet i frågan är svår att få. Om man ser detta som källa för detta område, så förstärks bilden av en väldigt lummig trädgård bevuxen med många träd.

5. Resultat av arkeologiska undersökningar 1995-96. Den mest häpnadsväckande upptäckten vid de arkeologiska undersökningarna var att Tjänstefolksbyggnaden aldrig hade blivit uppförd. Vidare fann man tydliga spår av en damm i Gamla Köksträdgårdens östra del, en damm som finns med på Liedins karta över området.

6. Textkällor

Två skriftliga källor som säger något om nyttoträdgårdarnas innehåll är:

"En köksträdgård besågs där jag fann mästa varietet av krusbär jag sedt: gröna, ludna, slåta, röda, ljusröda, gula, aflonga, runda. Här ser jag ingen gräns på dess varieteter".

Samuel Liljeblad 1797.

"Fyra trädgårdar finnas i vanvårdat skick med gamla fruktträd och bärbuskar." ur värderingen 8/8 1831.

Slutsatser

När Gamla Köksträdgården återskapades 1996 valde man att utgå från en källa, nämligen Carlbergs ritning Cbg 179. Liedins karta och John Hall d.y's teckningar liksom de arkeologiska fynd som motsade Carlbergs ritning användes inte. Där information på Carlbergs ritning saknades gjordes en fri förnyelse. Detta gällde framförallt trädgårdens innehåll.

I framtiden är målet att fylla den tomma ram som Carlberg visar på sin ritning med det innehåll som John Hall d.y's teckning från Köksträdgårdsberget och de skriftliga källorna visar. Det vill säga att Gamla Köksträdgården skall planteras med mer vedartat material såsom bärbuskar och fruktträd. Grönsaks- krydd- och blomstersortimentet skall vara historiskt riktiga så långt det är möjligt.

9.2 Nya köksträdgården

Kunskapsunderlag

Arkivmaterial, kartor, samtida trädgårdslitteratur samt mästarritningar studerades både före och under anläggningsprocessen. Källmaterialet som beskrev Gunnebo dvs. Carlbergs ritning Cbg179, Liedins karta 1786, Beijers teckningar samt de arkeologiska fynden ger en klar bild av nya köksträdgårdens historiska grundstruktur. Däremot berättar källmaterialet inte så mycket om den småskaliga strukturen inom odlingskvarteren samt om växtmaterialet. Därför ansågs det värdefullt att göra jämförande studier som ökade kunskapen om det sena 1700-talets köksträdgårdar och deras innehåll. De nya kunskaper som erhöles är applicerbara på både gamla och nya köksträdgården på Gunnebo.

Två skriftliga källor som säger något om Gunnebos nyttoträdgårdars innehåll är:

"En köksträdgård besågs där jag fann mästa varietet av krusbär jag sedt: gröna, ludna, slåta, röda, ljusröda, gula, aflonga, runda. Här ser jag ingen gräns på dess varieteter".

Samuel Liljeblad 1797.

"Fyra trädgårdar finnas i vanvårdat skick med gamla fruktträd och bärbuskar." ur värderingen 8/8 1831.

Historisk förundersökning: trädgårdens grundstruktur

Genom de arkeologiska undersökningarna som genomfördes hösten 2003 och våren 2004 konstaterades att den indelning som syns på Carlbergs plan tycks ha blivit genomförd. Det ser ut som att köksträdgården avslutades mot öster i linje med drivhusterrassens östra sida. Mot söder har ingen säker gräns kunnat konstateras, däremot kan eventuellt den stensamling som iaktogs vid utgrävningen i södra delen vara rester av en tidigare stengårdsgård. Läget stämmer ganska väl med den linje som på Liedens karta från 1786 begränsar nya köksträdgården mot söder.

Historisk förundersökning: trädgårdens innehåll

För att samla material kring nyttoträdgården i Sverige på 1700-talet, gjordes en historisk undersökning av arkivmaterial, främst böcker och ritningar.

De flesta böckerna som studerades kommer från Örtengrenska samlingen på biblioteket vid SLU i Alnarp. Författarna är svenska och tidsperioden sträcker sig mellan år 1744-1833. Det största ritningsmaterialet var trädgårdsmästarembetets mästarritningar som finns på Nordiska Museets arkiv i Stockholm. De tidigaste utförda var från 1743 och ritningar fram till omkring 1820 studerades.

Här sammanfattas det som var genomgående för hur en trädgård skulle anläggas: Platsen för trädgården skulle ligga öster om huvudbyggnaden. Den skulle vara så stor och vid som möjligt. Platsen skulle vara öppen åt söder, öster och väster men skyddad åt norr, helst med en byggnad, en skog eller ett berg. Gärna höglänt och sluttande åt söder för solvärmens och avrinningens skull.

Den utstakade platsen indelades i olika kvarter, ofta med olika innehåll i de olika delarna så som blommor i en, köksväxter i en och fruktträd i en del. Kvarteren avdelades runtom med stolpar och läkter och i något fall staket. Kvarteren omgärdades av rejäla, helst körbara gångar. Dessa var 4-8 alnar breda, beroende av platsens storlek. Gångarna skulle vara breda för att undvika skugga över kvarteren. Gångarna fylldes med sand, grus eller obrunnen garvarebark.

Längs med läkterna tillreddes rabatter, 2 alnar breda, gärna upphöjda, som omgav kvarteren på alla fyra sidor. På dessa planterades fruktträd och/eller bärbuskar. Buskarna kunde planteras fristående eller som häck. Mellan rabatten och det inre kvarteret trampades en gång, en aln bred. Kvarteren delades in i långa sängar. Inte mer än 2 alnar breda för att man lätt skulle nå över halva vid rensandet. Gångarna mellan sängarna är 1-1½ fot breda men bredare korsgångar att spatsera på kunde trampas upp om fältet var stort. Sängarna kunde också ligga vinkelrätt mot varandra.

På rabatterna planterades oftast högväxta fruktträd med 10-12 alnars mellanrum så att ett allésystem uppstod. Lågväxta fruktträd eller bärbuskar planterades mellan träden. Trädgården skulle vara kringgårdad och väl förvarad. Detta skedde med murar, träplank eller häckar. På insidan av plank eller murar hade man spaljéer.

Ritningarna

Ritningarna ingick i gesällprovet för att bli trädgårdsmästare, de berättar alltså om vad varje trädgårdsmästare kunde vid den tiden. Ritningarna stämmer väl överens med riktlinjerna från böckerna vid den här tiden.

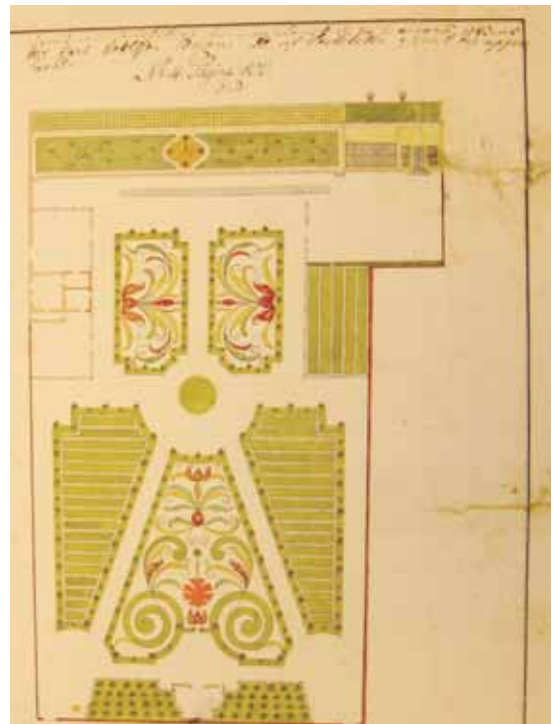
Fram till 1800 var alla kvarter inramade med en rabatt som var planterad med träd, bara samma träd, varannat stort och litet träd eller varannat träd och buske. Tyvärr förekommer nästan inga växtangivelser på planerna. Träden står nästan alltid planterade mitt för varandra så att ett allésystem uppstår.

Trädgårdarna är alltid omgärdade. Ibland är linjerna för omgärdningen svåra att tyda men öppningar i dem visar att de är höga. Ofta kan man förstå att det är plank eller staket med grindar i.

Slutsatser

Nya köksträdgårdens placering på Gunnebo stämmer väl in på beskrivningarna över platsens belägenhet. Vid större gods och anläggningar var trädgården uppdelad i en pryd-nadsdel och en nyttodel. Nya Köksträdgården ligger öster om huvudbyggnaden med skydd i norr. Den är svagt sluttande för avrinningen och solen. Formen stämmer också väl med rätvinkliga kvarter inom vilka övriga anvisningar för sängar och gångar lätt går att placera in måttmässigt.

Den mycket breda körvägen genom området skall antingen beläggas med rännalar såsom Carlbergs ritning Cbg 179 visar eller planteras med träd såsom Liedins karta visar. Vilket av alternativen som skall förverkligas kan bestämmas genom arkeologisk undersökning där man söker spår av planteringsgropar. Om planteringsgropar inte hittas kan historisk trädplantering inte beläggas och då anläggs rännalar istället.

Mästarritning från trädgårdsmästarämbetets handlingar på Nordiska museet i Stockholm, 1743.

Målsättningen med Nya Köksträdgården är att fylla Carlbergs grundstruktur med det växtmaterial som Beijer antyder på en av sina teckningar och med ett innehåll som baseras på ovannämnda jämförande studier. Här kommer en ram kring alla odlingsbäddar med fruktträd och bärbuskar planteras och i mittdelen av odlingsytorna kommer grönsaker, kryddor och blommor att odlas. Ambitionen är att förtydliga vad som är en typisk svensk 1700-tals köksträdgård.

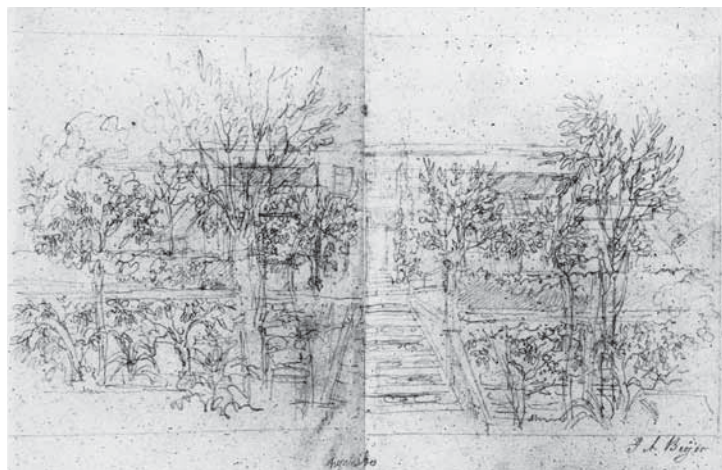
Flygfoto från 2006 där köksträdgårdarna framträder tydligt.

9.3 Drivhusterrassen

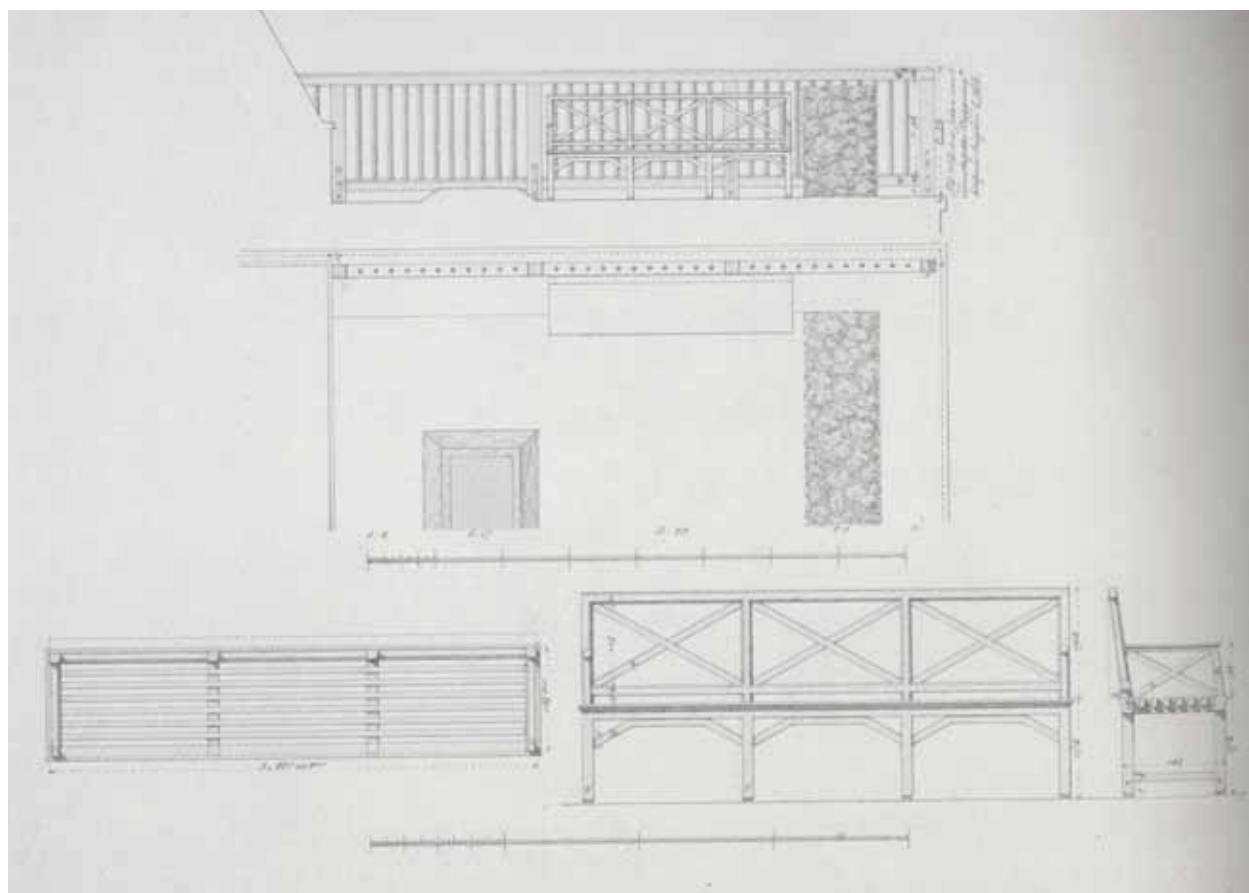
Källmaterialet för Drivhusterrassen är Carlbergs ritningar Cbg 179, och Cbg 105, Beijers teckningar av terrassen samt de arkeologiska undersökningar som gjordes 1995-96.

Vidare beskrivs terrassen 1810 i en inventering som gjordes där orangeriväxter i orangeriet samt på drivhusterrassen finns med (se Bækström Gunnebo II Herrgården. Bilaga 3 s 249-252).

Carlbergs ritning Cbg 105 är den främsta källan för kunskap om terrassen.

Beijer, teckning av drivhusterrassen sedd från söder.

Cbg 105.

Här ser vi drivhusets södra fasadlinje, bänk, staket, rabattlist samt en häck som avslutar terrassen i söder. Den arkitektoniska utformningen är omsorgsfull. Drivhusterrassen är nästan lika påkostad som ett trädgårdsrum i Stilträdgården. Detta antyder att Drivhusterrassen inte var en ren ekonomianläggning för tjänstefolket utan detta var en fullt ständsmässig miljö även till för herrskapet. Här kunde de spatsera och sitta på sittbänkarna som stod vid terrassens östra och västra kortsida.

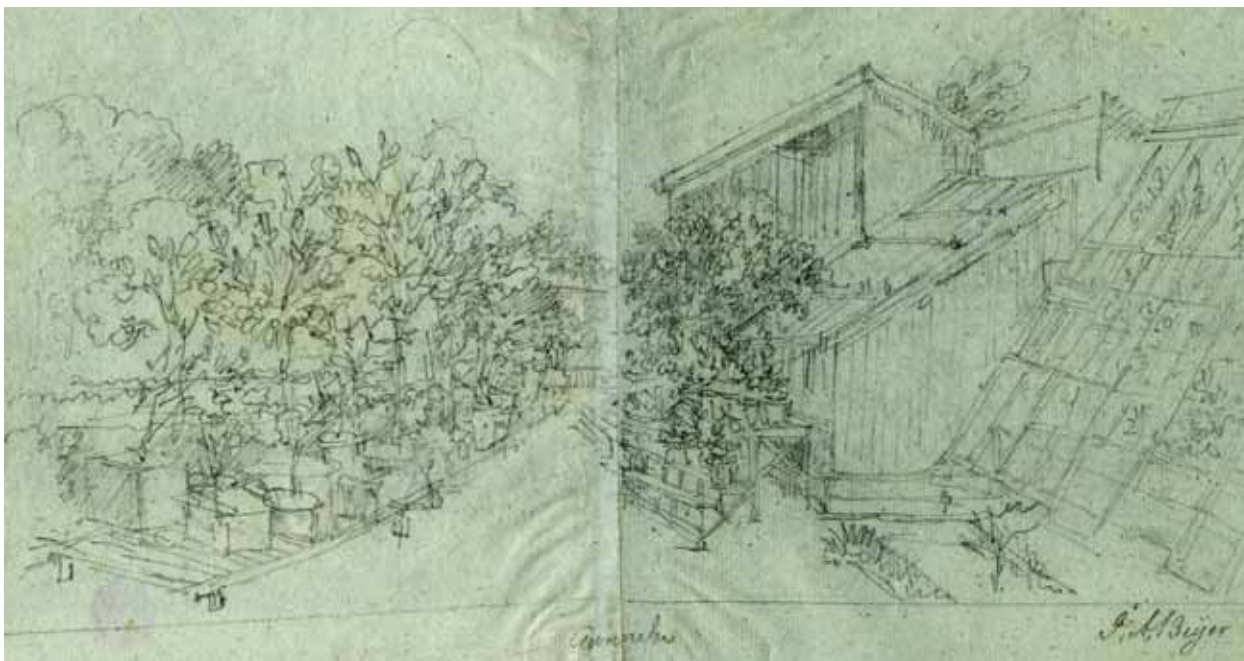
På Drivhusterrassen har Drivhuset återskapats 1996-99. Byggnaden är inte baserad på en bevarad ritning utan källmaterialet var Beijers teckningar, arkeologiska undersökningar på terrassen och jämförande studier av andra samtida drivhus. Att jämföra kunskapsläge för Drivhusets återskapande med Tjänstefolksbyggnaden är intres-

sant. För Drivhuset fanns ingen bevarad ritning men säkerhet att byggnaden hade funnits, för Tjänstefolksbyggnaden fanns bevarad ritning men säkerhet att byggnaden inte hade funnits.

Återstående element som saknas är vinkaster på ömse sidor om drivhuset, staket i öst och väst och en häck som avslutar terrassen mot söder. Trappan skall ha ett räcke som Carlberg visar på Cbg 166.

Vidare skall en smal planteringslist anläggas framför Drivhuset.

Enligt Beijers teckningar skall det även ha funnits trappstegsformad uppställningsplats för växter framför drivhuset.

Beijer, teckning av drivhusterrassen sedd från öster.

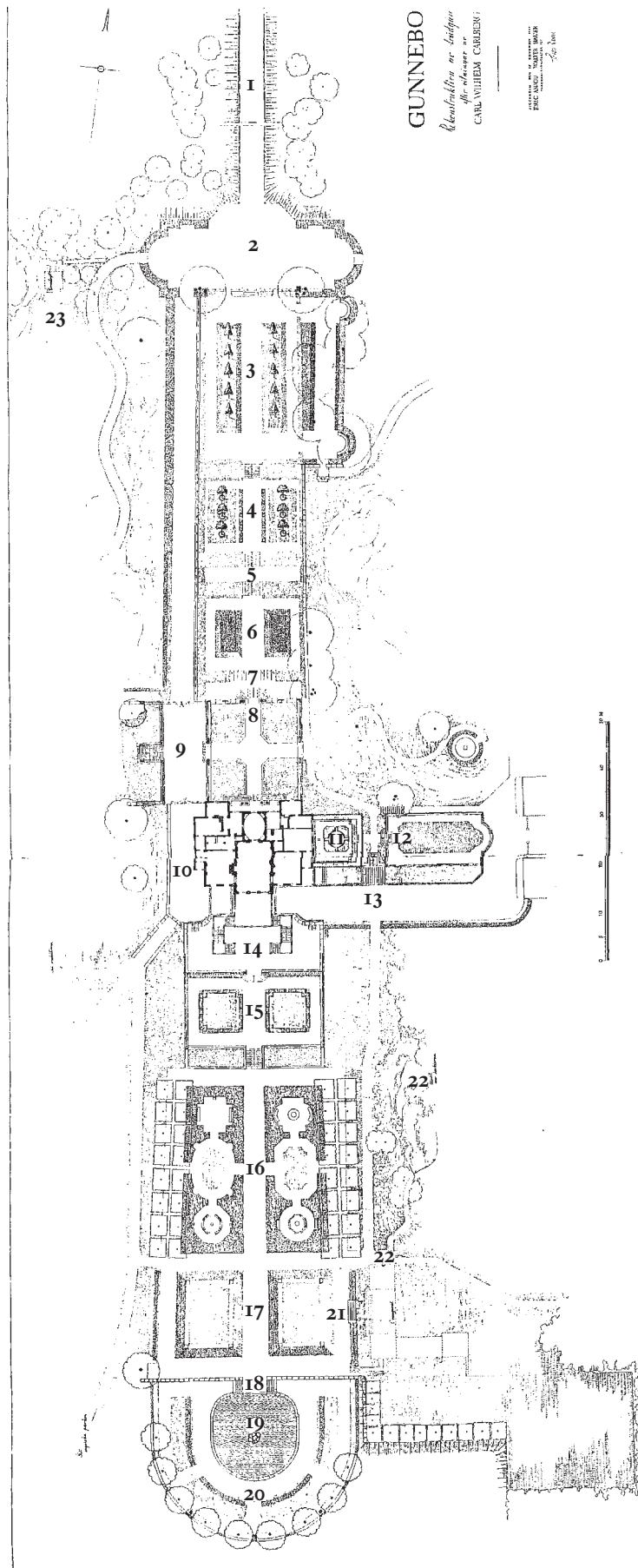
Hela terrassen var bebyggd miljö, 50 meter terrass med en länga av drivhus och vinkaster.

Målsättningen för Drivhusterrassen är att återskapa hela den miljö som Carlbergs ritning Cbg 105 visar samt de två vinkasterna som skall flankera Drivhuset. Att odlingen är ett viktigt inslag i miljön är självskrivet.

Bilaga 1: Gunnebo

Förslag till rekonstruktion av trädgården.

Av Walter Bauer 1949

Vårt förslag till rekonstruktion avser att återställa trädgården enligt Carl Wilhelm Carlbergs ritningar. Då huvudplanen med sina pietetsfullt bevarade terrasser, murar, trappor, formade träd och boskées motsvarar den ursprungliga anläggningen, fordras det alltså inte någon genomgripande förändring utan endast en justering av vissa betydelsefulla detaljer samt en komplettering med de staket och balustrader, som nu saknas. I sin rika variation, sin sammanhållande och avskiljande verkan bör dessa för trädgårdsrummen så viktiga element kunna återge anläggningen något av den festliga prägel, som återspeglas i Weinbergs samtida akvareller.

Vid sammanställningen av Carlbergs ritningar till en plan har dessa Weinbergs noggrant utförda studier varit till god hjälp liksom John Hall d.y:s skissboksblad och ritmästaren J.A. Beijers inte fullt så konstnärliga men historiskt värdefulla teckningar. Dr. Arvid Bäckströms beskrivning i Den Svenska Trädgårdskonsten har också varit en god vägledning.

En jämförelse mellan sammanställningen av Carlbergs ritningar och den nyligen kompletterade uppmätningen av trädgårdens nuvarande planering visar klart vad som saknas och vad som bör ändras.

På ett par väsentliga punkter har det visat sig att anläggningen i sitt ursprungliga skick efter Carlbergs förslag varit mera koncentrerad och fordrat ett betydligt lindrigare underhåll än de nuvarande planeringarna. Särskilt påtagligt är detta på de båda terrasserna närmast huset på södra sidan. I den beskrivning, som kompletterar ritningarna, redogöres för detta avsnitt i punkt 14 och 15.

Beskrivning till rekonstruktionsförslag.

Siffror i marginalen hänför sig till sammanställningsritningen. Nummer inom parentes hänvisar till detaljritningar av staket m.m., överförda från C.W. Carlbergs ritningar och omsatta i metermått.

1. Uppfartsvägen. De av Carlberg markerade slänterna frilägges från skymmande vegetation. Stenplintarna med järnkättingar utbytas mot staket enligt rekonstruerad ritning (nr 3).
2. Norra entréplanen. Denna plan är nu en oformlig grusyta, vars konturer emellertid utan svårighet kan återställas. Önskvärt är att rekonstruera de försvunna lindhäckarna med sina valvbågar och nischer. Det bör även övervägas, om någon av de stora lindar, som nu förrycker hela skalan på detta område kan avlägsnas till förmån för en återställning av Carlbergs plan. – Det vackra staketet med sina grindar (ritn. nr 4) mellan de två stora almgrupperna har en utomordentlig betydelse för entrépartiet och sluter det norra terrasssystemet.
3. De fyra rektangulära gräsfälten förenas till två och läggs upp med en lång gräsdosering, c:a 40 cm över grusplanen. På varje gräsbädd planteras i längdaxeln 5 st spetsigt klippta miniatyrträd (Buxbom, Taxus eller Liguster). Dessa 5 m breda och 24 m långa gräsfält ger ett helt annat perspektiv än de nuvarande, 6 x 10 m.
4. Det nordliga terrassplanets gräsfält bibehålles och kompletteras med 6 st rundklippta miniatyrträd och på båda sidor om gången en enkel rad med urnor, om möjligt efter någon av Carlbergs modeller.
5. Bibehålles oförändrad.
6. Två rektangulära blomsterbäddar omslutna av ett lågt krysstaket (ritn. nr 6) och c:a 40 cm höga grässlänter. Här planteras för årstiden lämpade blommande växter med klara rena färger, gärna blandade. Weinbergs bild visar en tät plantering, möjligen av någon blommande buske tibast? På postamenten vid trapporna mellan de två planen 6 och 7 placeras 4 urnor med formklippta träd, lagrar l.d.
7. Planen bibehålles oförändrad. Längs västra sidan av terrassplanen nr 3-7 uppsättes på den befintliga muren Carlbergs staket "à la chinoise" (ritn. nr 5).
8. Planen norr om huvudentrén återställs i sitt ursprungliga skick med fyra gräsfält, begränsade mot den grusade korsgången av kanthällar i markplanet. Kring planen uppsättes balustrad (ritn. nr 9).
9. Planen intill "kejsarterrassen". På kortsidorna placeras staket (ritningar nr 7 och nr 8). Nischerna som av någon anledning murats igen, återställs. Konturerna är fullt synliga i muren.
10. Bibehålles oförändrad.

11. Den försänkta gården har tidigare varit omgiven av tegelmurar, under Sparres tid rivna och ersatta med granit. På en av Beijers teckningar syns tegelmarkeringen. Denna detalj bör beaktas i samband med huvudbyggnadens restaurering.
– Beijers teckning av planteringen mitt på gården motsvarar även Carlbergs ena alternativ. Av teckningen att döma skulle den cirkelrunda rabatten vara omgiven av en lång rund kantsten eller häck. Den befintliga runda stenkanten kan möjligen vara ursprunglig. Gräs- och rabattyta bör återges sin gamla form.
12. Till östra parterren har Carlberg ett par olika alternativ. En av ritningarna är påskriven med blyerts, som anger vissa ändringar, angränsande terräng, vägdragnings m.m. Dessa ändringar överensstämmer med en senare ritning, efter vilken arbetet blivit utfört. Weinbergs akvarell från SO visar också, att parterrens östra kortsida är parallell med den västra, inte halvcirkelformad enligt tidigare planen. Staket och grindar till denna parterr (ritn. nr 10). Den nuvarande planen med sin ovala centralfigur är en senare uppfinning och bör ersättas av Carlbergs enkla gräsfält kantat med miniatyrträd i baljor eller friplanterade i gräset. – Denna plan har tydligen ändrats flera gånger. Beijer har på en av sina teckningar antytt något som liknar odlingsängar – kryddgård eller plantskola för krukbuskar?
13. Planet intill trappan stensättes, en gräsmatta mellan väg och murar läggs ut, begränsad av en rännsten. De på Carlbergs ritning markerade stenplintarna påminner om dem som under Sparres tid placerats utmed uppfartsvägen. Här kommer de bättre till användning. – Vägen, som på östra sidan om huvudbyggnadens terrass leder till östra allén, läggs igen och besås med gräs på samma sätt som på västra sidan om samma terrass.
14. Den rivna dubbelarmade fritrappan återställs. De senare tillkomna rosenrabatterna på detta plan bör avlägsnas helt och ersättas med en grusyta. I samband med detta arbete bör även planen sänkas c:a 60 cm och de båda trapporna på östra och västra sidan återställas liksom grindar och balustrad (ritning nr 11).
15. Då typen av rabatt på denna terrass liksom på föregående helt saknar motsvarighet bland Carlbergs ritningar, föreslås, att de ändras i enlighet med sitt ursprungliga utseende. En sådan omläggning bidrar även att minska underhållsarbetet avsevärt. Nuvarande planteringsyta är c:a 200 kvm stor; den föreslagna endast 60 kvm. Antalet löpmeter gräsyta, som nu måste kantskäras flera gånger under sommaren, är c:a 650, enligt Carlbergs förslag endast 56. I det senare fallet tillkommer dock c:a 140 m buxbomhäckar som infattning till plate-bandens geometriska mönster. Dessa buxbomhäckar bör dock endast klippas en gång om året. – Mot sydsidan av terrassmuren uppsättes spaljé för klängrosor (ritning nr 12).
16. Boskéernas ytterkontur motsvarar Carlbergs ritningar – däremot inte de sex inre rummen, som helt förlorat sin karaktär. Då detta område utan tvivel är det intressantaste i hela anläggningen, är det angeläget, att boskéerna återställas. Eftersom det i huvudsak gäller en minskning av den nuvarande rumsytan, bör det inte vara omöjligt att bibehålla de gamla boskéerna och på insidan plantera så mycket som fordras för att de skall återfå sin gamla volym och innerkontur. Den elliptiska och avlånga gräsmattan bör också anläggas – däremot kan Carlbergs volliere, treillage och guldfiskdamm anstå till senare tillfälle.
17. De två gräsfälten ändras till bowlingrin, ett försänkt mittparti med en plan gräsyta skild från doseringen med en 60 cm bred gång. I varje hörn stod tidigare en urna eller en staty – Weinberg visar båda alternativen.
18. Det i mittaxeln belägna trappplanet återställs liksom de båda sidotrapporna, som leder ner till det sista planet. Den befintliga trappans stenar kan användas till uppbyggnad av förstnämnda trappplan.

De båda sidotrapporna förnyas helt med något lämpligt stenmaterial.
19. Skålen i dammen utbytes mot ett stenkummel enligt Carlbergs ritning.
20. Gräskanten kring dammens stenskonung avlägsnas – grusplanen bör anslutas till stenkanten. – Den absidformade avslutningen saknar nu en inre rad av låga buskar, med rund, jämn, men icke tuktad växt. Två grusgångar tages upp som förmedling mellan inre och yttre grusplanen.
21. Växthusgrunden, som är belägen på den plats, där orangeriet låg, avlägsnas. För att markera orangeriets plats och samtidigt understryka dess betydelse för denna del av anläggningen – de båda försänkta planerna – kan den fyra steg höga trappan uppföras på sin gamla plats till det övre planet öster om de nuvarande häckarna. Häckarna bör få stå kvar på båda sidor om trappan som avskärmning mot bakomliggande öppna åker. Detta fält kan lämpligen besås som ängsmatta och behandlas med lieslätter, eftersom det ändå inte tillhör den tuktade delen av trädgården. – Intill trappan

kan sättas upp en reproduktion av Weinbergs orangeriakvarell – en fotografisk kopia i.d. med upplysande text.

22. Den trappa uppför sluttningen, som Weinberg avbildat, är nu försvunnen. Då det mycket väl kan tänkas, att den begravts under lövmassorna bör grävningar utföras för att få fram den. I annat fall bör den förnyas så att kullen blir tillgänglig från SV. Den alltför täta lövvegetationen på västra sidan gallras, så att man från höjden har obehindrad utsikt över de tuktade träden och boskéerna – en ny och överraskande utsiktspunkt. – Ett par gamla –ursprungliga? – trädformade exemplar av benved, *Evonymus europaea*, vid kullens fot bör stå kvar och befrias från skymmande grannar.
23. Resterna efter en mur i skogsbrynet bör friläggas så att dennas begränsning av det öppna fältet och sammanhanget med orangeriet klart framgår.
24. Eremitaget. Läget av detta finns inte angivet på någon av Carlbergs ritningar. Vid ett besök på platsen den 27.7.1949 fann vi med ledning av en beskrivning som J.C. Linnerhielm gjort omkr. 1803 en knappast skönjbar stig som från norra entréplanen i västlig riktning förde in under träden uppför den sluttande terrängen. På södra sidan om stigen fanns en utjämning c:a 4 x 5 m stor. Rudiment efter en låg sockelmur? Tyder på att någon byggnad möjligen varit uppförd där. Någon anledning att återuppföra eremitaget finns väl knappast. Stigen bör däremot förbättras och möjligen kan en reproduktion av Beijers eller John Halls teckningar sättas upp med förklarande text.
25. Gångvägar i såväl engelska parken som i naturparken f.ö. bör iståndsättas och gallringar utföras för ängsgläntor, som nu håller på att växa igen. Där kan besökande ha möjlighet att ströva omkring och uppleva den vildvuxna eller kulturpåverkade natur, som Carlberg med sin överlägsna skicklighet visste att bemästra och göra om till den utsökta trädgård som Gunnebo blev.

Stockholm den 6.12.1949.
Walter Bauer

Bilaga 2: Diverse punkter att diskutera rörande Gunnebo. (Det som kulturhistoriskt byggnadsminnesmärke registrerade området.)

Dagordning för möte i samband med att Walter Bauer presenterade sitt rekonstruktionsförslag 1949.

1. Områdets förvaltning:organisation (nämnd, styrelse, kommitté)
ekonomi(budget, anslag av lotterimedel m.m.)
verkställande arbetsutskott (praktiska och museala spörsmål m.m.)
2. Upprättande av en generalplan för egendomens iståndsättande, uppmöblering, konservering, framtida önskemål m.m. (enligt nedanstående)
3. Corps de logis: Uppmätning (redan igångsatt enl. beviljat anslag från Humanistiska fonden)
Fotografering (delvis utförd, negativ i Röhsska konstslöjdmuseet)
Reparationsåtgärder i det yttre:
omedelbara
framtida
Reparationsåtgärder i det inre:
omedelbara
framtida
plan för konserveringsarbeten
Kontinuerligt underhåll
Uppvärmningsfråga
4. Corps de logis: användning
Anordnande av historisk visningssvit för besökande:
uppmöblering
depositioner
vakter
visningar
entréavgifter
tider för öppethållande
broschyrer
vykort m.m.
städning
Den historiska svitens användning i övrigt:
fester
kongresser
sammankomster av olika slag
musikaftnar
föredragsaftnar
Byggnadens användning i övrigt:
lokaler för studiecirklar m.m.
kurser m. övernattande deltagare
gästrumssvit
uthyrning till utomstående såsom Göteborgs stad, enskilda föreningar och sällskap m.m. samt därmed förenade villkor och avgifter m.m.
anordnande av ett tjänsterum (samtidigt styrelserum) i övre vån.
anordnande av ett Gunnebo-arkiv samt därmed förenat Gunnebo-bibliotek
kökets och källarens användning för serveringsuppgifter, magasin för flyttbara inventarier såsom stolar m.m.

5. Anskaffning av nödiga moderna inventarier:
  - servis för c:a 50 personer
  - bord i tillräckligt antal
  - stolar (flytt- och stapelbara)
  - dukar, linne, sängkläder, div. gästrumstillbehör såsom enklare armatur, speglar, tvättställ etc. etc.
  - enklare sitt- och förvaringsmöbler

6. Allmänt rökförbud inom corps de logis.

7. Trädgårdsmästarflygelns användning:
  - reparationer
  - underhåll
  - uppmöblering ?

8. Trädgården: diskussion angående lämpliga åtgärder
  - gräsmattor
  - plantering
  - blommor
  - utformning så vitt möjligt i anslutning till utseendet under 1700-talet
  - skulpturernas uppsättande, rengöring och vinterförvaring
  - ansvarig verkställande kraft
  - springbrunnens istandsättande m.m.
  - särskilda åtgärder rörande gården, kejsarterrassen, norra terrasserna samt östra gården och östra terrassen

9. Parken:
  - skötsel, ansvarig verkställande kraft
  - gallring av trädbestånd
  - djurvård

10. Köksträdgården:
  - skötsel och verkställande kraft
  - användning
  - utformning

11. Grindstugan:
  - uppsnyggning
  - underhåll
  - användning

12. Personalfrågor:
  - rustmästare eller fogde (instruktion och göromål, stängning, flaggning, övervakning, eldning, vakthållning, inrapportering m.m.)
  - husmor (instruktion, övervakning av linne, gästrum, servis, blommor inomhus, övervakning av städning m.m.)
  - trädgårdsmästare
  - trädgårdsarbetare
  - vakter för öppethållande av den historiska sviten
  - trädgårdsvakt
  - parkvakt
  - städerskor för huvudbyggnaden

13. Diskussion rörande diverse nödvändiga åtgärder:
- anordnande av plats för servering av kaffe, läskdrycker e. dyl. under den varma årstiden
  - anordnande av eventuella lekplatser för mindre barn (sandhögar, gungor el. dyl., sittplatser i det fria i samband därmed)
  - anskaffande av trädgårdssoffor, bänkar i parken m.m.
  - anskaffande av korgar m.m. för papper och avfall, deras uppsättning
  - anskaffande och uppsättande av lämpliga och nödvändiga anslagstavlor, anslag, vägvisare m.m.
  - åtgärder för entréen vid bron, grind m.m.
  - åtgärder för entréen vid karusellplatsen
  - anskaffning av trädgårdsredskap m.m.
  - anordning med lämpligt avträde för allmänheten
  - anordning av plats för bilparkering
14. Försäkringsfrågor: brand- och inbrottsförsäkring, försäkring mot allmän åverkan
15. Framtida önskemål:
- fritrappans återuppförande på huvudbyggnadens södra sida
  - orangeriets återuppförande, eventuellt som skämfasad
  - spaljéns återuppförande
  - kejsarterrassens återställande
  - östra gårdens och östra terrassens återställande
  - ekonomiflyglarnas återuppförande
  - diverse grindars och stakets återuppförande
  - eremitagets återuppförande
  - upphuggning i södra skogshöjden samt återuppförande av lusthus därstädes
16. Diverse.

Bilaga 3: Växtlista orangeriväxter på Gunnebo 1810

Nr	Antal	Vetenskapligt namn	Svenskt namn
1	4	<i>Citrus aurantia</i>	Pommeransträd i baljor
2	4	<i>Citrus aurantia</i>	Pommeransträd i baljor, något mindre
3	10	<i>Citrus aurantia</i>	Pommeransträd i baljor, något mindre
4	2	<i>Citrus aurantia</i>	Ostindiska pommeransträd med vita och gröna löv
5	25	<i>Citrus aurantia</i>	Mindre pommeransträd i krukor
6	20	<i>Citrus limon</i>	Större och mindre citronträd i baljor
7	2	<i>Citrus sinensis</i>	Apelsinträd i baljor
8	3	<i>Citrus maxima</i>	Pompelmus
9	30	<i>Citrus limon</i>	Kärnstammar av citron
10	8	<i>Morus ssp</i>	Hög- och lågstammiga mulldärsträd, 6 i baljor, 2 i krukor
11	6	<i>Laurus nobilis</i>	Större och mindre lagerbärsträd i baljor
12	7	<i>Prunus laurocerasus</i>	Lagerhägg
13	5	<i>Viburnum tinus</i>	Lagerolvon
14	2	<i>Arbutus unedo</i>	Smultronträd
15	2	<i>Nerium oleander</i>	Oleander
16	1	<i>Olea europea</i>	Olivträd i balja
17	1		Sötmandelträd i balja
18	1		Bittermandelträd i kruka
19	6		Större och mindre muscatträd, 2 i baljor, de övriga i krukor
20	9	<i>Ficus carica</i>	Fikonträd i baljor
21	1	<i>Spartium junceum</i>	Spansk ginst
22	1	<i>Cytisus multiflorus</i>	"Ginst"
23	1	<i>Gleditsia triacanthos</i>	Korstörne
24	4	<i>Ilex</i>	"Järnek"
25	2	<i>Liriodendron tulipifera</i>	Tulpanträd

26	5		Jasmin av 4 sorter, därav en i balja och 4 i krukor
27	16	<i>Pelargonium L´Hér</i>	Pelargon
28	1	<i>Teucrium marum</i>	
29	16	<i>Myrtis communis</i>	Grövre och finare myrten, därav 2 i baljor, de övriga i krukor
30	2	<i>Cistus incanus</i>	"Cist-ros"
31	1	<i>Phyllica ericoides</i>	
32	1	<i>Fraxinus ornus</i>	Manna-ask
33	2	<i>Colutea arborescens</i>	Gulblommig bläsärt
34	4	<i>Capsicum annuum</i>	Paprika, spansk peppar
35	2	<i>Wikstroemia indica</i>	
36	2	? <i>Portulaca</i>	"Portlak"
37	2	<i>Coronilla valentina</i>	Kronill
38	2	<i>Cupressus</i>	"Cypress"
39	1	<i>Juniperus virginiana</i>	Blyerts-en, röd eller virginsk ceder
40	3	<i>Punica granatum</i>	Granatäpple (träd)
41	1	<i>Cinnamomum zelyanicum</i>	Äkta kanel
42	2	<i>Camellia sinensis</i>	Te
43	1	<i>Lonicera tatarica</i>	Rosentry
44	4	<i>Chrysanthemum indicum</i>	Krysantemum
45	2	<i>Kochia prostrata</i>	"Sommarcypress"
46	1	<i>Centranthus ruber</i>	Flerårig pipört
47	1	<i>Helipterum canescens</i>	"Eternell"
48	1	<i>Iberis gibraltaria</i>	"Iberis"
49	1	<i>Hermannia lavendulifolia</i>	
50	2	<i>Erica</i>	"Klockljung"
51	1	? <i>Helichrysum orientale</i>	"Eternell"
52	2	<i>Chrysocoma coma-aurea</i>	Gullkrage
53	1	<i>Cistus villosus</i>	"Cist-ros"

54	3	<i>Mimulus aurantiacus</i>	"Gyckelblomster"
55	2	<i>Aucuba japonica</i>	Aukuba
56	1	<i>Lantana camara</i>	Eldkrona
57	6	<i>Hydrangea macrophylla</i>	Vanlig hortensia
58	2	<i>Heliotropium europaeum</i>	"Heliotrop"
59	4	<i>Rosmarinus officinalis</i>	Rosmarin
60	1	? <i>Acacia</i>	"Akacia"
61	4	<i>Zantedeschia aethiopica</i>	(Vit) kalla
62	1	<i>Cistus salvifolius</i>	"Cist-ros"
63	1	<i>Leucas indica</i>	
64	1	? <i>Leucas zeylanica</i>	
65	1	<i>Trifolium</i>	"Klöver"
66	2	<i>Hibiscus moscheutos</i>	"Hibiskus"
67	2	<i>Ruta graveolens</i>	Vinruta
68	2	<i>Potentilla fruticosa</i>	Ölandstok
69	1	<i>Cneorum tricoccon</i>	
70	1	<i>Artemisia arborescens</i>	"Malört"
71	3	<i>Helichrysum orientale</i>	"Eternell"
72	2	<i>Saxifraga stolonifera</i>	Arons skägg
73	1	<i>Canna x generalis</i>	Kanna
74	1	<i>Rhododendron ponticum</i>	Kaukasisk rododendron
75	1	<i>Syringa x persica</i>	Persisk syrén
76	1	<i>Hypericum chinense</i>	"Hyperikum"
77	3	<i>Buxus sempervirens</i>	Vanlig buxbom
78	1	<i>Diosma rubra</i>	
79	1	<i>Yucca gloriosa</i>	Palmlilja
80	125	<i>Ananas comosus</i>	Ananas
81	8	<i>Rosa chinensis</i>	Bengalros
82	4	<i>Rosa chinensis</i>	Bengalros

83	2	<i>Salvia rosaefolia</i>	"Salvia"
84	6	<i>Aloë</i>	Aloe
85	8	<i>(Cactus)</i>	Kaktéer
86	4	<i>Jacobinia coccinea</i>	"Jakobinia"

Bilaga 4: Växtlista 1700-talets grönsaker och kryddor

hämtad ur "Köksträdgårdens historia" av Marie och Björn Hansson

Baserad främst på uppgifter från Carl von Linnés Hortus Uplandicus samt Peter Lundbergs Then rätta svenska trädgårdspraxis.

Eftersom kunskapen om vilket växtmaterial som fanns på Gunnebo under sent 1700-tal är väldigt begränsad är det av intresse att göra jämförande studier av växtlistor från samtida anläggningar och i litteraturen. Idag odlar vi, framför allt i köksträdgårdarna, ett stort antal arter som vi inte kan belägga att de funnits på Gunnebo under 1700-talet. Vi försöker odla så mycket som möjligt som enligt ovannämnda källa framstår som typiska för den tidens köksträdgårdar och därmed sträva efter trovärdighet.

Grönsaker & rotfrukter:

schalottenlök	<i>Allium ascalonicum</i>
matlök	<i>Allium cepa</i>
piplök	<i>Allium fistulosum</i>
purjolök	<i>Allium porrum</i>
vitlök	<i>Allium sativum</i>
skogslök, rockenboll	<i>Allium scorodoprasum</i>
segerlök	<i>Allium victorialis</i>
dansk körvel	<i>Anthriscus cerefolium</i>
selleri	<i>Apium graveolens</i>
sparris	<i>Asparagus officinalis</i>
trädgårdsmålla, röd och vit	<i>Atriplex hortensis</i>
vårgyllen, vinterkrasse	<i>Barbarea verna</i> syn. <i>B. preacox</i>
rödbeta	<i>Beta vulgaris</i> ssp. <i>vulgaris</i> var. <i>conditiva</i> syn. var. <i>rubra</i>
bladbeta, mangold	<i>Beta vulgaris</i> var. <i>vulgaris</i> syn. var. <i>cicla</i>
gurkört, borraz	<i>Borago officinalis</i>
kål	<i>Brassica oleracea</i>
grönkål	<i>B. o. ssp. acephala</i> var. <i>acephala</i>
kruskål	<i>B. o. ssp. acephala</i> var. <i>crispa</i> f. <i>viridis</i>
kålrabbi	<i>B. o. ssp. acephala</i> var. <i>gongylodes</i> syn. var. <i>caulorapa</i>
fjäderkål, plumasiékål	<i>B. o. ssp. acephala</i> var. <i>acephala</i>
broccoli	<i>B. o. ssp. botrytis</i> var. <i>asparagoides</i> syn. var. <i>italica</i>
blomkål	<i>B. o. ssp. botrytis</i> var. <i>botrytis</i> syn. var. <i>cauliflora</i>
vitkål	<i>B. o. ssp. capitata</i> var. <i>capitata</i> syn. <i>alba</i>
rödkål	<i>B.o. ssp. capitata</i> var. <i>rubra</i>
savojkål	<i>B.o. ssp. capitata</i> var. <i>sabauda</i>
krusig brunkål	<i>B.o. ssp. capitata</i> sp.
vinterkål	<i>B.o. sp.</i>
kålrot, olika sorter	<i>Brassica napus</i> ssp. <i>rapifera</i>
rova, olika sorter	<i>Brassica rapa</i> ssp. <i>rapa</i>
rotrapunkel	<i>Campanula rapunculus</i>
endiv	<i>Cichorium endivia</i>
cikoria	<i>Cichorium intybus</i>
skörbjuggsört, skedört	<i>Cochlearia officinalis</i>
kardon	<i>Cynara cardunculus</i>
kronärtskocka	<i>Cynara scolymus</i>
morot: gul, vit, röd	<i>Daucus carota</i> ssp. <i>sativus</i>
fänkål	<i>Foeniculum vulgare</i>
jordgubbe	<i>Fragaria x ananassa</i>
jordärtskocka	<i>Helianthus tuberosus</i>
sallat, laktuk	<i>Lactuca sativa</i>
smörgåskrasse, sommarkrasse	<i>Lepidium sativum</i>
palsternacka	<i>Pastinaca sativa</i>
slätbladig persilja	<i>Petroselinum crispum</i>

krusbladig persilja	<i>Petroselinum crispum ssp. crispum</i>
rotpersilja	<i>Petroselinum crispum ssp. tuberosum</i>
bondböna	<i>Phaseolus vulgaris</i>
brun böna	<i>Phaseolus vulgaris var. nanus</i>
rosenböna	<i>Phaseolus coccineus</i>

ärt:	<i>Pisum sativum ssp. sativum</i>
------	-----------------------------------

grön ärt
sockerärt
kantärt
kronärt
krypärt
krubbärt
bråärt
spritärt, stabelärt

trädgårdspörtlak	<i>Portulaca oleracea ssp. sativa</i>
vinter- och månadsrättikor	<i>Raphanus sativus var. niger</i>
rädisa	<i>Raphanus sativus var. radicola</i>
spenatskräppa, romersk syra	<i>Rumex patientia</i>
trädgårdssyra, spansk syra	<i>Rumex rugosus syn. R. acetosa</i>
svartrot	<i>Scorzonera hispanica</i>
sockerrot	<i>Sium sisarum</i>
potatis	<i>Solanum tuberosum</i>
spenat	<i>Spinacia oleracea</i>
maskros	<i>Taraxacum officinalis</i>
haverrot	<i>Tragopogon porrifolius</i>
vintersallat, vinterrapsel	<i>Valerianella locusta var. oleracea syn. V. olitoria</i>

Kryddor:

gräslök	<i>Allium schoenoprasum</i>
dill	<i>Anethum graveolens</i>
angelika	<i>Angelica archangelica</i>
pepparrot	<i>Armoracia rusticana</i>
malört	<i>Artemisia absinthium</i>
dragon	<i>Artemisia dracuncululus</i>
kummin	<i>Carum carvi</i>
koriander	<i>Coriandrum sativum</i>
isop	<i>Hyssopus officinalis</i>
lavendel	<i>Lavandula angustifolia</i>
bittersalzo eller pepparblad	<i>Lepidium latifolium</i>
citronmeliss	<i>Melissa officinalis</i>
krusmynta	<i>Mentha spicata 'Crispa'</i>
spansk körvel	<i>Myrrhis odorata</i>
basilika	<i>Ocimum basilicum</i>
mejram	<i>Origanum majorana</i>
persilja	<i>Petroselinum crispum</i>
anis	<i>Pimpinella anisum</i>
vinruta	<i>Ruta graveolens</i>
salvia	<i>Salvia officinalis</i>
broksalvia	<i>Salvia viridis syn. S. horminum</i>
pimpinell	<i>Sanguisorba minor</i>
sommarkyndel	<i>Satureja hortensis</i>
vitsenap	<i>Sinapis alba</i>
timjan	<i>Thymus vulgaris</i>
indiankrasse	<i>Tropaeolum majus</i>

Frukt och bär:

jordgubbe	<i>Fragaria x ananassa</i>
smultron	<i>Fragaria vesca</i>
äpple	<i>Malus domestica</i>
sötkörsbär	<i>Prunus avium</i>
surkörsbär	<i>Prunus cerasus</i>
plommon	<i>Prunus domestica</i>
krikon	<i>Prunus domestica ssp. insititia</i>
päron	<i>Pyrus communis</i>
vinbär:	<i>Ribes</i>
svarta	<i>R. nigrum</i>
röda	<i>R. rubrum</i>
vita	<i>R. rubrum</i>
krusbär	<i>Ribes uva-crispa</i>

I zon I-II:

kvitten	<i>Cydonia oblonga</i>
valnöt	<i>Juglans regia</i>
svart mullbär	<i>Morus nigra</i>
aprikos	<i>Prunus armeniaca</i>
mandel	<i>Prunus dulci</i>
persika	<i>Prunus persica</i>

I drivbänk:

ananas	<i>Ananas comosus</i>
vattenmelon	<i>Citrullus lanatus</i>
gurka	<i>Cucumis sativus</i>
melon	<i>cucumis melo</i>
pumpa	<i>Curcubita pepo</i>

I växthus:

lager	<i>Laurus nobilis</i>
rosmarin	<i>Rosmarinus officinalis</i>
chillipeppar, spansk peppar	<i>Capsicum annum</i>

Bilaga 5: Växtlista 1700-talets prydnads- och nyttoväxter

Av Örjan Nilsson, Uppsala Botaniska Trädgård

Nedanstående växtlista upprättades på uppdrag av Gunnebo 1995 för att källmaterial om specifika växter är bristfälliga på Gunnebo. Växtlistan visar den palett av växter som fanns tillgängliga under 1700-talet och beskriver även deras användningsområden. Dessa växter har odlats under 1700-talet i Sverige och kan ha funnits på Gunnebo, men några säkra belägg finns inte.

Buskar

Art / ev. sort	Planteringsanvisning
<i>Syringa vulgaris</i> , syren (helst äldre sort bleklila/vit)	ev. i häck eller i berså, inramning
<i>Lonicera tatarica</i> , rosentry	som föreg. eller solitär i grupp
<i>Diervilla lonicera</i> , gulblommigt getris	som föreg.
<i>Lonicera caprifolium</i> , kaprifol	klängande vid mur/vägg eller täckande en kulle
<i>Ribes alpinum</i> , måbär	utmärkt som låg häck
<i>Enonymus europaeus</i> , benved	solitär i grupp, fin höstfärg
<i>Hedera helix</i> , murgröna	som kaprifol
<i>Viburnum opulus f. roseum</i> , snöbollsbuske	i grupp eller solitär
<i>Sambucus nigra</i> , fläder även f. <i>laciniata</i> , flikbladig fläder	i grupp eller solitär
<i>Sambucus ebulus</i> , sommarfläder	i grupp / vissnar ner på hösten men kommer sedan igen
<i>Daphne mezereum</i> , tibast	helst i stor grupp
<i>Philadelphus coronarius</i> , doftschersmin	i mindre grupper eller solitärt i grupper
<i>Rosa x alba</i> , jungfruros `Maiden's Blush`, `Maxima`	i grupper
<i>Rosa x centifolia</i> , centifolieros Även f. <i>muscosa</i> , mossros	som föreg., även i rabatt
<i>Rosa gallica</i> , provinsros, `Officinalis`	som föreg.
<i>Rosa rubiginosa</i> , äppelros	i häck eller grupp
<i>Buxus sempervirens</i> , buxbom	låg häck, klippta solitärer
<i>Salix alba</i> , vitpil	större buske, dammkant
<i>Salix purpurea</i> , rödvide	större buske

<i>Juniperus communis</i> , en (gärna svensk pelarformig)	solitär, eller i rad
<i>Taxus baccata</i> , idegran (inte moderna namnsorter)	skydd, solitär
<i>Juniperus sabina</i> , sävenbom	marktäckare i sluttning; vid en mur el. (inte moderna namnsorter) likn.
<i>Corylus avellana</i> , hassel	solitär, större buskage
<i>Ligustrum vulgare</i> , liguster	häck
<i>Potentilla fruticosa</i> , ölandstok (gulblommig)	häck, grupp etc.
<i>Spiraea salicifolia</i> , häckspirea	som föreg., på den tiden ofta i häckar
<i>Genista tinctoria</i> , färgginst	i grupper eller bakgrund i en rabatt
<i>Cytisus scoparius</i> , harginst (gulblommig)	i grupper, gärna vid en mur el. likn.
<i>Colutea arborescens</i> , gulblommig bläsärt	få i grupp
<i>Caragana arborescens</i> , sibirisk ärtbuske	häck
<i>Caragana frutex</i> , lyckobladsbuske	solitär
<i>Betula nana</i> , dvärgbjörk	i grupp vid dammkant
<i>Cornus mas</i> , körsbärskornell	solitär

Örter

Art / ev. sort	Kort beskrivning
<i>Salvia viridis</i> , (<i>S. horminum</i>), blå/vit broksalvia	ett- tvåårig rabatt
<i>Salvia pratensis</i> , ängssalvia	flerårig rabatt, äng
<i>Salvia officinalis</i> , kryddsalvia (ej brokbladig)	gammal krydda rabatt
<i>Crocus vernus</i> , vårkrokus (ej de modernaste storblommiga)	flerårig grupper i grasmattor och likn.
<i>Gladiolus communis</i> , småblommig sabellilja	flerårig rabatt
<i>Iris germanica</i> , trädgårdsiris; talrika gamla sorter	flerårig rabatt, rabattkant
<i>Iris variegata</i> , skäggiris	flerårig rabatt

<i>Iris xiphium</i> , spansk iris	flerårig rabatt
<i>Borago officinalis</i> , gurkört	ettårig rabatt
<i>Campanula latifolia</i> , hässleklocka (blå- el. vitblommig)	flerårig, storvuxen rabatt, gärna skugga
<i>Mirabilis jalapa</i> , underblomma	ettårig rabatt, gärna tät
<i>Mirabilis longiflora</i> , l långpipig underblomma	ettårig rabatt
<i>Physalis alkekengi</i> , japansk lykta	ettårig rabatt
<i>Dodecatheon meadia</i> , tolvgudablomma	flerårig rabatt
<i>Epimedium alpinum</i> , alpsockblomma	flerårig skuggigt vid t.ex. mur
<i>Celosia cristata</i> , tuppkam	ettårig rabatt
<i>Vinca minor</i> , vintergröna	flerårig skuggig slänt
<i>Asclepias syriaca</i> , sidenört	flerårig rabatt, sprider sig
<i>Levisticum officinale</i> , libbsticka	flerårig kryddväxt
<i>Angelica arcangelica</i> , kvanne	flerårig, dör efter blom kryddväxt
<i>Galanthus nivalis</i> , snödroppe	flerårig rabatt, äng
<i>Leucojum vernum</i> , snöklocka	flerårig som föreg., gärna i skugga
<i>Narcissus poeticus</i> , pingstlilja (enkel sort)	flerårig rabatt
<i>Narcissus pseudonarcissus</i> , påsklilja (småvuxen sort, enkel)	flerårig rabatt, äng
<i>Lilium candidum</i> , madonnalilja	flerårig rabatt, gärna vid mur el. likn.
<i>Lilium martagon</i> , kroll-lilja (både röd och vit)	flerårig rabatt, gärna i skugga

<i>Fritillaria imperialis</i> , kejsarkrona (röd sort)	flerårig rabatt, gärna i grupp
<i>Fritillaria meleagris</i> , kungsängslilja (röd och vit)	flerårig rabatt, äng
<i>Tulipa sylvestris</i> , vildtulpan	flerårig äng, sprider sig
<i>Tulipa x gesneriana</i> , trädgårdstulpan (äldre sort, gärna av typ `Rembrant`, `Papegoj`, `Keiserkroon`)	flerårig rabatt, tätt
<i>Scilla non-scripta</i> , engelsk klockhyacint	flerårig äng, rabatt
<i>Scilla bifolia</i> , tidig blåstjärna	som föreg.
<i>Muscari botryoides</i> , pärlhyacint (obs! rätt art)	flerårig rabattkant, tätt
<i>Hyacinthus orientalis</i> , hyacint (tidig glesblommig, blå sort)	flerårig rabatt
<i>Ornithogalum nutans</i> , aftonstjärna	flerårig rabatt, äng
<i>Ornithogalum umbellatum</i> , morgonstjärna	flerårig rabatt, äng
<i>Muscari comosum</i> , plymhyacint	flerårig rabatt, tätt
<i>Colchicum autumnale</i> , tidlösa	flerårig rabatt, äng, tätt
<i>Tropaeolum majus</i> , indiankrasse	ettårig hängande, urnor, mur / vägg
<i>Hemerocallis fulva</i> , brunröd daglilja (klängande sort)	flerårig rabatt
<i>Polygonum bistorta</i> , stor ormrot	flerårig rabatt, äng
<i>Rheum palmatum</i> , flickrabarber (helst ej rödbladig sort)	stor, flerårig solitär grupp
<i>Dictamnus albus</i> , Moses brinnande buske (både röd- och vitblommig)	flerårig, hög rabatt, bakgrund
<i>Ruta graveoleus</i> , vinruta	flerårig kryddväxt, rabatt
<i>Saponaria officinalis</i> , såpnejlika	flerårig rabatt

<i>Dianthus barbatus</i> , borstnejlika	oftast 2-årig men självsår sig rabatt
<i>Dianthus caryophyllus</i> , trädgårdsnejlika (enklare form)	flerårig / kan gå ut rabatt
<i>Dianthus chinensis</i> , sommarnejlika	ettårig rabatt
<i>Dianthus plumarius</i> , fjädernejlika	flerårig rabatt, urna
<i>Dianthus arenarius</i> , sandnejlika	flerårig rabattkant, tätt
<i>Silene armeria</i> , rosenglim	ettårig rabatt
<i>Sedum aizoon</i> , gyllenfetblad	flerårig mur, urna
<i>Sedum spurium</i> , kaukasiskt fetblad	som föreg.
<i>Lychnis coronaria</i> , purpurklätt	två- flerårig rabatt
<i>Lychnis chalcedonica</i> , brinnande kärlek	flerårig rabatt
<i>Reseda odorata</i> , reseda	ettårig rabatt, mycket tätt
<i>Euphorbia lathyris</i> , rabatt-törel	tvåårig rabatt
<i>Sempervivum tectorum</i> , taklök	flerårig mur, urna
<i>Silene pendula</i> , sommarglim	ettårig rabatt, urna
<i>Eryngium planum</i> , rysk martorn	flerårig, stor rabatt, bakgrund
<i>Hemerocallis lilioasphodelus</i> , gul daglilja	flerårig rabatt, grupp
<i>Papaver rhoeas</i> , kornvallmo	ettårig rabatt
<i>Papaver orientale</i> , jättevallmo	flerårig, stor hög, rabatt, solitärgrupp
<i>Paeonia officinalis</i> , bondpion (fylld) (<i>x festiva</i>)	flerårig, stor solitärgrupper

<i>Paeonia tenuifolia</i> , dillpion	flerårig rabatt
<i>Delphinium ambiguum</i> , romersk riddarsporre (<i>ajacis</i>)	ettårig rabatt
<i>Delphinium elatum</i> , stor riddarsporre (enkel form, blekblå)	flerårig, hög rabatt
<i>Convallaria majalis</i> , liljekonvalj	flerårig rabatt, skuggigt
<i>Polygonatum x hybridum</i> , jätterams	som föreg., stor
<i>Aconitum x cammarum</i> , trädgårdsstormhatt (helst vitbrokig)	flerårig, stor rabatt
<i>Aconitum anthora</i> , gul stormhatt	flerårig, hög rabatt
<i>Anemone hepatica</i> , blåsippa	flerårig rabatt, skuggigt
<i>Anemone sylvestris</i> , tovsippa	flerårig rabatt
<i>Aquilegia vulgaris</i> , akleja (flera färger, även fyllda)	flerårig rabatt
<i>Aquilegia canadensis</i> , scharlakansakleja	som föreg.
<i>Nigella damascena</i> , jungfrun i det gröna	ettårig rabatt
<i>Adonis vernalis</i> , våradonis	flerårig rabatt
<i>Stachys officinalis</i> , läkebetonika (<i>Betonica o.</i>)	flerårig rabatt
<i>Phlox paniculata</i> , höstflox (helst småblommig vit eller skär)	flerårig i rabatt eller grupp
<i>Phlomis tuberosa</i> , lejonsvans	flerårig, hög rabatt
<i>Thymus vulgaris</i> , trädgårdstimjan	flerårig krydda
<i>Melissa officinalis</i> , citronmeliss	flerårig krydda
<i>Digitalis purpurea</i> , fingerborgsblomma	tvåårig, självsår sig rabatt, vid mur
<i>Armoracia rusticana</i> , pepparrot	flerårig, stor krydda, rabatt

<i>Myrris odorata</i> , spansk körvel	flerårig kan sprida sig, krydda
<i>Iberis amara</i> , blomsteriberis	ettårig rabatt
<i>Lunaria annua</i> , månviol	ett- tvåårig rabatt
<i>Erysimum cheiri</i> , lackviol (<i>Cheiranthus ch.</i>) <i>Pelargonum x hortorum</i> , pelargon (röd, enkel sort)	flerårig rabatt, mur, urna flerårig, ej hårdig måste sticklingsförökas rabatt, urna
<i>Pulmonaria officinalis</i> , fläckbladig lungört	flerårig helst lite skuggigt
<i>Primula veris</i> , gullviva en gammal orangeröd sort finns, en med en blomma inuti den andra, samt den vanliga	flerårig rabatt, äng eller likn.
<i>Primula x pubescens</i> (<i>hortensis</i>), trädgårdsaurikel flera gamla sorter i olika färger	flerårig utmärkt i rabattkant
<i>Primula auricula</i> , vildaurikel (gulblommig)	som föreg.
<i>Primula vulgaris</i> (<i>P. acaulis</i>), jordviva	som föreg. helst lite skuggigt
<i>Convolvulus tricolor</i> , blåvinda	ettårig, klätterväxt vid mur, vägg eller likn.
<i>Cerintho major</i> , stor vaxblomma	ettårig rabatt
<i>Iris pseudacorus</i> , svärdslija	flerårig dammkant
<i>Monarda didyma</i> , temynta	flerårig i grupper
<i>Veronica longifolia</i> , strandveronika	flerårig rabatt
<i>Canna x generalis</i> (<i>Indica</i>), kanna	flerårig i rabatt eller grupp rötterna tas in om vintern
<i>Amethystea caerulea</i> , blåman	flerårig rabatt
<i>Melica altissima</i> , storslok	flerårigt högvuxet gräs rabattbakgrund
<i>Phalaris arundinaceae f. picta</i> , randgräs	flerårigt gräs med randiga blad rabattbakgrund

<i>Typha latifolia</i> , bredkaveldun	flerårig dammkant
<i>Scabiosa atropurpurea</i> , praktvädd (helst mörkt purpurröd)	ettårig rabatt
<i>Dipsacus fullonum (sativus)</i> , vävarkarda	tvåårig, högvuxen rabatt för stora, höga örter
<i>Corydalis nobilis</i> , sibirisk nunneört	flerårig i ett parkpart; sprider sig
<i>Lupinus angustifolius</i> , blå lupin	ettårig rabatt
<i>Lupinus luteus</i> , gul lupin	ettårig rabatt
<i>Phaseolus coccineus</i> , rosenböna	ettårig klättrar med stöd
<i>Lathyrus odoratus</i> , luktärt (äldre luktande sort)	ettårig klättrar med stöd
<i>Galega bicolor</i> , getruta	flerårig rabatt
<i>Hedysarum coronarium</i> , buskväppling	flerårig rabatt
<i>Hieracium aurantiacum</i> , rödfibbla	flerårig rabatt, äng; sprider sig
<i>Doronicum exelsum</i> , vårkrage	flerårig rabatt
<i>Alcea rosea</i> , stockros (enkel, rosa)	ett- tvåårig rabatt
<i>Althea officinalis</i> , läkemalva	flerårig, hög rabatt
<i>Lavatera turingiaca</i> , gråmalva	flerårig rabatt
<i>Lavatera trimestris</i> , sommarmalva	ettårig rabatt
<i>Malva crispa (verticillata)</i> , krusmalva	ettårig rabatt
<i>Malva moschata</i> , myskmalva (både skär o. vit)	flerårig rabatt
<i>Malva sylvestris</i> , rödmalva	flerårig, hög rabatt

<i>Hibiscus trionum</i> , timvisare	ettårig rabatt
<i>Corydalis cava</i> , skånsk nunneört	flerårig i skugga
<i>Rudbeckia laciniata</i> v. <i>hortensia</i> , gullboll	flerårig, hög rabatt, ev. stöd
<i>Centaurea cyanus</i> , blåklint (vanlig form, blå!)	ettårig rabatt
<i>Echinops sphaerocephalus</i> , bolltistel	flerårig, hög rabatt
<i>Viola odorata</i> , luktviol	flerårig rabatt, äng, kant
<i>Zea mays</i> , majs	ettårig rabatt
<i>Amaranthus caudatus</i> , räsvans	ettårig, stor rabatt
<i>Bryonia alba</i> , hundrova	flerårig, klätter
<i>Sanguisorba officinalis</i> , blodtopp	flerårig, stor rabatt
<i>Inula helenium</i> , ålandsrot	flerårig, stor solitär grupp
<i>Bellis perennis</i> , tusensköna (ej de fylldaste)	flerårig rabattkant gräsmatta
<i>Tagetes erecta</i> , litet sammetsblomster	ettårig rabatt
<i>Tagetes patula</i> , sammetsblomster	ettårig rabatt
<i>Zinnia elegans</i> , zinnia	ettårig rabatt
<i>Chrysanthemum coronarium</i> , kranskrage	ettårig rabatt
<i>Chrysanthemum leucanthemum</i> , prästkrage	flerårig rabatt, äng
<i>Chrysanthemum parthenium</i> , mattram	ettårig rabatt
<i>Helianthus annuus</i> , solros	ettårig, stor solitär grupp, rabatt

<i>Artemisia pontica</i> , romersk malört	flerårig marktäckare, rabattkant
<i>Astrantia major</i> , stjärnflocka (ej de rödaste)	flerårig rabatt
<i>Xeranthemum annuum</i> , pappersblomster	ettårig rabatt
<i>Senecio elegans</i> , trädgårdskorsört	ettårig rabatt
<i>Callisterphus chinensis</i> (<i>Aster chin.</i>), trädgårdsaster	ettårig rabatt
<i>Calendula officinalis</i> , ringblomma (inte de fylldaste sorterna)	ettårig rabatt
<i>Aster novae-angliae</i> , luktaster	flerårig rabatt
<i>Solidago canadensis</i> , kanadensiskt gullris	flerårig, stor solitär grupp
<i>Crepis rubra</i> , rosenfibbla	ettårig rabatt
<i>Trigonella foenum-graecum</i> , bockhornsklöver	ettårig, hög rabatt
<i>Cichorium intybus</i> , cikoria	flerårig, hög rabatt
<i>Crepis sibirica</i> , sibirfibbla	flerårig rabatt
<i>Tolpis barbata</i> , skäggfibbla	ettårig rabatt
<i>Silybum marianum</i> , Mariatistel	ettårig, stor rabatt
<i>Cnicus benedictus</i> , kardbenedikt	ettårig rabatt
<i>Balsamita major</i> (<i>Chrysanthemum b.</i>), balsamblad	flerårig, stor rabatt, krydd
<i>Artemisia abrotanum</i> , åbrodd	flerårig krydd

Bilaga 6: Förslag till päronsorter vid Gunnebo

Växtlista över päronsorter, upprättad på uppdrag av Gunnebo 1996. Frukträderna spelade en viktig roll i köksträdgårdarna på Gunnebo under 1700-talet.

Nästan samtliga nedan upptagna sorter är kända sedan 1600-talet eller tidigare. De flesta har med säkerhet odlats i Sverige åtminstone sedan slutet av 1700-talet.

De markerade med asterisk föreslås i första hand. Understrukna sorter finns planterade i Gamla köksträdgården sedan 2001.

Mycket tidiga till tidiga (mest augusti):

Larsmässpäron (hos Olle Torsmark, Nibble, Torstuna, N om Enköping enl. A. N.)

***Skånskt Sockerpäron** (sannolikt fransk sort omnämnd redan 1768: Jaune Hative, Gelbe Frühbirne, Abdonsbirne, Abdonspaere). Ibland förväxlad med Larsmässpäron. **Br, Fr, Ca, Al**

Epargne (Jargonelle, Cuisse Madame, Kejsarinnepäron, Frauenschenkel, Franska saftpäron etc.) **Br**

***Windsor** (ofta kallad Svanshalsar). **Fr, Sk**

Sommarbergamott. Ej känt om kvar. Borde dock eftersökas!

Höst:

Aspa Hushällspäron (Jakobsfår, dock ej Stockholms Jakobsfår). **Sk**

Magdalenapäron (Madeleine, möjligen ej odlad i Sverige förrän in på 1800-talet trots att det är en 1500-talsort). Mkt svårt skorvmottaglig. Skippa.

Fulleröpäron (Sockerdamer). **Ju, LH**

Blodpäron. Ej känt om sorten finns kvar. Rödköttigt Päron finns dock på **Mu, Ba**

***Gråpäron** (Grise Bonne, en beurré). **Samtliga**

***Furstligt Grönt Taffelpäron** (ofta förväxlad med Windsor). **Ba, Fr**

Vingåkers Kanelpäron (kan möjligen vara detsamma som Hesselby muskateller, nu vid Stenkullen utanför Vingåker efter vägen till Österåker enl. A. N.). **Ju**

Långt Kanelpäron (Sommarprinsesspäron, Sexmansgården Marsjö, V Vingåker, Sörmland)

***Litet Kanelpäron**. Möjligen den sort som står som bara Kanelpäron i **Va**

***Lundströms Bonchrétien** (Södra Norby gård i Uppsala enl. A. N.)

Wennströmspäron (en av beurréerna, möjl. detsamma som Gelbe Summerbutterbirne). **LH**

***"Muskatell"**. **Be**

Sena (senhöst):

***Höstbergamott**. **Be, Fr, Ba**

Holländskt fikonpäron (fanns åtm. i Danmark 1795, kanske först i början av 1800-talet i Sverige). **Br, Fr, Ba**

Gansels Bergamott (åtm. odlad i början av 1800-talet) i Sverige. **Fr**

***Grännäpäron**. **Fr, Sk, Ba** m fl

Klonarkiv:

Sk = Skälby gård, Kalmar, parkförv., 0480-834 18

Br = Brunnstorps gård, Huskvarna, Jönköpings kommun. 036-10 50 00, Göran Edlund

Ju = Julita gård, Elsmarie Strese, 0150-912 90

LH = Linnés Hammarby, Kristofer de Korostenski (1992)

Va = Vadstena Munkträdgård, Rolf Erixon 0143-834 18

Ca = Capellagården, Vickelby 0485-361 32

Ba = Balsgård 044-750 42, Viktor Trajkovski

Al = Alnarp, 040-41 50 00, Knut Sakshaug

Mu = Munkagårdsskolan, Rolf Eskilsson 0340-404 90

Fr = Fredriksdals Friluftsmuseum, Lars-Åke Gustavsson 042-10 45 29

Be = Bergianska Trädgården, Lena Gårder, 08-16 28 57

Ympris av ovanligare slag kan ev. tillhandahållas av Rolf Eskilsson 0300-40097

Göteborg 1996-10-18

Bilaga 7: Förslag till äpplesorter vid Gunnebo

Fruktträden spelade en viktig roll i köksträdgårdarna på Gunnebo under 1700-talet.

Sommarkryddäpple

Hawthornden

Höstparmän

Rosenhäger

Gravensteiner, gul

Borgherre = Bullerhus

Danziger Kant

Citronäpple = Melon

Princessäpple = Alant

Vit Vinterkalvill

Rött Järnäpple

Borsdorfer, omnämnt av Linné 1749

Kanikeäpple -"- Fischerström 1768

Sommarkalvill = Röd Sommarkalvill? Greve Bondes odlingar , Hesselby, 1743-1773

Vinterkalvill = Vit Vinterkalvill ? -"-

Grå Renett = Läderrenett -"-

Rött Duväpple -"-

De sorter som inte har årtal angivna är alla från 1700-talet eller äldre

Några andra som troligen är lika gamla är:

Vit Astrakan

Hampus

Grågylling

Guldrenett = Orleansrenett

Källa: Rolf Eskilsson

Källor

Tryckta källor

- Gunnebo I-III*. Baeckström, Arvid. Nordiska Museets Handlingar 88. 1977
- Gunnebo – Vårdprogram för slottets och trädgårdarnas omgivning*. Rapport. Waern, Kolbjörn 2001.
- Restaurering och rekonstruktion av Gunnebo Park och Köksträdgård*. Rapport. Ernstsson, Inger 2003.
- Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Olausson, Magnus. Piper press Stockholm 1993.
- Ängelsk Lustpark*. Piper, Fredrik Magnus. Författad 1811-1812.
Utgiven av Byggförlaget Stockholm 2004.
- Svenska Trädgårdskonsten*. Arkitekturminnesföreningen. Nordisk Rotogravyr 1930 Stockholm.
- Svensk Trädgårdskonst under fyrahundra år*. Andersson, Torbjörn m fl. (red.) Byggförlaget 2000 Stockholm.
- Den Osynliga Handen*. Ahrland, Åsa. SLU Alnarp 2005.
- Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Notrestilens genombrott*. Karling, Sten. Albert Bonniers Förlag. 1931 Stockholm
- Kinas Trädgårdar*. Sirén, Osvald. Aktiebolaget Svensk Litteratur. 1950 Stockholm.
- Boken om Träd*. Nitzelius, Tor. Saxon och Lindströms förlag. 1958 Stockholm.
- Tusen år i trädgården*. Flinck, Maria. Tidens förlag 1994.
- The Garden*, Berrall, S. Julia. Thames and Hudson, London, 1967.

Otryckta källor

- Gunnebos trädgård och park*. Utredning av Lars Gahrn 1993.
- Gunnebo – förslag till åtgärder i parken*. Rapport. Waern, Kolbjörn 1994.
- Orangeriet på Gunnebo*. Rapport. Waern, Kolbjörn 1994.
- Röhsska Museet :
Ett antal skissböcker av John Hall d.y.
Carl Wilhelm Carlbergs ritningar rörande trädgårdsanläggningen på Gunnebo.
Henric Liedins ritning från 1786
Hällströms karta från 1855
- Nordiska Museet Stockholm:
Trädgårdsmästarembetet i Stockholms Mästarritningar under 1700-1800-tal. Ritningssamling.
- Gunnebo Slott:
Justus Fredric Weinbergs akvareller över Gunnebo.